

ВІСНИК

Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наукове видання

Видається чотири рази на рік

Випуск № 4/2019

Чернівці
2019

УДК 340(477)(082)
ББК 67(4УКР)я43
В535

***Засновник:** Національний університет «Одеська юридична академія» Свідомство про державну реєстрацію: Серія КВ №19018–7898Р від 25.04.2012*

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія», протокол №1 від 26.07.2019 р.

Збірник наукових праць включено до переліку фахових видань з юридичних наук згідно Наказу Міністерства освіти і науки України № 153 від 14.02.2014 р.

Вісник Чернівецького факультету Національного університету **В535** «Одеська юридична академія»: збірник наукових статей. Чернівці, 2019. № 4. 176 с.

Збірник містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Розрахований на викладачів, науковців, практикуючих юристів, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, студентів та аспірантів юридичних та інших навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться сучасними проблемами права.

УДК 340(477)(082)
ББК 67(4УКР)я43

Адреса редакції: 58000, м. Чернівці, вул. Сковороди, 7.
E-mail: cherniv.visnyk@gmail.com

Головний редактор, голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович – президент Національного університету «Одеська юридична академія», народний депутат України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України.

Редакційна рада:

Завальнюк Володимир Васильович – кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Дрьомін Віктор Миколайович – завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Полянський Юрій Євгенович – кандидат юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Аленін Юрій Павлович – професор кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України;

Долежан Валентин Володимирович – професор кафедри організації судових та правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Дудченко Валентина Віталіївна – вчений секретар Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Харитонов Євген Олегович – завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Харитонова Олена Іванівна – завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Стадніченко Станіслав Лешек (Stadniczenko Stanislav Leszek) – керівник кафедри державного права і прав людини Опольського Університету (м. Ополь, Республіка Польща), габілітований доктор, професор;

Латковська Тамара Анатоліївна – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Воробчак Андрій Романович – в.о. директора Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

Сайфуліна Юлія Василівна – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент;

Сидор Вікторія Дмитрівна – професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Юрчишин Василь Миколайович – завідувач кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, доцент;

Марушак Анна Валеріївна – доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук – відповідальний секретар.

ЗМІСТ

I. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Гарбуз К.С. Нотаріат в Україні як суб'єкт захисту конституційних прав: постановка питання 7

II. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Брояков С.В. Інформаційна та гарантійна функції податкових консультацій 16

Галамага С.В. Еволюція законодавства України у сфері гарантування вкладів фізичних осіб 24

Кафлюк А.І. Деякі аспекти реформування державного управління в Україні 38

Мандзюк О.І. Співвідношення прямих та непрямих податків в Україні: теоретико-прикладні аспекти 48

Неугогодніков А.О. Контроль як функція публічного адміністрування: поняття та принципи реалізації 58

Рева Ю.О. Деякі питання реалізації системи електронного декларування в Україні 69

Токмілова Л.М. Гарантії забезпечення процесуальних прав учасників адміністративного судочинства: поняття та класифікація 80

III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Владишевська В.В. Щодо вимог до особи, яка претендує на заняття адвокатською діяльністю у країнах пострадянського простору 90

Возняковська К.А., Марущак А.В. Щодо питання вдосконалення діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб 98

Манжосова О.В., Факас І.Б. Захист особистих немайнових прав користувачів соціальних мереж: проблеми доказування	109
Маленко О.В. Принцип уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності	119
Трипільський Г.Я. Особливості мирової угоди у цивільному процесі	132

IV. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бабій А.Ю. Поняття, ознаки та сутність екстремізму	143
Кіцен Н.В. Загальні положення судового розгляду у суді першої інстанції	153
Юрчишин В.М. Засади діяльності спеціалізованої антикорупційної прокуратури	161

V. РЕЦЕНЗІЇ

Юрчишин В.М. Рецензія на монографію Котюка О.І. «Методологічні аспекти умов визначення та засобів забезпечення правомірності слідчих дій»	171
--	-----

I. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.72

Гарбуз К.С.

аспірант кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

НОТАРІАТ В УКРАЇНІ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Стаття присвячена дослідженню інституту нотаріату в Україні. Значна увага приділяється нині тому, щоб якомога краще здійснювати захист прав і свобод людини. У числі прав і свобод людини на перше місце завжди виходять конституційні права – як такі, що закріплені у нормативному акті, що має найвищу юридичну силу. У захисті цих прав і свобод задіяно багато суб'єктів, серед яких є й нотаріат. У процесі аналізу нотаріату як суб'єкта захисту конституційних прав виникає низка питань та проблем. Одне з питань полягає у тому, що мається на увазі під «нотаріатом» як суб'єктом захисту конституційних прав, коли йдеться про Україну. Автор статті здійснила системний аналіз положень Закону України від 2 вересня 1993 р. «Про нотаріат» та запропонувала низку змін та доповнень до нього, виходячи з необхідності більше наголосити на правозахисній функції нотаріату. У захисті цих прав і свобод задіяно багато суб'єктів, серед яких є й нотаріат. Встановлено, що нотаріат не є найбільш активним суб'єктом, що здійснює захист конституційних прав людини в Україні, а тому поки що дослідження у цьому напрямі є доволі поодинокими. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у формулюванні конкретних пропозицій щодо цих змін та доповнень (їхнього тексту), а також в аналізі інших питань, які ставить перед дослідниками теза «Нотаріат в Україні є одним з суб'єктів захисту конституційних прав», а саме – що слід уважати конституційними правами та що включає в себе захист цих конституційних прав. У числі прав і свобод людини на

перше місце завжди виходять конституційні права – як такі, що закріплені у нормативному акті, що має найвищу юридичну силу. У захисті цих прав і свобод задіяно багато суб'єктів, серед яких є й нотаріат.

Ключові слова: нотаріат, нотаріус, конституційні права, права людини, правозахисна діяльність.

In Ukraine, considerable attention is now being paid to the best possible protection of human rights and freedoms. Among human rights and freedoms, constitutional rights always come first, as enshrined in the highest-legal normative act. Many entities are involved in the protection of these rights and freedoms, including a notary public. In the process of analyzing a notary as a subject of constitutional rights protection, a number of questions and problems arise. One of the issues is what is meant by “notary” as a subject of protection of constitutional rights when it comes to Ukraine. The author of the article carried out a systematic analysis of the provisions of the Law of Ukraine of September 2, 1993 “On the Notary” and suggested a number of amendments and supplements to it, based on the need to emphasize more on the human rights function of the notary. Many entities are involved in the protection of these rights and freedoms, including a notary public. The notary is not the most active subject in the defense of constitutional human rights in Ukraine, and so far, research in this area is quite rare. Prospects for further research in this area are to formulate specific proposals for these changes and additions (their text), as well as to analyze other issues that the Notary in Ukraine is one of the subjects of protection of constitutional rights, which is posed to researchers. - that constitutional rights must be respected and that includes the protection of those constitutional rights. Among human rights and freedoms, constitutional rights always come first, as enshrined in the highest-legal normative act. Many entities are involved in the protection of these rights and freedoms, including a notary.

Key words: notary, notary public, constitutional rights, human rights, human rights activities.

Постановка проблеми. В Україні зараз значна увага приділяється тому, щоб якомога краще здійснювати захист прав і свобод людини. У числі прав і свобод людини на перше місце завжди виходять конституційні права – як такі, що закріплені у нормативному акті, який має найвищу юридичну силу. У захисті цих прав і свобод задіяно багато суб'єктів, серед яких є й нотаріат. Нотаріат не є найбільш активним суб'єктом, що здійснює захист конституційних прав людини в Україні, а тому поки що дослідження у цьому напрямі є доволі поодинокими. Це робить обрану тему статті надзвичайно актуальною та перспективною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання участі нотаріату в захисті конституційних прав і свобод людини, як зазначалось вище, є малодослідженими. Серед тих авторів, увагу яких вони привертали, та які досліджували ці питання на монографічному рівні, слід відмітити:

1) дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук К.І. Чижмарь на тему «Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина», м. Київ, 2015 р., а також низку публікацій на її матеріалах;

2) дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Ж.В. Патрашук на тему «Захист конституційних прав людини і громадянина нотаріатом Російської Федерації», м. Москва, 2003 р., а також низку публікацій на її матеріалах.

Метою статті є постановка питання щодо розгляду нотаріату як суб'єкта захисту конституційних прав в Україні.

Результати дослідження. Нотаріат в Україні є одним із суб'єктів захисту конституційних прав. Ця теза не викликає жодних сумнівів, однак варто зазначити, що вона потребує свого уточнення. По-перше, необхідно розкрити питання, що мається на увазі під нотаріатом, коли йдеться про Україну. По-друге, може викликати запитання поняття «конституційні права» у контексті кола осіб, яким ці права належать.

Нарешті, доцільно розкрити зміст поняття «захист конституційних прав». Кожне з цих питань потребує ґрунтовних досліджень, результати яких, навіть стисло, надзвичайно важко

умістити в обсяг одної статті. А тому слід зосередитись на першому запитанні, а саме: що мається на увазі під «нотаріатом» як суб'єктом захисту конституційних прав, коли йдеться про Україну.

Нотаріат в Україні представлений системою органів та посадових осіб. У контексті нашого дослідження, яке має конституційно-правове спрямування, слід зазначити, що Конституція України 1996 р. містить лише одну згадку про нотаріат. Йдеться про одне з положень статті 92, відповідно до якого «Виключно законами України визначаються:...14) судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури» [1].

Таким чином, організація і діяльність нотаріату в Україні визначається виключно законами України. Йдеться про Закон України від 2 вересня 1993 року «Про нотаріат», який «встановлює порядок правового регулювання діяльності нотаріату в Україні» [2].

Відповідно до його положень, «Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності». Варто підкреслити, що цей Закон включає до системи нотаріату в Україні доволі різні органи та різних посадових осіб. Доцільно узагальнити їх у дві основні групи.

До першої групи слід віднести нотаріусів – як державних, так і приватних. Цю групу можна уважати спеціалізованою, адже сама назва посади цих осіб вказує на те, що вони є фахівцями саме у цій сфері. Відповідно до положень чинного законодавства, «вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси)» [2].

До другої групи слід віднести усі інші органи та посадових осіб, які не спеціалізуються у сфері здійснення нотаріальної діяльності, але виконують окремі нотаріальні дії у випадках, передбачених чинним законодавством України.

Зокрема, Закон України від 2 вересня 1993 року «Про нотаріат» передбачає, що:

1) «у населених пунктах, де немає нотаріусів, нотаріальні дії, передбачені статтею 37 цього Закону¹, вчиняються уповноваженими на це посадовими особами органів місцевого самоврядування»;

2) «вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України»;

3) «посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріальних, може провадитись особами, вказаними у статті 402 цього Закону» [2].

¹ Відповідно до ст. 37 Закону «Про нотаріат», «У сільських населених пунктах уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування вчиняють такі нотаріальні дії: 1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна; 2) посвідчують заповіти (крім секретних); 3) видають дублікати посвідчених ними документів; 4) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них; 5) засвідчують справжність підпису на документах; 6) видають свідоцтва про право на спадщину; 7) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя. Дії, передбачені пунктами 6 і 7 частини першої цієї статті, вчиняють уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України.

² Відповідно до ст. 40 Закону України «Про нотаріат», заповіти, завірені а) заповіти, посвідчені деякими посадовими особами у певних місцях та умовах, прирівнюються до нотаріально посвідчених заповітів (крім секретних), наприклад, заповіти осіб, які перебувають під час плавання на морських, річкових судах, що ходять під прапором України, посвідчені капітанами цих суден; б) довіреності, посвідчені деякими посадовими особами у певних місцях та умовах, прирівнюються до нотаріально посвідчених довіреностей (наприклад, довіреності осіб, які проживають у населених пунктах, де немає нотаріусів, посвідчені уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреності на

До цього переліку слід додати кілька уточнень. По-перше, Закон «Про нотаріат» у 2010 році було доповнено статтею 40-1 наступного змісту: «Стаття 40-1. Засвідчення справжності підпису на документах начальником установи виконання покарань. Начальник установи виконання покарань засвідчує справжність підпису особи, яка перебуває в такій установі, відповідно до статті 783 цього Закону. Засвідчення начальником установи виконання покарань справжності підпису на документах прирівнюється до нотаріального засвідчення справжності підпису» [3].

Скоріше за все, у 2010 році не звернули увагу на те, що стаття 1 Закону «Про нотаріат» містить посилання на статтю 40 цього ж Закону. Подібність змісту положень статей 40 та 40-1, по-перше, пояснює розміщення статті 40-1 саме у цьому розділі Закону, та по-друге, вимагає внесення змін до ст. 1 Закону «Про нотаріат», які полягають у наступному: викласти ч. 7 ст. 1 у такій редакції:

«Посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріальних, може провадитись особами, вказаними у статті 40 цього Закону. Засвідчення справжності підпису на документах у випадках, вказаних у статті 40-1 цього Закону, може провадитись начальником установи виконання покарань».

Ще одне зауваження стосується того, що «вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України» [2]. Формально вони діють за межами України, але включаються до системи нотаріату. Тому більш точним було б називати цю систему не «система нотаріату в Україні», а «система нотаріату України».

управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування та розпорядження транспортними засобами). Відповідно до статті 40-1, у деяких випадках засвідчення начальником установи виконання покарань справжності підпису на документах прирівнюється до нотаріального засвідчення справжності підпису.

³ Стаття 78 Закону України «Про нотаріат» має назву «Засвідчення справжності підпису на документах».

Також варто відмітити, що Закон України від 2 вересня 1993 р. «Про нотаріат» є доволі застарілим. Особливу увагу у контексті дослідження захисту нотаріатом конституційних прав людини слід звернути на те, що цей Закон було прийнято до того, як набула чинності Конституція України 1996 р. А тому можна висловити низку пропозицій, спрямованих на те, щоб внести до цього Закону такі зміни та доповнення, які сприяли б максимальній відповідності його положень духу та букві Основного Закону України.

У Законі «Про нотаріат» є лише одна згадка про Конституцію України. На початку цього Закону, у статті 2 «Правова основа діяльності нотаріату», зазначено, що «Правовою основою діяльності нотаріату є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України» [2]. Однак це положення є здебільшого формальністю. І це особливо відчутно, коли йдеться про захист нотаріатом конституційних (та й не тільки конституційних) прав людини.

Так, Закон «Про нотаріат» не містить згадки про правозахисну функцію нотаріату.

У цьому Законі інколи згадується про права людини, але як правило, доволі загально. Є два приклади таких положень.

Перший приклад – ч. 2 ст. 6 «Присяга нотаріуса». У самому тексті присяги йдеться про права людини:

«Урочисто присягаю виконувати обов'язки нотаріуса чесно і сумлінно, згідно з законом і совістю, поважати права і законні інтереси громадян і організацій, зберігати професійну таємницю, скрізь і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса» [2].

Варто зауважити, що тут не йдеться про захист прав людини, а лише про повагу до «прав і законних інтересів громадян».

Застосування поняття «громадянин», а не «людина» можна пояснити, знов-таки, застарілим характером Закону «Про нотаріат». До прийняття Конституції України 1996 р. поняття «громадянин» часто застосовувалось замість поняття «людина», а не у значенні «громадянин України». Отже, у Законі «Про нотаріат» варто зробити відповідні термінологічні уточнення.

Також, у тексті присяги йдеться про «права і законні інтереси громадян і організацій». Було б доцільно розмежувати фізичних та юридичних осіб для того, щоб підкреслити правозахисну функцію нотаріату. Зрозуміло, що це вплине на лаконічність присяги нотаріуса, але присяга приноситься лише один раз, а тому навряд чи варто нехтувати її ідеологічним навантаженням. Особливо з огляду на те, що Конституція України у статті 3 проголошує:

«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1].

Другий приклад – ч. 1 ст. 8 «Нотаріальна таємниця», у якій надається нормативне визначення цього поняття. Відповідно до положень Закону,

«Нотаріальна таємниця – сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо» [2].

Це визначення не викликає зауважень з точки зору аналізу нотаріату як суб'єкта захисту конституційних прав в Україні.

Висновки. У процесі аналізу нотаріату як суб'єкта захисту конституційних прав виникає низка питань та проблем. Одне з питань полягає у тому, що мається на увазі під «нотаріатом» як суб'єктом захисту конституційних прав, коли йдеться про Україну. Автор статті здійснила системний аналіз положень Закону України від 2 вересня 1993 р. «Про нотаріат» та запропонувала низку змін та доповнень до нього, виходячи з необхідності більше наголосити на правозахисній функції нотаріату. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають в формулюванні конкретних пропозицій щодо цих змін та доповнень (їхнього тексту), а також в аналізі інших питань, які ставить перед дослідниками теза «Нотаріат в Україні є одним з суб'єктів захисту конституційних прав», а саме – що

слід уважати конституційними правами та що включає в себе захист цих конституційних прав.

Література:

1. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
3. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509.

II. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 336.22

Брояков Сергій Вікторович
аспірант кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ІНФОРМАЦІЙНА ТА ГАРАНТІЙНА ФУНКЦІЇ ПОДАТКОВИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ

Виокремлено наступні функції податкових консультацій: а) інформаційну; б) гарантійну. Встановлено, що інформаційна функція має своїм призначенням сприяти платнику податків у розумінні ним належних йому прав та обов'язків. Інформаційна функція податкових консультацій полягає також у привнесенні правової визначеності у правозастосування. Виокремлено також гарантійну функцію податкових консультацій, яка на сьогоднішній день перебуває радше на етапі свого становлення. Зазначається, що гарантійна функція має усічений характер, адже не забезпечує в повній мірі довіру до правотлумачних позицій контролюючого органу, як гаранту майнових інтересів правозобов'язаного учасника податкових відносин та не здатна цілковито убезпечити платника податків від донарахування податкових зобов'язань у майбутньому.

Загальноприйнятим є підхід, у відповідності з яким інформаційні відносини та гарантійні механізми, які мають місце у сфері оподаткування, в основному прийнято розглядати крізь призму забезпечення публічних інтересів. Такого роду фіскальний ухил дослідження відповідної проблематики не позбавлений сенсу, однак не слід забувати про інформаційні відносини та гарантійні механізми у податково-правовому регулюванні, які мають своїм спрямуванням забезпечити реалізацію інтересів платників податків. Такого роду фіскальний ухил дослідження відповідної проблематики не позбавлений сенсу, однак не слід забувати про інформаційні відносини та

гарантійні механізми у податково-правовому регулюванні, які мають своїм спрямуванням забезпечити реалізацію інтересів платників податків. Саме податкові консультації є одним із інформаційних та гарантійних інструментів, за посередництвом яких створюються умови для послідовної реалізації платником податків належних йому прав та обов'язків.

Ключові слова: податкова консультація, індивідуальна податкова консультація, узагальнююча податкова консультація, функція.

The following functions of tax consultations are determined: a) information function; b) warranty function. It has been established that the information function is intended to assist the taxpayer in understanding the rights and obligations of the taxpayer. The information function of tax consultations brings legal certainty to law enforcement. The guarantee function of tax consultations, which is still rather at the stage of its formation, is also determined. It is noted that the guarantee function does not fully make trust to the supervisory interpretative positions of the supervisory authority. It is also noted that tax consultation is not able to fully protect the taxpayer from future tax liabilities.

The generally accepted approach is that information relations and guarantee mechanisms that take place in the field of taxation are generally considered through the prism of securing public interest. This kind of fiscal bias for research on relevant issues is meaningless, but one should not forget about information relations and guarantee mechanisms in tax regulation, which aim to ensure the realization of taxpayers' interests. This kind of fiscal bias for research on relevant issues is meaningless, but one should not forget about information relations and guarantee mechanisms in tax regulation, which aim to ensure the realization of taxpayers' interests. Tax consultancy is one of the informational and guarantee tools, through which the conditions for the consistent realization by the taxpayer of the rights and duties owed to him are created.

Keywords: tax consultation, individual tax consultation, generalized tax consultation, function.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день як ніколи актуальною постає проблематика забезпечення належного рівня поінформованості платників податків з приводу належних їм прав та обов'язків. Що ж стосується гарантійних механізмів у податковому праві, то вони також підлягають послідовному та системному визначенню. Саме податкові консультації є одним із інформаційних та гарантійних інструментів, за посередництвом яких створюються умови для послідовної реалізації платником податків належних йому прав та обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика пов'язана із визначенням функцій податкових консультацій станом на сьогоднішній день є недостатньо розробленою. Окремі загальнотеоретичні аспекти функцій у праві досліджувалися у працях таких вчених, як В. С. Ковальський, Л. І. Заморська, М. І. Матузов та ін.

Мета дослідження. Охарактеризувати інформаційну та гарантійну функції податкових консультацій, визначити їх правореалізаційне значення. При цьому важливо первинно проаналізувати загальнотеоретичне розуміння терміносполуки “функції права”.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день як ніколи актуальною постає проблематика забезпечення належного рівня поінформованості платників податків з приводу належних їм прав та обов'язків. Що ж стосується гарантійних механізмів у податковому праві, то вони також підлягають послідовному та системному визначенню. Загальноприйнятим є підхід, у відповідності з яким інформаційні відносини та гарантійні механізми, які мають місце у сфері оподаткування в основному прийнято розглядати крізь призму забезпечення публічних інтересів. Саме податкові консультації є одним із інформаційних та гарантійних інструментів, за посередництвом яких створюються умови для послідовної реалізації платником податків належних йому прав та обов'язків. Інформаційна та гарантійна складова податкових консультацій дозволяє говорити про специфічне функціональне спрямування інституту податкового консультування. Тобто пропонується виокремити наступні функції податкових консультацій: а) інформаційну

функцію; б) гарантійну функцію. Кожна із вищезазначених функцій має самостійне призначення та спрямована на реалізацію власних цілей. При цьому не можна заперечувати їх взаємовплив.

Перед тим як перейти до безпосереднього розгляду піднятої проблематики вбачається за доцільне визначити змістовне наповнення такого поняття, як “функція в праві”. Загальноприйнятим є підхід, у відповідності з яким функції в праві прийнято розглядати як багатогранне явище (В. С. Ковальський, Л. І. Заморська, М. І. Матузов). Так, В. С. Ковальський робить акцент на соціальній спрямованості функцій права як інструменту впливу права на суспільні відносини [2, с. 58–59]. Л. І. Заморська пропонує диверсифіковане визначення функції права та, відповідно, зазначає, що функції права можна розглядати, як: а) соціальне призначення права; б) напрям впливу права на суспільні відносини; в) змішаний підхід, який об’єднує і перше і друге розуміння функції права [1, с. 4]. М. І. Матузов розглядає функції права як головний напрям впливу права на основи суспільної взаємодії, який має своїм призначенням забезпечити регулювання та впорядкування таких суспільних відносин [3, с. 155]. З-поміж вищезазначених підходів можна виокремити основу розуміння функцій права – напрям впливу права на суспільні відносини. При цьому такого роду підхід є актуальним радше в тому випадку, якщо функції права розглядати як загальнотеоретичну конструкцію безвідносно до галузевої специфіки чи видового підрозділення самих функцій. Коли ж мова йде про функції конкретних інститутів права, то тут необхідно послідовно аналізувати їх вплив на ті чи інші аспекти відповідних відносин.

Що ж стосується податкових консультації, то основними функціями, які на них покладені, є інформаційна та гарантійна функції. За своїм змістовним наповненням відповідні функції мають комплексний характер, що дає підстави послідовно розглянути кожну з них окремо.

Інформаційна функція податкових консультацій. В першу чергу потрібно відмітити, що інформаційна складова відіграє неабияку роль у забезпеченні послідовності розвитку

податкових відносин. Як уже відмічалось, за загальним правилом податкові відносини інформаційного характеру прийнято розглядати як такі, що мають висхідний характер (від платника до контролюючого органу). В той же самий час в аспекті відносин із податкового консультування ми повинні констатувати низхідний рух інформації (від контролюючого органу до платника податків). Такого роду висновок буде справедливим як по відношенню до індивідуальних податкових консультацій, так і по відношенню до узагальнюючих податкових консультацій.

Інформаційна функція податкових консультацій полягає у забезпеченні поінформованості платників податків з приводу належних їм прав та обов'язків. Як правило податкові консультації приймаються з приводу комплексних питань нормативного регулювання, у випадку неоднозначного розуміння приписів чинного законодавства. Однак ніщо не обмежує платника податків звернутися із запитом про надання індивідуальної податкової консультації навіть у випадку об'єктивної відсутності будь-яких складнощів щодо змістовного розуміння нормативних приписів податкового законодавства. Єдиною вимогою, яку висуває Податковий кодекс України, є зазначення таким платником податків практичної необхідності отримання податкової консультації (п. 52.1 ст. 52 Податкового кодексу України). Саме практична необхідність отримання податкової консультації виступає в якості фактичної підстави надання індивідуальної податкової консультації. Протилежною є ситуація із наданням узагальнюючих податкових консультацій. Узагальнюючі податкові консультації надаються на основі:

- а) узагальнення індивідуальних податкових консультацій;
- б) шляхом визначення неоднозначності окремих норм податкового та іншого законодавства. Тобто надання узагальнюючих податкових консультацій, як правило, пов'язане із найбільш складними та неоднозначними аспектами правозастосування. Фактично їхня ціль полягає у:

- а) привнесенні однозначності у розуміння тих чи інших приписів чинного законодавства, які можуть не тотожно трактуватися на рівні індивідуальних податкових консультацій;

б) забезпеченні послідовності у правозастосуванні неоднозначних для розуміння нормативних приписів.

Податкові консультації мають своїм спрямуванням надати змістовну відповідь платнику податків з приводу того, як саме останній повинен конструювати алгоритм власної поведінки в аспекті реалізації належних йому прав чи виконання покладених на нього юридичних обов'язків. Податкова консультація не може розглядатися в якості формальної відписки. Вона повинна мати чітко виписану мотивувальну та резолютивну частини. Ознайомлення платником податків із змістом податкової консультації повинно привносити визначеність у правозастосовчу практику.

Важливо відмітити те, що інформаційна функція податкових консультацій має вплив не тільки на поведінку платника податків, але й на порядок конструювання контролюючим органом власного алгоритму поведінки. Так, податкова консультація виступає однією із форм зовнішнього виразу офіційної позиції контролюючого органу з приводу розуміння тих чи інших приписів чинного законодавства, в контексті податкового правозастосування. Якщо контролюючий орган висловив власну позицію, закономірно очікувати від нього подальшого дотримання такої позиції. Відхилення владного суб'єкта від публічно окресленого алгоритму поведінки свідчило б про непослідовність висновків та відсутність стабільності у правозастосовчій практиці. Таким чином, ми повинні резюмувати, що податкові консультації інформують не тільки платника податків, але й самі контролюючі органи з приводу змістовного наповнення конкретних нормативних приписів.

Інформаційна функція податкового консультування сприяє у реалізації наступних завдань: а) привносить визначеність у податкове правозастосування; б) роз'яснює платнику податків належні йому права та обов'язки; в) формує офіційну позицію контролюючого органу з приводу тих чи інших аспектів правозастосування.

Гарантійна функція податкових консультацій. Податкові консультації є не тільки інструментом інформування платника

податків, але й специфічним гарантійним механізмом, призначення якого полягає у забезпеченні інтересів платника податків. Так, відповідно до п. 53.1 ст. 53 Податкового кодексу України не може бути притягнуто до відповідальності, включаючи фінансової (штрафні санкції та/або пеня), платника податків (податкового агента та/або його посадову особу), який діяв відповідно до індивідуальної податкової консультації, наданої йому у письмовій формі, а також узагальнюючої податкової консультації, за діяння, що містить ознаки податкового правопорушення, зокрема на підставі того, що у подальшому така податкова консультація була змінена або скасована [4]. З вищезазначеної норми вбачається, що законодавець надає платнику податків гарантії непритягнення останнього до юридичної відповідальності, якщо такий платник податків діяв у чіткій відповідності до положень податкової консультації (індивідуальної чи узагальнюючої податкової консультації). Неможливість притягнення до юридичної відповідальності обумовлюється тим, що платник податків діє на основі офіційної позиції суб'єкта владних повноважень (контролюючого органу), завдання якої полягає у роз'ясненні прав та обов'язків платника податків. Саме тут і відбувається певною мірою переплітання інформаційної та гарантійної функцій податкових консультацій.

В рамках приписів п. 53.1 ст. 53 Податкового кодексу України отримує своє закріплення в тому числі й правило, що має своїм призначенням забезпечити реалізацію принципу стабільності. Так, в п. 53.1 ст. 53 Податкового кодексу України зазначається, що не може бути притягнуто до юридичної відповідальності платника податків, який діяв на підставі податкової консультації "... на підставі того, що у подальшому така податкова консультація була змінена або скасована" [4]. Тобто навіть в тому випадку, якщо в майбутньому контролюючий орган змінить власну офіційну позицію (з власної ініціативи або ж в силу рішення юрисдикційного органу – суду), платник податків не може бути притягнутий до юридичної відповідальності в силу нетотожності попереднього тлумачення приписів податкового законодавства новим

підходам, незважаючи на те, що старий алгоритм поведінки об'єктивно має ознаки податкового правопорушення.

В той же самий час гарантійна функція податкових консультацій має певною мірою “усічений” характер. Такого роду підхід обумовлюється зокрема тим, що відповідно до положень того ж таки п. 53.1 ст. 53 Податкового кодексу України платник податків та/або податковий агент, які діяли відповідно до податкової консультації, не звільняються від обов'язку сплати податкового зобов'язання, визначеного Податковим кодексом України [4]. З вищезазначеної норми випливає, що податкова консультація надає виключно гарантію неможливості притягнення до юридичної відповідальності платника податків. При цьому гарантії від донарахування податкових зобов'язань вона не має. Відповідно до платника податків, який діяв на підставі податкової консультації (індивідуальної або узагальнюючої), не може бути застосовано штрафних санкцій та/або нараховано пеню (в аспекті фінансової відповідальності). Що ж стосується донарахування податкових зобов'язань, то вони можуть мати місце. Даний підхід не може розглядатися як послідовний, адже він підриває довіру до значимості офіційних позицій контролюючого органу, які отримують свою безпосередню фіксацію в межах податкових консультацій. Тут потрібно брати до уваги той аспект, що донарахування у майбутньому податкових зобов'язань можуть бути набагато більшим “тягарем” для платника податків, аніж застосування штрафних (фінансових) санкцій (штрафів).

Висновки. Отже, податкові консультації виконують наступні функції: а) інформаційну; б) гарантійну. Встановлено, що інформаційна функція має своїм призначенням, в першу чергу, сприяти платнику податків у розумінні ним належних йому прав та обов'язків. Крім цього важливим є привнесення правової визначеності, що також забезпечується реалізацією інформаційної функції. Виокремлено також гарантійну функцію податкових консультацій, яка на сьогоднішній день перебуває радше на етапі свого становлення. Даний підхід зумовлений тим, що гарантійна функція має усічений характер, адже не забезпечує в повній мірі довіру до правотлумачних позицій

контролюючого органу, як гаранту майнових інтересів правозобов'язаного учасника податкових відносин та не здатна цілковито убезпечити платника податків від донарахування податкових зобов'язань у майбутньому.

Література:

1. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2015. № 6. С. 3–9. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2015/3.pdf (дата звернення 29.08.2019).
2. Ковальський В. С. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. Альманах права. 2012. № 3. С. 58–62. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63823/11-Kovalskiy.pdf?sequence=1> (дата звернення 29.08.2019).
3. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права. Москва: Юрист, 1997. 672 с.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI в редакції від 01.07.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 29.08.2019).

УДК 347.73

Галамага Світлана Володимирівна
магістр Інституту післядипломної освіти
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ГАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Статтю присвячено еволюції законодавства України у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Розвиток банківської системи, ринків фінансових послуг та економічних відносин загалом, вимагає залучення заощаджень населення. Саме юридично оформлені заощадження, залучені банківськими установами у вигляді депозитних рахунків, а також у державні та інші цінні папери, слугують колосальним ресурсом фінансової системи країни. Довіра населення до уряду, а відтак до банківської системи є необхідним елементом функціонування банківської системи загалом та розвитку економіки. Така довіра

є можливою, винятково, за умови ефективного функціонування механізму гарантування та відновлення заощаджень населення, розміщених у формі банківських депозитів. Відновлення довіри населення до банківської системи зумовлює необхідність створення системи ефективного захисту майнових інтересів населення України, зокрема вкладників банків.

В основу моделювання системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні покладено найкращий досвід країн Європейського Союзу зокрема: Угорщина, Чехія, Польща, Словаччина, Румунія. Також, була врахована державна система гарантування вкладів фізичних осіб американського типу з обов'язковою участю в ній всіх банків, які мають право здійснювати банківську діяльність. Недосконалість правового регулювання системи гарантування вкладів фізичних осіб викликала недовіру громадян до держави в цілому та до банків як суспільних інститутів, що підтвердило необхідність докорінного реформування на концептуальному рівні правового регулювання системи гарантування вкладів. У системі гарантування вкладів в Україні нині відбуваються перетворення, зумовлені як уроками кризи, так і рухом до європейських стандартів. Важливо, щоб у результаті трансформації система гарантування вкладів набувала рис, які сприятимуть стабільності фінансової системи держави.

Ключові слова: Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, заощадження; депозит; банк; страхування; вкладник; тимчасова адміністрація.

This article is devoted to the legislation evolution in Ukraine regarding guaranteeing of PI deposits. Development of the banking system, financial services markets and economic relations in general requires attraction of funds from the people. The bank deposits along with the state and other securities are a tremendous resource of the country's financial system. Such economic goal as the accumulation of free funds in the form of savings one can achieve due to social and political stability in the country, as well as sufficient legal regulation. Development of the banking system and economic growth is possible when people trust the government and the banking system. Such trust

is possible only if the system of deposits guaranteeing works correctly. To restore the trust one need to design the effective system of protection of the people's property interests, in particular, those who place the deposits. Modern system of deposits guaranteeing should be improved and promote the people trust to the national financial system.

The best experience of the European Union countries, in particular: Hungary, Czech Republic, Poland, Slovakia, Romania, is based on modeling of the deposit guarantee scheme in Ukraine. Also, the state system of deposit guarantee of American individuals with obligatory participation in it of all banks authorized to conduct banking was taken into account. The imperfection of the legal regulation of the deposit guarantee system has led to the distrust of citizens in the state as a whole and in the banks as public institutions, which confirmed the need for radical reform at the conceptual level of legal regulation of the deposit guarantee system. The deposit guarantee system in Ukraine is currently undergoing a transformation, driven by both the lessons of the crisis and the movement to European standards. It is important that as a result of the transformation, the deposit guarantee system acquires features that will contribute to the stability of the state's financial system.

Keywords: PI Deposits Guarantee Fund; savings; deposit; bank; insurance; depositor; temporary administration.

Постановка проблеми: Формування системи гарантування вкладів як своєрідної “подушки безпеки” – один із головних інструментів, який гарантує захист прав й інтересів громадян, а також відіграє вагомую роль у зростанні інвестиційної привабливості банківської системи. У системі гарантування вкладів в Україні нині відбуваються перетворення, зумовлені як уроками кризи, так і рухом до європейських стандартів. Важливо, щоб у результаті трансформації система гарантування вкладів набувала рис, які сприятимуть стабільності фінансової системи держави.

Стан дослідження проблеми. Дослідженням окремих аспектів функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб займалися представники як економічної, так і

фінансово-правової науки: М. Адамчук, Т. Латковська, Т. Мазур, К. Молодіко, В. Огієнко, В. Пашнева, Т. Смовженко, І. Серветник, О. Турбанова, Г. Ходачник та ін.

Цілі статті. Мета дослідження полягала у тому, щоб на основі чинного законодавства України, узагальнення практики його реалізації, а також міжнародного досвіду дослідити особливості формування та передумови виникнення системи страхування депозитів в Україні. У статті акцентовано увагу на кризових явищах, унаслідок яких відбувається банкрутство та ліквідація банків, що супроводжувалося втратою довіри до них. Проаналізовано сучасний стан нормативно-правової бази його функціонування. За результатами дослідження розкрито правовий статус Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також запропоновано напрями подальшого вдосконалення системи гарантування вкладів

Виклад основного матеріалу. В Україні Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі Фонд) розпочав діяльність 10 вересня 1998 року відповідно до Указу Президента України № 996 «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб - вкладників комерційних банків України» [1]. Це був перший нормативно-правовий акт у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, що визначав умови створення Фонду. Цим Указом встановлювалися обов'язкові збори, які вносилися комерційними банками до Фонду; затверджувався порядок відшкодування Фондом коштів вкладникам, за яким у разі недоступності вкладу у банківській установі, фізичній особі гарантувалося відшкодування за вкладом разом із відсотками у розмірі вкладу, але не більше 500 гривень, станом на день, коли цей вклад став недоступним.

22 лютого 1999 року Національний Банк України (далі НБУ) прийняв постанову № 72 Про додаткові заходи щодо забезпечення страхування вкладів фізичних осіб в комерційних банках [2]. Було затверджено порядок формування комерційними банками спеціального фонду страхування вкладів фізичних осіб, комерційні банки зобов'язали створити спеціальний фонд страхування вкладів фізичних осіб у розмірі 10% від суми вкладів фізичних осіб за станом на 01.03.1999 за

рахунок придбання ними державних цінних паперів та передачі їх на зберігання НБУ, або шляхом перерахування грошових коштів на депозитний рахунок, відкритий у НБУ відповідно до Порядку формування комерційними банками спеціального фонду страхування вкладів фізичних осіб. Вищезазначена Постанова НБУ діяла трохи менше п'яти місяців та з 12 липня 1999 року була відмінена постановою Правління НБУ № 339 у зв'язку із законодавчою неврегульованістю формування та використання страхових фондів.

Новим етапом у розвитку Фонду та банківської системи загалом було прийняття 07 грудня 2000 року Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3]. Було визначено поняття «банк», «вклад (депозит)» та «кредитор банку», які мають пряме відношення до функціонування системи гарантування вкладів. Також цим законом (Глава 16) було прописано ліквідацію банків та черговість задоволення вимог кредиторів у разі його неплатоспроможності.

20 вересня 2001 року прийнято Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», який разом із Законом України «Про банки і банківську діяльність», надав поштовх для посилення довіри до банків та швидкого розвитку банківської системи України. Цим Законом встановилися загальні засади функціонування Фонду, порядок відшкодування вкладів учасників банків (тимчасових учасників) Фонду у разі відкликання банківської ліцензії та їх ліквідації, а також було врегульовано відносини між Фондом, Кабінетом Міністрів України та НБУ [4, с. 160].

Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» значно розширив його повноваження у частині моніторингу за діяльністю банків. Встановлено зобов'язання для банків подавати інформацію про обсяги, порядок відшкодування та види вкладів, що підлягають гарантуванню Фондом. Фонд отримав право застосовувати заходи впливу до банку та право відкликання банківської ліцензії. Фонд було наділено вузьким колом контрольних функцій та було позбавлено права активно впливати на порушників законодавства. Фонд гарантував кожному вкладнику банку, учаснику (тимчасовому учаснику),

відшкодування коштів за його вкладами, включаючи відсотки [5]. Гарантувалися вклади як в національній, так і в іноземній валюті. Останні відшкодовуються в національній валюті України за офіційним (обмінним) курсом НБУ на день настання недоступності вкладів. Законом також було визначено максимальний розмір відшкодування за вкладами – 1200 гривень. Зазначений розмір відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, ухвалювався за рішенням адміністративної ради Фонду.

Прийняття нормативно-правових актів упродовж 2000-2001 рр. сприяло підвищенню довіри до банків з урахуванням кризових явищ у вітчизняній економіці 1992-1998 років. З того часу кількість банківських установ та їх клієнтів-вкладників активно зростали. Наступним важливим історичним етапом у розвитку системи гарантування вкладів в Україні були світові кризові явища 2007-2009 років. Іпотечна криза залишила свій відбиток як у банківській системі, так і в економіці нашої держави. Фонд та інші учасники системи фінансової безпеки України мусили долати наслідки фінансової та банківської кризи в Україні.

31 жовтня 2008 року був прийнятий Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (далі Закон) [6]. Цей Закон був спрямований на забезпечення конституційних прав громадян, гарантування економічної безпеки держави, мінімізації можливих збитків для економіки та фінансової системи України від фінансової кризи, яка охопила більшу частину промислово розвинутих країн. Цим Законом передбачалося втричі збільшити гарантовану Фондом суму відшкодування – із 50 000 грн. до 150 000 грн., з метою підвищення довіри населення до банків.

Недосконалість правового регулювання системи гарантування вкладів фізичних осіб викликала недовіру громадян до держави в цілому та до банків як суспільних інститутів, що підтвердило необхідність докорінного реформування на концептуальному рівні правового регулювання системи гарантування вкладів. Суттєвим прогресом у

становленні та розвитку системи гарантування вкладів фізичних осіб прийняття 23 лютого 2012 року Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Цим Законом встановлюються правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, порядок виплати Фондом відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, Національним банком України, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків. Метою цього Закону є захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України, забезпечення ефективної процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку та ліквідації банків [7].

В основу створення Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» лягли такі принципи: обов'язковість участі банківських установ у системі страхування вкладів; справедливість та інформаційне забезпечення діяльності системи страхування; функціонування Фонду як страховика, діяльність якого пов'язана із ризиками та можливою потребою в страховому захисті; змішаний характер організації систем страхування, що передбачає співучасть як державних, так і недержавних структур; обмеженість страхової відповідальності банків за встановленою часткою відшкодування вкладів; накопичувальний характер формування фонду страхування за допомогою постійних щорічних та регулярних внесків банків-учасників системи страхування депозитів; зниження ризиків виникнення несприятливих наслідків для вкладів у разі, коли банки не виконують покладених на них зобов'язань.

Передбачено чимало позитивних змін щодо регуляторного впливу на банківську систему, а також модернізовано правову регламентацію, власне, механізму гарантування депозитів фізичних осіб. Цей Закон розширив повноваження Фонду, зокрема, в частині щодо виведення неплатоспроможних банків із ринку шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації неплатоспроможних банків у випадках, встановлених Законом.

Також Законом передбачено умови, при настанні яких банк може бути віднесено до категорії проблемних та неплатоспроможних. Банки, які перебували в статусі тимчасового учасника Фонду набули статусу учасників Фонду, оскільки Закон не передбачає переведення учасників Фонду до категорії «тимчасових учасників» Фонду, тим самим, скасовуючи поняття тимчасового учасника Фонду як такого. Учасниками Фонду є банки, участь яких у Фонді є обов'язковою, та які набувають статусу учасника Фонду в день отримання ними банківської ліцензії. Таким чином, банки, які мають банківську ліцензію, є учасниками Фонду, окрім АТ «Ощадбанк» (вклади гарантуються державою за рахунок коштів бюджету) та АТ «Родовід банк» (з 2011 року здійснював свою діяльність у статусі санаційного банку відповідно до розпорядження КМУ від 14.09.2011 № 880-р, постанови Правління НБУ від 23.12.2011 № 471 «Про затвердження Положення про порядок реєстрації, видачі ліцензії, регулювання діяльності санаційного банку та нагляду за ним» та ліцензії санаційного банку від 15.06.2012 року № 1.

З метою реалізації положень Закону, Фондом було прийнято нормативно-правові акти в частині забезпечення реалізації функцій Фонду. 21 серпня 2012 року рішенням адміністративної ради Фонду збільшено розмір відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб до 200 000 грн. Дія цього рішення поширювалася на банки, що перебували в стадії ліквідації на день його прийняття. Вкладники банків, що перебували в стадії ліквідації, відповідно до зазначеного в рішенні переліку банків, отримали право звертатися до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за отриманням відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, до 31 грудня 2012 року [8].

Наступним етапом розвитку системи гарантування вкладів стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи» від 04 липня 2014 року. Було введено поняття «системно важливий банк» – це банк, що відповідає критеріям, встановленим НБУ (розмір

загальних активів та депозитного портфеля; ступінь фінансових взаємозв'язків та об'єм міжбанківського кредитування; розмір та об'єкт здійснення кредитної політики банку), діяльність якого суттєво впливає на стабільність банківської системи [9].

02 березня 2015 року відбулося прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб», відповідно до якого посилено адміністративну та кримінальну відповідальність пов'язаних із банком осіб, власників істотної участі, за доведення банку до неплатоспроможності, що є умисним вчиненням будь-яких дій, які призвели до віднесення банку до категорії неплатоспроможних, якщо це завдало великої матеріальної шкоди кредитору або державі [10].

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» 16 липня 2015 року стало важливим історично-правовим аспектом розвитку системи гарантування вкладів в Україні. Цей Закон, розроблений спільними зусиллями фахівців Світового банку, НБУ, Міністерства фінансів України та Фонду, підвищує прозорість процедури виведення з ринку неплатоспроможних банків і збільшує повноваження Фонду як тимчасового адміністратора, так і ліквідатора. Фонд має право проводити моніторинг стану бази даних вкладників та банківських операцій банку ще на стадії проблемності. Законом також встановлюється чітка та прозора процедура продажу активів банків, що ліквідуються. Створений та «консолідований офіс» з реалізації майна банку, дозволив підвищити ефективність управління значною ліквідаційною масою, яку передано у Фонд. Водночас скорочено часові рамки процедури ліквідації. Протягом 3-ох робочих днів з дня отримання рішення НБУ про ліквідацію банку, Фонд формує реєстр вкладників, а на 20-й робочий день, після запровадження процедури виведення такого банку з ринку, відбувається повернення коштів вкладникам за договорами, строк дії яких закінчився [11]. З 01 січня 2016 року скорочено термін тимчасової адміністрації у банку з 3 місяців до 1 місяця, з

можливістю його продовження на 1 місяць. З 1 липня 2016 року скоротився термін виплат відшкодування коштів усім вкладникам до 20 робочих днів із дня початку процедури виведення неплатоспроможних банків з ринку. Відмова від банків-агентів дозволила вкладнику збанкрутілого банку отримати кошти у будь-якому працюючому банку через спеціальну систему терміналів. Вищезазначені зміни підвищили довіру до Фонду і значно спростили процедуру відшкодування коштів.

Процес адаптації кращих світових та європейських практик у роботі Фонду триває вже кілька років. Діючий Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» забезпечив зростання ролі Фонду від «платіжної каси» до «мінімізатора збитків» – розширено повноваження в частині виведення неплатоспроможних банків із ринку шляхом здійснення в них тимчасової адміністрації та ліквідації. Надалі вищезазначений закон неодноразово доопрацьовувався в напрямі наближення до європейських норм і практики. У 2014 році було розширено вимоги до інформування клієнтів банку про систему гарантування, передусім у частині доступу до звітності банків. Зміни до Закону від 2015 року, як вже зазначалося, були спрямовані передусім на прискорення виплат вкладникам та підвищення ефективності управління і реалізації майна неплатоспроможних банків. Іншою важливою зміною, яка наблизила діяльність ФГВФО до європейських стандартів, стало поширення з 1 січня 2017 року гарантій на вклади фізичних осіб-підприємців [12, с. 15-30].

Важливим чинником, який визначає подальший вектор розвитку системи гарантування вкладів у нашій державі, є комплекс міжнародних угод, підписаних Україною. В першу чергу це Угода про асоціацію між Україною та ЄС, у рамках якої наша держава взяла на себе зобов'язання імплементувати Директиву ЄС 94/19/ЄС від 1994 року [13]. Варто зазначити, наразі не передбачається диференціація розміру внесків банку залежно від рівня ризикованості його діяльності для вкладника (єдиним критерієм є валюта внеску). На сьогодні не всі банки в Україні є учасниками Фонду – виняток становить Ощадбанк,

вклади в якому у повному обсязі гарантуються державою. Останнє суперечить принципам та нормам ЄС, які вимагають участі усіх кредитних установ у системі страхування вкладів. «Засади стратегічного реформування державного банківського сектору» (підтримані урядом у лютому 2016 року) передбачали приєднання цього банку до ФГВФО з початку 2017 року. Проте на практиці виконання цього завдання ще не розпочалося. Однією із суттєвих причин затримки є необхідність здійснення одноразового внеску від Ощадбанку до ФГВФО у розмірі 1% від статутного капіталу, що є значною сумою (станом на 01.10.2019 статутний капітал Ощадбанку становив 49 473 млн. грн.)

3 травня 2019 року Фонд, впроваджуючи провідний світовий досвід з виведення неплатоспроможних банків з ринку, реалізовує пілотний проект з переходу до управління банками без ліквідаторів «Банк = Фонд». Першим банком, у якому Фонд безпосередньо виконує функції ліквідатора став ПАТ «ПРОФІН БАНК». Вищезазначений проект має на меті удосконалити підходи до управління неплатоспроможними банками для максимального зниження можливих корупційних та операційних ризиків процедури їх ліквідації. Впроваджується передовий світовий досвід, зокрема, у світовій практиці, безпосереднє управління банками в ліквідації здійснює такий флагман ліквідаційної процедури як FDIC (Федеральна корпорація страхування депозитів (США). Метою проекту «Банк = Фонд» є скорочення витрат, пов'язаних з процедурою ліквідації банку, значне зниження впливу людського фактору на цей процес, а також сприяння максимальній інтеграції Фонду безпосередньо в операційні процеси банку задля оптимізації та уніфікації процедур виведення його з ринку [14].

12 вересня 2019 року Верховна Рада України схвалила законопроект №1069-2 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення функцій з державного регулювання ринків фінансових послуг» (закон про «спліт») [15]. Документом скорочується кількість регуляторних і контролюючих органів на ринку небанківських фінансових послуг шляхом розподілу функцій Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових

послуг, між іншими регуляторами. Закон про «спліт» створює умови для поширення гарантій Фонду гарантування вкладів на кошти фізичних осіб, залучені небанківськими фінансовими установами, зокрема, кредитними спілками та компаніями, та компаніями, що здійснюють страхування життя. Також передбачено передачу Національному банку України функцій контролю за діяльністю кредитних спілок і компаній, що здійснюють страхування життя, оскільки регулятор на належному рівні може забезпечити функціонування перших двох рівнів захисту. Завершення переходу цих установ під контроль НБУ має відбутися 1 липня 2020 року, після чого буде запроваджено третій рівень захисту – поширення гарантій Фонду на вклади фізичних осіб.

Наведена характеристика законодавства у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та стан його розвитку дозволяє стверджувати, що воно пройшло досить нелегкий шлях. Проте, ті зміни, що відбулися, слід вважати досить позитивними та прогресивними.

Отже, аналізуючи вищевикладене, можна виділити декілька етапів розвитку законодавства про систему гарантування вкладів в Україні:

1. 1998 – 2001 роки – створення першої формалізованої загальнодержавної обов'язкової системи страхування банківських вкладів. Період активної роботи над проектом Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» та закріплення системи гарантування вкладів фізичних осіб на законодавчому рівні шляхом прийняття Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб»;

2. 2001 – 2012 роки – виявлення недоліків існуючої системи та пошук шляхів її вдосконалення;

3. 2012 – 2013 роки. – прийняття Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та набрання ним чинності;

4. 2013 рік – теперішній час – визначення основних пріоритетів розвитку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, зокрема системи гарантування вкладів фізичних осіб в цілому, спостереження досвіду зарубіжних країн щодо сутності

системи гарантування вкладів фізичних осіб, удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб, шляхом прийняття змін до чинного законодавства. Згідно з положеннями нині чинного Закону встановлюються правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду, порядок виплати Фондом відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, НБУ, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків із ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених Законом.

Висновки. Створена в Україні система страхування вкладів – поєднання американської і європейської систем страхування вкладів, в основу якої покладено принципи: обов'язкової участі банків; накопичувального характеру формування страхового фонду за рахунок внесків учасників; страхового захисту окремої категорії вкладників; обмеженості виплати страхового відшкодування на одного вкладника. Трансформація системи гарантування вкладів в Україні повинна орієнтуватися на європейські норми та кращий світовий досвід, котрі довели свою ефективність; при цьому зазначені зміни повинні мати позитивний вплив на зміцнення фінансової стабільності. В умовах євроінтеграційних процесів проблемними, та такими що підлягають оперативному вирішенню, є питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Література:

1. Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України: Указ Президента України від 10. вер. 1998 р. № 996. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996/98> (дата звернення 30.11.2019)

2. Про додаткові заходи щодо забезпечення страхування вкладів фізичних осіб в комерційних банках: Постанова правління Національного банку України від 22 лют. 1999 р. № 72 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0625500-99> (дата звернення 30.11.2019)

3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07 груд. 2000 р. №2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення 30.11.2019)

4. Адамик Б.П., Скірка А.С. Становлення системи гарантування вкладів фізичних осіб в Україні: нормативно-правові аспекти. Економічний аналіз. 2017. № 1 С.160.

5. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 20 верес. 2001 р. № 2740-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2740-14> (дата звернення 30.11.2019)

6. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 31 жов. 2008 р. № 639-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/639-17> (дата звернення 30.11.2019)

7. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23. лют. 2012 р. № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17/ed20120223> (дата звернення 30.11.2019)

8. Про збільшення розміру відшкодування коштів закладами: Рішення адміністративної ради Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 21 серп. 2012 р. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1452-12/sp:info-?info=1> (дата звернення 30.11.2019)

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання негативному впливу на стабільність банківської системи: Закон України від 04 лип. 2014 р. № 1586-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1586-18> (дата звернення 30.11.2019)

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб: Закон України від 02 бер. 2015 р. № 218-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-19/ed20150302> (дата звернення 30.11.2019)

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку: Закон України від 16 лип. 2015 р. № 629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/629-19> (дата звернення 30.11.2019)

12. Даниленко А. Еволюція системи гарантування вкладів в Україні до світових стандартів: макропруденційний аспект. *Вісник Національного банку України*. 2017. № 242. С. 15-30.

13. Directive 94/19/EC of the European Parliament and of the Council on Deposit Guarantee Schemes. Official Journal of the European

Communities. 1994 May 30. URL: www.efdi.net. (дата звернення 02.12.2019)

14. Про зміну уповноваженої особи Фонду на ліквідацію ПАТ «ПРОФІНБАНК»: Рішення виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 25 бер. 2019 р. № 655 URL: <http://www.fg.gov.ua/not-paying/liquidation/94-profin-bank/42651-oholoshennia-pro-vyznachennia-povnovazhen-likvidatora-pat-profin-bank> (дата звернення 01.12.2019)

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення функцій з державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 вер. 2019 р. № 1069-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66723 (дата звернення 01.12.2019)

УДК 342.9

Кафлюк Анастасія Ігорівна
магістр Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються питання виникнення та розвитку державного управління та державної служби. Визначаються головні проблеми, цілі та аспекти реформування державного управління в Україні. Досліджуються заходи з питань підготовки до проведення повної і глибокої оцінки стану справ у системі державного управління України Національним агентством України з питань державної служби. Розглядаються етапи реформування державного управління та прогалини у законодавстві, які не дають змоги якісно виконувати реформування. Прогнозуються результати та якісність здійснення реформи. Також характеризується програма SIGMA та її мета у ході реформування державного управління. Досліджуються звіти про виконання реформ державного управління, де розглядаються ключові проблеми які

ускладнюють успішне реформування державного управління та державної служби. Вивчається тіньовий звіт щодо реформ у сфері державного управління та державної служби. Опрацьовано звіт від ГО «Лабораторії законодавчих ініціатив» про основні досягнення і проблеми реформ у сфері державного управління та державної служби. Розглядається ряд проблем, що затримують процес реформування державного управління відповідно до підзаконних та нормативно-правових актів. Простежено думку Сергія Сороки (експерта з реформування державного управління) щодо виконання плану реформи. Проаналізовано позитивні зрушення у державному управлінні після здійснення ряду реформ.

Низька якість здійснення реформи, негативними наслідками чого є постійне відкладання рішень щодо вирішення окремих елементів реформи, недостатня координація реформи, відсутність персональної відповідальності за невиконання окремих заходів реформи. Відсутність достатньої внутрішньої комунікації із тими, хто має безпосередньо впроваджувати реформу – як на рівні політичного, так і з боку державних службовців на всіх рівнях.

Ключові слова: державне управління, реформа, державна служба, програма, стратегія.

The article analyzes the issues of emergence and development of public administration and public service. The main problems, goals and aspects of public administration reform in Ukraine are identified. Measures to prepare for a full and in-depth assessment of the state of affairs in the public administration of Ukraine by the National Agency of Ukraine for Civil Service are being investigated. The stages of public administration reform and gaps in the legislation are considered, which do not allow quality reform implementation. The results and quality of the reform are projected. It also characterizes the SIGMA program and its purpose in the reform of public administration. The reports on the implementation of public administration reforms are explored, addressing key issues that complicate the successful reform of public administration and the civil service. The shadow report on public administration and public

service reforms is being studied. A report from the Legislative Initiatives Laboratory was elaborated on the main achievements and problems of reforms in the sphere of public administration and public service. A number of problems that delay the process of reforming public administration in accordance with by-laws and regulations are considered. The opinion of Sergiy Soroka (an expert on public administration reform) regarding the implementation of the reform plan was traced. Positive changes in public administration after a number of reforms have been analyzed.

Poor quality of implementation of the reform, the negative consequences of which are the permanent postponement of decisions on the solution of certain elements of the reform, the lack of coordination of the reform, the lack of personal responsibility for the failure of certain measures of reform. Lack of sufficient internal communication with those who need to directly implement the reform both at political and civil servants level at all levels.

Keywords: public administration, reform, public service, program, strategy.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні відбувається багато реформаційних процесів. Виникнення нових суспільних відносин, які не врегульовані законодавством, інтеграція України до Європейського Союзу, невдоволення населення якістю здійснення державного управління, низьке місце України у рейтингах конкурентоспроможності приводить до того, що потрібно здійснити ряд змін у законодавстві, органах публічного управління, механізмі здійснення публічного управління, знизити адміністративне навантаження державного регулювання, підвищити якість надання адміністративних послуг, забезпечити законність та передбачуваність адміністративних дій, тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням дослідження державного управління займалися такі фахівці, як: Є.І. Білокур, Н.С. Панова, А.О. Коровайко, Л.Р. Біла-Тіунова, А.І. Гнатівська, М.В. Журавель, Т.О. Коломоєць, Т.А. Маляренко та ін. Проте питання реформування державного управління в

сучасному адміністративному праві потребує подальшого удосконалення.

Мета статті полягає у визначенні мети та шляхів реформування державного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Становлення державного управління незалежної України розпочалося 24 серпня 1991 року після проголошення Акту про державну незалежність України. Від тоді було проведено декілька етапів становлення системи державного управління: розбудова інститутів держави, формування політичної системи та системи місцевого самоврядування, затвердження конституційних засад життя суспільства і держави, становлення громадянського суспільства, політична боротьба щодо перспектив внутрішньої та зовнішньої політики України, тощо.

Проте самою видатною подією стало прийняття 28 червня 1996 р. нової Конституції України, згідно з якою Україну проголошено суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1), що і стало поштовхом до стрімкого розвитку державного управління, яке розвивається до сьогодні.

У даний час державне управління зазнає постійних перетворень, проте відсутність нормативно-правової бази, недосконалість системи державної та муніципальної служби, недотримання принципів відкритості та прозорості, низький рівень професійності та економічна нестабільність приводять до висновку, що державне управління негайно потрібно реформувати, щоб удосконалити систему державного управління та привести її до стану, який забезпечить сталий та ефективний розвиток суспільства та держави.

Відповідно до виявлених проблем у державному управлінні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2016 року № 474-р Уряд розробив та затвердив Стратегію реформування державного управління до 2020 року і План заходів з її реалізації, що відповідає європейським стандартам належного урядування [4]. Також набув чинності новий Закон «Про державну службу» [3]. Ці документи заклали основу для процесу реформування, покликаного підвищити дієвість,

ефективність та підзвітність системи державного управління в Україні.

З того часу метою реформи державного управління стало вдосконалення системи державного управління і відповідно підвищення рівня конкурентоспроможності країни. Результатом реалізації цієї реформи повинна стати більш ефективна та підзвітна громадянам система державного управління, яка працює в інтересах суспільства, забезпечує сталий розвиток країни та надає якісні послуги.

Було визначено ряд змін, які передбачені реформою, а саме:

створення нових структурних підрозділів у міністерствах – директоратів політики, основною функцією яких буде формування політик, тобто вироблення політик і оцінка наслідків втілення цих політик у реальність;

встановлення нової процедури формування урядових рішень, тобто робота з проблемами, варіантами та наслідками. Власне тому рішення уряду повинні бути послідовними, реалістичними, відкритими, збалансованими, цілісними та комплексними, узгодженими між собою, виваженими та зрозумілими;

створення прозорої системи підпорядкування та чіткий розподіл функцій центральних органів виконавчої влади. Чітке визначення коло повноважень центральних органів виконавчої влади, а також визначення сфери відповідальності;

модернізація сфери надання адміністративних послуг, а саме: впровадження адміністративних процедур відповідно до принципів ЄС, надання адміністративних послуг у електронній формі, підвищення якості надання адміністративних послуг;

формування професійної державної служби, невід'ємний напрям реформи. У КМУ та міністерствах з'явилася посада «державного секретаря». Державний секретар – службовець найвищої категорії, що призначається на конкурсній основі і відповідає за ефективну роботу міністерств. Також передбачається створення «команди реформ», в яку будуть включатися кваліфіковані та компетентні державні фахівці, що забезпечують реалізацію реформ та аналіз політики;

застосування сучасних методів управління персоналом, та запровадження прозорості та справедливої системи оплати праці державних службовців.

У 2018 році в рамках цієї реформи Національним агентством України з питань державної служби (спільно з програмою SIGMA – Support for Improvement in Governance and Management – Програма підтримки вдосконалення врядування та менеджменту) було реалізовано ряд заходів з питань підготовки до проведення повної і глибокої оцінки стану справ у системі державного управління України.

Один із найпрестижніших аналітичних центрів Європейського Союзу, який здійснює співробітництво з програмою SIGMA, був започаткований у 1992 році за ініціативи Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу [2].

Метою програми SIGMA є: зміцнення основ державного врядування; сприяння соціально-економічному розвитку шляхом посилення інституційної спроможності державного сектору; зміцнення горизонтального врядування; вдосконалення процесу розробки та впровадження реформи державного управління.

Відповідно до звіту 2018 року про виконання Стратегії реформування державного управління України на 2016–2020 рр. розділ про стратегічні засади реформування державного управління повинен був відповідати таким Принципам державного управління SIGMA, як:

- 1) розроблення та впровадження ефективної програми реформування державного управління, що відповідає на ключові виклики;
- 2) цілеспрямоване здійснення реформи державного управління;
- 3) забезпечення фінансової стабільності реформи державного управління;
- 4) реформа державного управління має мати міцні та дієву управлінську і координаційну структуру на політичному та адміністративному рівнях для управління процесом розробки та впровадження реформи [1].

У звіті зазначено, що за 2,5 роки з моменту запуску реформи державного управління Урядові вдалось досягти значного розвитку у впровадженні нових підходів до роботи, зокрема в частині забезпечення нової якості відбору фахівців до міністерств, підвищення окладів державних службовців, а також у частині значного кадрового посилення міністерств.

Водночас, за результатами проведеного аналізу, виявлено, що є ряд проблем які ускладнюють успішне реформування державного управління. Серед таких проблем можна виділити: недостатню якість планування; незначність низки заходів, запропонованих у Стратегії РДУ; відсутність уваги в Стратегії РДУ до найбільш нагальних проблем, які знижують спроможність державних службовців до підвищення ефективності та якості роботи. Зокрема, забюрократизованість внутрішніх процедур погодження та прийняття будь-якого рішення, перевантаження державних службовців системою доручень та публічними запитами. Усе це створює ситуацію, коли у державних службовців більше ні на що не залишається часу та мотивації, окрім як реагувати на внутрішню бюрократію.

Однією з ключових проблем також стала не реформованість системи управління персоналом, та, як наслідок, масове нерозуміння співробітниками кадрових служб (служб управління персоналом) суті процесу відбору та розвитку персоналу. Це призводить до значних викривлень в імplementації реформи та частковій втраті важливих ініціатив: значного погіршення якості процедур конкурсного відбору; формального встановлення ключових показників ефективності; неякісного оцінювання рівня досягнення державними службовцями ключових показників ефективності.

Низька якість здійснення реформи, негативними наслідками чого є постійне відкладання рішень щодо вирішення окремих елементів реформи, недостатня координація реформи, відсутність персональної відповідальності за невиконання окремих заходів реформи. Відсутність достатньої внутрішньої комунікації із тими, хто має безпосередньо впроваджувати реформу – як на рівні політичного, так і з боку державних службовців на всіх рівнях.

Непрозорість низки ключових процедур, що впроваджуються в рамках реформи, знижує можливий позитивний ефект від інновацій на посилення спроможності державної служби, зокрема, в частинах: призначення та звільнення державних службовців; визначення цільових показників ефективності для державних службовців та їх щорічне оцінювання та ін. Всі ці показники можна спостерігати у міжнародних рейтингах [9].

За словами Сергія Сороки (експерта з реформування державного управління) на кінець 2018 року виконано 50% плану реформи від запланованого на конкретну дату. Часто завдання про які звітував уряд, були виконані лише формально, в наслідок чого не дали результату [8]. Тому реформа здійснена не до кінця якісно.

Тому у 2018 році розпорядженням КМУ №1102 р. від 18.12.2018 було розроблено оновлену Стратегію та план заходів з її реалізації викладено в новій редакції. Крім того, відповідні зміни внесено до Концепції оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1013 [5].

Оновлення Стратегії містило у собі продовження її терміну до 2021 року. Саме цей шлях є вагомим кроком до побудови державного апарату європейського зразка. Відповідно, зміни, що були внесені, засновані на:

– результатах комплексної оцінки стану справ в системі державного управління, проведеної експертами європейської Програми SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management, спільна ініціатива ОЕСР та ЄС), а також їх рекомендацій;

– досвіді впровадження реформи, що триває з 2016 року.

Результатом реалізації Стратегії реформування державного управління на період до 2021 року мала стати більш ефективна та підзвітна громадянам система державного управління, яка працюватиме в інтересах суспільства та буде забезпечувати сталий розвиток країни, надаючи якісні державні послуги.

Також відповідно до цього розпорядження на основі методології «Result Based Management» (Канада) за участі проектів EDGE та EU4PAR, було розроблено «паспорт реформи» [4]. Паспорт реформи узагальнює зобов'язання та плани щодо реформи державного управління, викладені в основних стратегічних документах: Програмі дій Уряду 2019, Стратегії реформування державного управління 2016-2021, Концепції оптимізації ЦОБВ, Угоди з ЄС про фінансування.

З метою продовження курсу на досягнення цілей та пріоритетів, Уряд затвердив план пріоритетних дій на 2019 рік [7]. Одним із пунктів плану виступає ефективно врядування, тобто продовження реформ децентралізації та державного управління, а також удосконалення екологічного врядування.

Станом на сьогодні нещодавні президентські та парламентські вибори продемонстрували бажання українців до змін у державному управлінні. До цього призвели різні причини. Серед них – недостатня глибина та темпи реформ, спричинені низькою спроможністю «державної машини» планувати, проектувати й впроваджувати зміни загалом.

На початку липня 2019 р. у Торонто відбулася велика міжнародна конференція щодо українських реформ – Ukraine Reform Conference. Значний блок дискусій був пов'язаний з економічними питаннями, в рамках якого окреслили порядок денний для України – розробити таку модель розвитку, що гарантує економічне зростання щонайменше вдвічі більше за сьогоднішні показники. А також впроваджувати політику, спрямовану на забезпечення рівномірного розподілу результатів зростання в суспільстві. І ця місія неможлива без комплексної реформи державного управління.

У червні 2019 року ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив» оприлюднила звіт про основні досягнення і проблеми реформ у сфері державного управління та державної служби станом на сьогодні [6]. Це звіт у форматі Shadow Report – «тіньового звіту», альтернативного урядовому. Звіт Кабінету Міністрів презентували на початку квітня 2019 року.

За висновками звіту основними проблемами визначені: несвоєчасне виконання заходів реформи у зв'язку з не

реалістичністю термінів та не доведення до кінця реформи пілотних міністерств.

Також це проблеми комунікації у рамках реформи на вищому політичному рівні – між міністрами, а також міністрами і фракціями, які входять до коаліції. Частина проблем з просуванням реформи пов'язані з недоліками самої Стратегії – у ній недостатньо чітко визначені проблеми, не проаналізовані альтернативні варіанти, не досліджені можливі ризики у процесі імплементації; не здійснено оцінку впливу – яких результатів планують досягнути і як це має вплинути на громадян. Конфлікт між «ноюю» і «старою» держслужбою став також однією з проблем.

Одним із нюансів було – недостатнє кадрове заповнення Директоратів. До кінця 2018 року планувалося набрати 2200 фахівців з питань реформ. Потім ця цифра переглядалася. Станом на травень, фахівців набрано менше 600, у тому числі через те, що окремі директорати не були сформовані, деякі – сформовані частково.

Позитивними зрушеннями стали прозорі конкурси, висока мотивація відібраних фахівців, запровадження показників ефективності, які орієнтують держслужбовців на досягнення цілей.

Отже, після зміни політичного керівництва країни важливо втримати позитивні досягнення та виправити усі недоліки. Це комплексна реформа, у якій потрібно докорінно змінювати ціле покоління чиновників для досягнення хорошого результату. Реформа державного управління є запорукою впровадження усіх інших реформ, а державна служба є «основою», для механізму держави, без якісної, ефективної та професійної державної служби ми навряд чи зможемо рухатися далі, особливо у євроінтеграційних реформах.

Література:

1. ЗВІТ про виконання Стратегії реформування державного управління України на 2016–2020 роки. Група «Реформа публічної адміністрації» Реанімаційного пакету реформ (2018). (https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Zvit_final.pdf).
2. *Співробітництво з програмою SIGMA* (<http://www.center.gov.ua/component/k2/item/3281>).

3. Закон України «Про державну службу». *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 4 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

4. Стратегія реформування державного управління України 2016-2021. Паспорт реформи (логічна модель). (2018). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reform%20office/2021_.

5. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 18 грудня 2018 р. № 1102-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-rozporyadzhenn-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-24-cherhvnya-2016-r-474-i-vid-27-gradnya-2017-r-1013>).

6. Досягнення і проблеми реформи держслужби в Україні: нове дослідження Лабораторії законодавчих ініціатив. (2019). URL: <http://uacrisis.org/ua/72487-state-service-reform-shadow-report>.

7. План пріоритетних дій Уряду на 2019 рік. (2019). URL: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/programi-rozvitku-apk/plan-prioritetnih-dij-uryadu-na-2019-rik>.

8. Чому задуми не стали реальністю? Україні досі не вдалося створити ефективну та результативну державну службу, а також реформувати апарати міністерств та інших урядових органів. (2019). URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/27/650979/>.

9. Гнатовська А.І. Правові засади реформування публічного адміністрування в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Чернівці, 2019. № 2. С. 35-43.

УДК 347.73

Мандзюк Олександр Ігорович
аспірант кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЯМИХ І НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ : ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню характерних рис прямих та непрямих податків, визначенню їх співвідношення. Проаналізовано критерії класифікації податків на прями та

непрямі, доведено оптимальність поділу податків на ці категорії за критеріями збігу формального і реального платника податку та участю податків у формуванні ціни. Констатована відсутність у Податковому кодексі України визначення термінів «прямі податки» та «непрямі податки», що є вадою чинного податкового законодавства. Запропоновані авторські визначення прямих та непрямих податків, сформульовано пропозиції щодо їх закріплення у Податковому кодексі України.

У роботі проаналізовано наробки вчених-фінансистів щодо визначення суті прямого та непрямих оподаткування, окреслення кола характерних рис податків різних видів, а також здійснено систематизацію національного та міжнародного досвіду диференціації податків на прямі та непрямі. При цьому виокремлено низку критеріїв диференціації, аргументовано пріоритетність одних з них, та вторинність інших. Поєднання теоретико-правової характеристики та досвіду практичної реалізації процедур оподаткування дозволило сформулювати конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного податкового законодавства України. Аналізуючи співвідношення прямого та непрямих оподаткування в Україні, слід відмітити, що в останні роки переважають непрямі податки. Така орієнтація держави є більш ніж логічною в умовах важкої економічної ситуації. За результатами дослідження співвідношення категорій прямих і непрямих податків зроблено низку висновків. Зокрема, визначено, що оптимальними критеріями розділення податків на прямі та непрямі є збіг формального і реального платника податку та участь у формуванні ціни.

Ключові слова: непрямий податок, перекладання податків, платник податку, Податковий кодекс України, податок, прямий податок.

The article is devoted to the study of the characteristics of direct and indirect taxes, to determine their correlation. The criteria of classification of taxes on direct and indirect are analyzed, the optimality of division of taxes into these categories according to the criteria of coincidence of formal and real taxpayer and participation of taxes in pricing is proved. The absence of a definition in the Tax

Code of Ukraine of the terms "direct taxes" and "indirect taxes", which is a defect in the current tax legislation. The author's definitions of direct and indirect taxes are proposed, and proposals for their fixing in the Tax Code of Ukraine are formulated.

The work analyzes the finances of scientists-financiers in determining the nature of direct and indirect taxation, defining the range of characteristics of taxes of different types, and also systematizes national and international experience of differentiation of taxes into direct and indirect. At the same time, a number of differentiation criteria were distinguished, the priority of some of them and the secondaryness of the others were argued. The combination of theoretical and legal characteristics and experience of practical implementation of taxation procedures made it possible to formulate concrete proposals for improvement of the current tax legislation of Ukraine. Analyzing the ratio of direct and indirect taxation in Ukraine, it should be noted that in recent years indirect taxes have prevailed. This orientation of the state is more than logical in the difficult economic situation. The results of the study of the ratio of categories of direct and indirect taxes have made a number of conclusions. In particular, it has been determined that the optimal criteria for dividing taxes into direct and indirect are the coincidence of formal and real taxpayers and participation in pricing.

Keywords: indirect tax, tax transfer, taxpayer, Tax Code of Ukraine, tax, direct tax.

Постановка проблеми. Основними джерелами наповнення дохідних частин державного та місцевих бюджетів в Україні є надходження від сплати податків. При цьому реалізація процедур оподаткування відрізняється залежно від того, є цей податок прямим або непрямим. Подібна диференціація відбивається і на економічному значенні цих важелів, коли перші значною мірою впливають на купівельну спроможність населення, а другі – на попит. У зв'язку з цим підвищеної актуальності набуває питання належного відображення у податковому законодавстві характерних рис платежів цих типів, закріплення визначень термінів «прямий податок», «непрямий податок». Наразі цього немає у Податковому кодексі України,

норми якого оперують вказаними категоріями, не визначаючи їх зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними основами співвідношенням прямих і непрямих податків займалися В. Л. Андрущенко, Г. В. Бех (Россіхіна), О. О. Головашевич, О. С. Дроздовська, М. П. Кучерявенко, В. А. Лебедев, І. Х. Озеров, О. В. Озерчук, С. В. Пархоменко-Цироцяниц, А. А. Соколов, Н. І. Хімичева та ін. Разом з тим, незважаючи на значну кількість досліджень, питання співвідношення прямих і непрямих податків наразі недостатньо повно висвітлено, що обумовлено, у тому числі, динамічною зміною нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Класифікація податків на прямі і непрямі у фінансовій науці існує з XVII ст., але щодо критеріїв такого поділу йшли суперечки. Так І. І. Янжул відзначав, що «найбільш загальноприйнятий поділ податків на прямі і непрямі представляє і найбільшу складність для точного визначення цих понять, і для правильного розподілу між ними окремих видів оподаткування» [1, с. 266]. Основною проблемою, з якою зіткнулися дослідники, була складність виділення взаємовиключних ознак прямих та непрямих податків, тобто недостатня чіткість критеріїв їх розмежування. У кінці XIX ст. науковцями були запропоновані різні моделі поділу податків на прямі та непрямі. А. Н. Гур'єв їх зводив до трьох способів поділу:

а) перший спосіб виділяв розходження прямих і непрямих податків за ознакою сплати (прямі – сплачуються до казни дійсними платниками; непрямі – перераховуються до казни третіми особами, а потім перекладаються на дійсних платників);

б) в основі другого способу був критерій класифікації за зовнішньою ознакою способу стягнення (прямі – стягуються по окладних аркушах, кадастрах; непрямі – сплачуються виходячи з тарифної системи);

в) третій спосіб брав за основу класифікації економічну підставу стягнення податку (прямі – сплачуються з виробництва; непрямі – зі споживання) [2, с. 7-9].

Варто відмітити, що класифікація за зовнішньою ознакою способу стягнення, була характерна для французького законодавства та французької фінансової науки. Як зазначає І. А. Майборов, суть цього розділення зводиться до того, що прямі податки характеризують показники тривалої платоспроможності платника, оскільки їх сплата обумовлена отриманням доходів або наявністю майна, тоді як непрямі податки характеризуються показниками тимчасової (поточної) платоспроможності, адже їх сплата обумовлена здійсненню поточних видатків [3, с. 142]. Проте у свій час зазначений критерій був підданий науковцями нищівній критиці. Як вказує І. М. Кулішер: «У стару термінологію тут вноситься абсолютно невідповідний їй новий зміст. ... ця класифікація виходить із зовнішніх моментів, а не із суті різних видів податків, не з їх внутрішнього характеру, не з технічних прийомів і форм оподаткування і справляння ...». Сам же І. М. Кулішер, у свою чергу, розділяв податки на прибутково-помайнові, тобто прямі податки, і непрямі – як податки на споживання, виходячи з доходу і майна платника податків, а також у зв'язку доходу останнього з його споживанням [4, с. 123-125].

Однак, на нашу думку, найбільшої уваги заслуговує перший критерій розділення прямих і непрямих податків за А. Н. Гур'євим, а саме – за ознакою сплати, тобто критерій перекладання, оскільки тривалий час здатність тих або інших податків до перекладання приймалася за основу класифікації.

Під перекладанням податків розуміють процес, за яким тягар сплати податку перекладається з одного платника податку на іншого шляхом підвищення чи зниження ціни товару або послуги. Так, М. І. Тургенєв зазначав: «Звичайно розділяють податки на безпосередні, або прямі, і на посередні, або непрямі. Під першими розуміють ті податки, які прямо або опосередковано покладаються на особу або на нерухомий капітал... Під останніми розуміють ті податки, які покладаються не прямо на того, хто їх платить, але на товари, в ціну яких включається і податок, так що той, хто покупає товар, платить разом з ціною і податок. Ці податки називаються також податками на споживання» [5, с. 44]. Вперше такий розподіл податків був

запропонований Д. Локком. Філософ поділяв податки на прямі, а саме поземельний податок, та всі інші – непрямі податки, вважаючи, що в кінцевому підсумку податковий тягар впаде на власника землі або того, хто сплачує податок на землю чи одну з його форм, наприклад орендну плату [4, с. 123].

У подальших дослідженнях як підтримували, так і широко критикували теорію перекладання. Зокрема, вважається, що перекладання не може слугувати основним критерієм поділу податків на прямі та непрямі, адже ми не можемо говорити про 100-відсоткове перекладання непрямого податку, разом з тим, існує і теоретична, і практична можливість перекладання прямого податку. З цього приводу Е. В. Кудряшова зазначає, що: «По відношенню до непрямих податків слід говорити не про повне їх перекладання ... а лише про законодавчо закріплену можливість їх перекладання» [6, с. 30]. Д. О. Гетманцев, критикуючи критерій перекладання, зазначає: «Сама по собі категорія перекладення податку є категорією економічною, не залежить виключно від природи обов'язкового платежу та зумовлюється об'єктивними економічними, соціальними та навіть політичними чинниками, що існують в той чи інший історичний момент на території тієї або іншої країни» [7, с. 135]. Таким чином, критерій перекладання і на сьогоднішній день залишається популярним серед науковців, наприклад у «Словнику фінансово-правових термінів» М. О. Раскалей розділяє прямі і непрямі податки саме за цим критерієм [8, с. 416].

Також на особливості співвідношення прямих та непрямих податків вказували такі науковці як Г. В. Бех, М. П. Кучерявенко, Н. І Хімічева, Так, зокрема, М. П. Кучерявенко наводить два критерії розмежування прямих та непрямих податків. Перший – це критерій збігу формального і реального платників податків. Під формальним платником розуміється особа, яка перераховує податок у бюджет, реальний – це особа на яку безпосередньо падає тягар сплати податку. Як результат, при сплаті прямого податку формальний і реальний платник збігаються, при сплаті непрямого – ні. На нашу думку такий підхід є найбільш оптимальним, адже для прямого оподаткування характерний збіг

фактичного і реального платника податку, так як комплекс податкових обов'язків з ведення податкового обліку, сплати податків та податкової звітності покладаються на власника майна або доходів, при непрямому – це різні особи, тут реальний платник сплачує кошти за надану продукцію, роботу, послуги, а на формального платника, покладається обов'язок по веденню податкового обліку та звітності.

Другий критерій виділений науковцем, це розмежування прямих і непрямих податків залежно від характеру їх участі у формуванні ціни. М. П. Кучерявенко зазначає, що прямі податки включаються в ціну на стадії виробництва, непрямі ж податки формуються на стадії реалізації і виступають як надбавка до ціни виробництва товару, послуги. «Будь-який податок є елементом ціни товару, роботи, послуги, і принциповим розмежуванням прямого і непрямому оподаткування пов'язано з обов'язковим і безумовним зазначенням на те, елементом якого виду ціни є конкретний податок» [9, с. 128].

Що ж до нормативного визначення розглядуваних видів податків, у Податковому кодексі України визначення категорій прямих і непрямих податків не надані. Однак у деяких нормативно-правових актах України їх можна зустріти. Зокрема, у п. 1, 3 Додатку 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.1998 вказано, що прямі податки – це податки на заробітну плату, прибутки, нерухомість, а також податки на прибутки, отримані у вигляді відсотків, у тому числі податки на доходи від користування позиками, орендної плати, роялті та всіх інших видів прибутків. До непрямих податків у зазначеному акті відносять: податки на продаж, з обігу, на додану вартість, на продаж цінних паперів, на перекази коштів за кордон, на дарування і спадкування, на передачу власності, на матеріально-технічні запаси та обладнання, на монопольне право та привілеї, а також акцизи, гербові збори, прикордонні збори та всі інші податки (збори), за винятком прямих податків і податків з імпорту [10].

Також визначення прямих податків можна зустріти у Генеральній угоді про торгівлю послугами, де під цим терміном

розуміють усі податки на загальний дохід, на сукупний капітал або на елемент доходу або капіталу, у тому числі податки на виручку від відчуження власності, податки на нерухомість, спадок та пожертвування, та податки на загальну суму заробітної платні, виплаченої підприємствами, а також податки на збільшення капіталу [11].

Вважаємо, що відсутність визначення прямих і непрямих податків у Податковому кодексі України є значною прогалиною, особливо, враховуючи те що, у Кодексі можна зустріти декілька положень у яких використовується термін «непрямий податок» (пп. 14.1.178. і 14.1.4. Податкового кодексу України).

Як бачимо, питання розмежування прямих і непрямих податків далеко не нове, однак свою актуальність воно не втратило. На сьогоднішній день усі податкові системи світу за своєю суттю є сполученням прямих і непрямих податків та розрізняються в залежності від частки надходження того чи іншого виду податків до бюджету. Так, за останні декілька років для країн Європи характерна така картина:

– прямі податки переважають у таких країнах як Бельгія, Данія, Німеччина, Люксембург, Ірландія, Мальта, Нідерланди, Швеція Великобританія, Норвегія, Фінляндія, Ісландія.

– непрямі податки характерні для Болгарії, Чехії, Естонії, Греції, Іспанії, Франції, Австрії, Португалії, Швеції, Хорватії, Кіпру, Угорщини, Польщі, Словаччини, Словенії, Литви, Латвії, Румунії [12].

Такий поділ податкових систем різних країн пояснюється тим, що законодавець постійно перебуває у пошуках оптимального співвідношення прямого та непрямих оподаткування. Як слушно зазначила Бех: «Навряд чи можна однозначно говорити про позитивні або негативні моменти того чи іншого податку в цій системі. Треба враховувати особливості податкової системи та її складу взагалі і саме з цієї точки зору підходити до визначення змісту певного податку. Так, якщо мова йдеться про податкову систему унітарної держави із розвинутою групою функцій, які реалізуються на державному рівні, – більш повно повинні бути представлені непрямі податки, бо саме за їх

рахунок здійснюється основна частка надходжень до Державного бюджету. У випадку, коли мова йде про федеративний устрій держав, в яких значне коло повноважень замикається на рівні суб'єктів Федерації, необхідна більша орієнтація на прибутково-майнові податки, надходження від яких закріплюються саме за її суб'єктами» [13, с. 27].

Аналізуючи співвідношення прямого та непрямого оподаткування в Україні, необхідно відмітити, що в останні роки переважають непрямі податки. Така орієнтація держави є більш ніж логічною в умовах важкої економічної ситуації. Непрямі податки дозволяють акумулювати більше коштів ніж прямі. До того ж, сприймаються вони населенням значно легше ніж податки на доходи чи майно. Однак, на нашу думку, буде помилкою недооцінювати фінансовий потенціал прямого оподаткування. Зокрема, варто брати до уваги те, що за даними Київського міжнародного інституту соціології рівень тіньової економіки у 2018 році склав 47,2% від загального обсягу ВВП та 46,8% у 2017 році. Також у середньому: 40% своїх доходів підприємства України залишали не задекларованими у 2017 та 2018 рр.; 32% працівників компаній у 2018 р. не були офіційно працевлаштованими та, відповідно, 35% працівників у 2017 р.; 45% заробітної плати працівників компаній у 2018 р. було виплачено неофіційно, а в 2017 р. 46% [14]. Зважаючи на такий стан речей, вважаємо, що пріоритетним для податкової політики України повинно бути завдання по боротьбі з ухиленням від сплати податків, а також оптимізації податкового навантаження. Зокрема, перенесення податкового тягаря на верстви населення з більш високим доходом.

Висновок. За результатами дослідження співвідношення категорій прямі і непрямі податки зроблено низку висновків. Зокрема, визначено, що оптимальними критеріями розділення податків на прямі та непрямі є збіг формального і реального платника податку та участь у формуванні ціни. Підкреслено, що відсутність у Податковому кодексі України поняття прямих та непрямих податків є суттєвою прогалиною. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до Податкового кодексу України у такій редакції:

- 1) «прямі податки – це податки, величина яких залежить від доходу і майна платника податку, їх діяльності, обліковуються та сплачуються однією особою. До них відносять: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; екологічний податок; податок на майно; єдиний податок»;
- 2) «непрямі податки – це податки, що формуються на стадії реалізації об'єкта оподаткування, сплачуються, обліковуються і звітуються різними особами. До них відносять: податок на додану вартість; акцизний податок».

Література:

1. Золотые страницы финансового права России : в 4 т. Москва: Статут, 1998–2004. Т. 3.: Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: учение о государственных доходах / под ред. А.Н. Козырина. 2002. С. 550.
2. Гурьев А.Н. Прямые и косвенные налоги: PRO и CONTRA. Санкт-Петербург, 1893. 120 с.
3. Майбуров И.А., Соколовская А.М., Теория налогообложения. Продвинутый курс: учебник для магистрантов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит». Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 591 с.
4. Кулишер И.М. Очерки финансовой науки. Санкт-Петербург : Наука и школа, 1919. 252 с.
5. Тургенев Н.И. Опыт теории налогов. Санкт-Петербург : Типография Н. Греча, 1818. 400с.
6. Кудряшова Е. В. Правовые аспекты косвенного налогообложения : теория и практика : учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности "Налоги и налогообложение". Москва : Волтерс Клувер, 2006. 290 с.
7. Гетманцев Д. О. До питання про правове регулювання непрямого оподаткування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Т. 2. Вип. 22. Ч.1. С. 132–138.
8. Словник фінансово-правових термінів /за заг. ред. д. ю.н., проф. Л. К. Воронової. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Алерта, 2011. 558 с.
9. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Харьков : Право, 2005. Т. 3 : Учение о налоге. 600 с.
10. Додаток 1 до Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22 грудня 1998 року N 331-XIV Дата оновлення: 04.10.2018. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14/sp:info-> (дата звернення: 27.11.2019)

11. Генеральна угода про торгівлю послугами COT; Соглашение, Международный документ от 15.04.1994 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/981_017 (дата звернення: 27.11.2018)

12. Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States, Iceland and Norway. Eurostat Statistical books. 2019 edition. 299 p.

13. Бех Г.В. Правовое регулирование косвенных налогов в Украине: монография. Харьков: Легас, 2003. 128 с..

14. Рівень тіньової економіки в Україні у 2018 році становив 47% від ВВП – дослідження. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=1&fbclid=IwAR1GSrml6l4vk1GZE4QR9yekDt_C_NMIXJ-eA0mWArZpSC3DsCgwPsZ7unw (дата звернення: 25.11.2019)

УДК: 351:35.078.3. (045)

Неугодніков Андрій Олександрович
канд. юрид. наук, доцент кафедри
адміністративного і фінансового права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

КОНТРОЛЬ ЯК ФУНКЦІЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу контрольної функції суб'єктів публічної адміністрації. Досліджено теоретико-правові засади реалізації функції контролю. Визначено сучасний стан та перспективи переоцінки основоположних принципів контрольної діяльності публічної адміністрації.

Дієва участь широкого кола представників різних соціальних сфер – політиків, владних інституцій, науково-експертного середовища, громадянських об'єднань у здійсненні публічного адміністрування перетворює його у складний процес пошуку спільних рішень, досягнення консенсусу тощо. Сьогодні

головними постають проблеми співвідношення адміністрування і політики, політичного контролю та державного управління, відповідальності і підзвітності держави своїм громадянам. Метою статті є дослідження сутнісних детермінант контролю як функції публічного адміністрування та принципів його реалізації.

Встановлено, що метою контролю є виявлення помилок у процесі управління, їх своєчасне виправлення і недопущення повторення, а також забезпечення відповідності між поставленими цілями та фактичними діями учасників адміністративного права. Контроль як функція публічного адміністрування полягає у своєчасному виявленні та усуненні факторів, які заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування та унеможливають забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності.

Практичного значення має поділ функцій публічного адміністрування в залежності від сфери їх застосування на загальні, спеціальні, допоміжні (обслуговуючі). Загальні функції властиві публічному адмініструванню незалежно від рівня управлінських структур. До загальних функцій публічного адміністрування належить функція контролю. В умовах необхідного розширення демократії, децентралізації влади державне управління реформується в публічне адміністрування, з характерними для нього властивостями широкого залучення громадськості, сервісного призначення й транспарентності.

Ключові слова: функція, контроль, публічна адміністрація, принципи, реформування.

The article is devoted to the analysis of the control functions of the public administration. Discerned theoretical and legal basics of the control function implementation. Were determined current state and prospects of revaluation of the fundamental principles of control activities of public administration.

Effective participation of a wide range of representatives of different social spheres - politics, power institutions, scientific and expert community, civil associations in the implementation of public administration, turns it into a complex process of finding common

solutions, reaching consensus and more. Today, the main issues are the relationship between administration and policy, political control and public administration, responsibility and accountability of the state to its citizens. The purpose of the article is to study the essential determinants of control as a function of public administration and the principles of its implementation. It is established that the purpose of control is to detect errors in the management process, to correct them in a timely manner and to prevent recurrence, as well as to ensure consistency between the set goals and the actual actions of the participants of administrative law. Control as a function of public administration is the timely identification and elimination of factors that impede the effective implementation of public administration and make it impossible to ensure an adequate level of enforcement activities. Of practical importance is the division of functions of public administration, depending on the scope of their application into general, special, ancillary (serving). General functions are inherent in public administration regardless of the level of management structures. General public administration functions include the control function. In the conditions of necessary expansion of democracy, decentralization of power, public administration is reformed into public administration, with its characteristic features of widespread involvement of the public, service and transparency.

Keywords: function, control, public administration, principles, reform.

Постановка проблеми. В умовах необхідного розширення демократії, децентралізації влади державне управління реформується в публічне адміністрування, з характерними для нього властивостями широкого залучення громадськості, сервісного призначення й прозорості. Розпочата адміністративна реформа, яка зумовила модернізацію політичної влади та інституційного апарату, зміни векторів політичних мереж, актуалізує необхідність більш глибокого дослідження основних підходів до функціонального призначення суб'єктів, які здійснюють публічне адміністрування. У цьому контексті, необхідних змін зазнає як

кількісний склад функцій публічного адміністрування, так і якісне наповнення кожної з них.

Аналіз дослідження даної проблеми. Різноманітні питання щодо визначення функцій державного управління та публічного адміністрування стали предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: В.Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Є.І. Білокур, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний, Ю. М. Козлов та багатьох інших. Однак, з впровадженням людиноцентристського підходу до здійснення публічного адміністрування зміст його функцій змінився. Не виключенням є функція контролю. Саме тому, **метою статті** є дослідження сутнісних детермінант контролю як функції публічного адміністрування та принципів його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Термін «функція» позначає роль та цільове призначення діяльності окремого суб'єкта і застосовується для окреслення особливостей будь-яких соціальних, технічних, біологічних, правових явищ [1, с. 61]. Поняття функції публічного адміністрування можна визначити як елемент правового статусу суб'єкта публічної адміністрації, що відображає зміст та цільове призначення публічного адміністрування, яке забезпечується методами управлінського впливу та має на меті задоволення публічного інтересу.

Набір функцій публічного адміністрування має самостійний, об'єктивний та універсальний характер, він може змінюватись залежно від стану та структури суспільних відносин, цілей, об'єктів та завдань управлінської діяльності. Це пов'язано зі зміною вектору правових уявлень щодо сутності владно-розпорядчого впливу, якого зазнає керований суб'єкт. Здійснення класифікації функцій публічного адміністрування можливо в залежності від об'єкта управління, кінцевого результату, спрямованості, суб'єкта публічної адміністрації тощо. Навіть при законодавчому визнанні існування традиційно притаманних функцій із зміною тих чи інших факторів (об'єктивних, суб'єктивних) проходить зміна їх ролі та місця в колі повноважень владних суб'єктів. Це особливість системи управління, оскільки вона має адекватно реагувати на потреби держави та суспільства [2, с. 78].

Загалом контроль є терміном, який відображає дотримання законності у конкретно визначених суспільних відносинах з конкретно визначеним їх складом. Ефективність здійснення контролю опосередковує якість публічного адміністрування. Контроль у широкому розумінні можна визначити як діяльність щодо забезпечення відповідності стану керованого суб'єкта прийнятним управлінським рішенням та відповідності функціонування суб'єкта владних повноважень закону.

Можливо виокремити наступні специфікації використання терміну «контроль» у теорії адміністративного права:

1) контроль є функцією публічного адміністрування, сутність якої полягає у своєчасному виявленні та усуненні факторів, які заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування та унеможливають забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності (у цьому аспекті контроль досліджувався, наприклад, К. Бугайчук [3, с. 113], В.Д. Бакуменко [4, с. 9]);

2) контроль є функцією суб'єкта публічного адміністрування, сутність якої опосередковано нормативно закріпленим статусом суб'єкта та яка характеризується сукупністю конкретно-визначених повноважень щодо оперативного і безперервного попередження, виявлення та усунення факторів, що спричиняють відхилення у конкретно-визначеній сфері публічного адміністрування, яка входить до відання конкретно-визначеного суб'єкта публічного адміністрування;

3) контроль є специфічною діяльністю, сутність якої полягає у активній взаємодії контролюючого суб'єкта з підконтрольним суб'єктом, що здійснюється на засадах законності, оперативності, економічності, доцільності, професійної обґрунтованості, яку спрямовано на досягнення мети публічного адміністрування (у цьому аспекті контроль досліджувався, наприклад, Андрійко О.Ф. [5] та Жилою В.Г. [6]);

4) контроль є системою спостережень та перевірок, сутність якої полягає у встановленні відповідності

стану об'єкта, що підлягає контролю, прийнятим правилам (управлінським рішенням), виокремленні допущених відхилень від цих правил, а також відхилень від загальних принципів організації і регулювання (у цьому аспекті контроль досліджувався, наприклад, Бутинець Ф.Ф., Бардаш С.В., Малюга Н.М., Петренко Н.І. [7]);

5) контроль є засобом забезпечення законності у діяльності публічної адміністрації, сутність якого реалізується через спеціальну систему органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, на яку покладено обов'язки щодо підтримки й зміцнення законності та дисципліни у діяльності суб'єкта владних повноважень (у цьому аспекті контроль досліджувався, наприклад, Стрельченко О.Г. [8] та Лихошерстом Л.Ж. [9, с. 180]);

6) контроль є функцією державного управління, сутність якої полягає у перевірці, а також спостереженні з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, відвернення та припинення протиправної поведінки з боку когонебудь (у цьому аспекті контроль досліджувався Авер'яновим В.Б. [10], Білокур Є.І. [11, с. 62], Гарашук В.М. [12], Єдинак Т.С., Павлишеним О.В. [13, с. 17] та рядом інших учених).

Кожна із вказаних дефініцій використання терміну «контроль» є вірною, при цьому, відмінність між ними проявляється у виборі поняття, яке детермінується через ознаку контролю.

Метою здійснення контролю суб'єктами публічної адміністрації є: набуття об'єктивної інформації про стан дотримання законності у сфері публічного адміністрування; дослідження набутої інформації на предмет виявлення і припинення фактів порушень чинного законодавства, встановлення причин та умов, що сприяють їх вчиненню; порівняння досягнутих результатів з попередніми та очікуваними; недопущення нових порушень і шкідливих наслідків у правозастовчій сфері; виявлення осіб винних у порушенні належного стану публічного адміністрування тощо.

Контроль як функція публічного адміністрування дозволяє своєчасно виявити та ліквідувати фактори, що заважають

ефективному здійсненню публічного адміністрування, унеможливаючи забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності. Будь-який вид діяльності, що здійснюється суб'єктом публічного адміністрування, неможливий без застосування контролю. До ознак контролю як функції публічного адміністрування можна віднести наступні:

1) державно-владний характер, що забезпечується здійсненням контролю від імені та в інтересах держави на підставі застосування державно-владних повноважень, якими наділені суб'єкти публічної адміністрації законом;

2) законність, що виражено у нормативному закріпленні правомочності суб'єктів публічної адміністрації, здійснювати діяльність, змістом якої є контроль;

3) об'єктивність, що має вияв у незалежності та неупередженості суб'єктів публічної адміністрації при здійсненні діяльності, яка спрямована на досягнення контролю;

4) всебічність, яка забезпечується оцінкою за діяльністю контрольованого суб'єкта із позиції законності, доцільності, ефективності;

5) забезпечення можливості втручання контролюючого суб'єкта у діяльність контрольованого тощо.

Метою контролю є виявлення помилок у процесі управління, їх своєчасне виправлення і недопущення повторення, а також забезпечення відповідності між поставленими цілями та фактичними діями учасників адміністративного права.

Контроль як функція публічного адміністрування є елементом правового статусу суб'єктів публічної адміністрації, що відображає можливість отримання достовірної й об'єктивної інформації про фактичний стан дотримання законності та дисципліни в підконтрольній сфері суспільних відносин, яка забезпечується методами управлінського впливу та має на меті задоволення публічного інтересу. Функція контролю є незмінною для сфери публічного адміністрування. В залежності від об'єктивних факторів функціонування публічної адміністрації на визначеному етапі розвитку суспільних відносин, функція контролю має вираз у різних повноваженнях.

Принципами контрольної діяльності публічної адміністрації є основні ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст суспільних відносин, які складаються в сфері своєчасного виявлення та усунення факторів, що заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування та/або унеможливають забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності. Принципи контрольної діяльності публічної адміністрації не є сталою системою, вони розвиваються одночасно з розвитком публічного адміністрування. Принципи контрольної діяльності публічної адміністрації детерміновані спрямованістю контролю та його специфікою.

В залежності від сфери суспільних відносин, у якій здійснюється контрольна діяльність суб'єктами публічної адміністрації можна виокремити загальні та спеціальні принципи контролю. Загальними принципами є ті принципи, що характерні для контролю як соціально-правового явища незалежно від виду публічного адміністрування. До загальних принципів контрольної діяльності публічної адміністрації відносяться наступні: принцип верховенства права; принцип об'єктивності; принцип доцільності; принцип своєчасності; принцип ефективності тощо.

Принцип верховенства права контрольної діяльності публічної адміністрації полягає у здійсненні контрольної діяльності відповідно до ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності, законності. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка має бути орієнтиром контрольної діяльності. Маючи на меті дотримання прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб в процесі здійснення контрольної діяльності, суб'єкти публічної адміністрації повинні діяти у межах взаємопов'язаних соціальних, політичних та юридичних вимог.

Принцип об'єктивності контрольної діяльності публічної адміністрації полягає у відповідності застосування інструментів публічного адміністрування достовірності отриманих юридичних фактів під час проведення контролюючих дій та відсутності упередженості щодо наявності (відсутності) негативних аспектів у діяльності об'єктів, що перевіряються.

Принцип доцільності контрольної діяльності публічної адміністрації полягає у необхідності вибору найбільш оптимальних із передбачених законом інструментів публічного адміністрування для досягнення мети контролю у конкретно-визначених суспільних відносинах із конкретно-визначеним їх суб'єктом складом. Суб'єкти публічної адміністрації мають співвідносити свої дії з цілями правового регулювання, що обмежить можливість свавілля та зловживань контролюючими повноваженнями.

Принцип своєчасності контрольної діяльності публічної адміністрації полягає у застосуванні інструментів публічного адміністрування у межах строків, за яких буде досягнута мета контролю відповідно до норм чинного законодавства.

Принцип ефективності контрольної діяльності публічної адміністрації полягає у використанні мінімального обсягу контрольних повноважень суб'єктами публічної адміністрації для досягнення максимально позитивного результату від публічного адміністрування. Крім того, дотримання принципу ефективності під час здійснення контрольної діяльності сприяє процесам формування у суспільній свідомості взаємозв'язку між ставленням до контрольної діяльності публічної адміністрації як необхідної міри, що є запорукою розвитку громадянського суспільства в Україні.

Спеціальними принципами контрольної діяльності суб'єктів публічної адміністрації є принципи, що визначають засади здійснення контролю у конкретно-визначених суспільних відносинах. Характерною ознакою спеціальних принципів є їх конкретне закріплення у нормативно-правових актах різної юридичної сили. Наприклад, Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [14] до основних принципів державного контролю у

сфері господарської діяльності віднесено: пріоритетність безпеки перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності; підконтрольність і підзвітність органу державного контролю відповідним органам державної влади; рівність прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання; гарантування прав суб'єкта господарювання тощо.

Іншим прикладом спеціальних принципів є ті, що притаманні діяльності суб'єктів публічної адміністрації при здійсненні державного контролю за використанням та охороною земель, а саме: забезпечення використання та охорони земель як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави; пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні земельних ресурсів над економічними інтересами; поєднання заходів економічного стимулювання і відповідальності у сфері використання та охорони земель [15].

Виходячи зі змісту правового регулювання, можливо виокремити й інші спеціальні принципи контрольної діяльності суб'єктів публічного адміністрування, а саме: принципи фінансового контролю, яких закріплено Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [16]; принципи санітарного та епідемічного контролю, яких закріплено Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [17]; принципи контролю за якістю харчових продуктів, яких закріплено Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [18]; принципи архітектурно-будівельного контролю, яких закріплено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю» [19] тощо.

Висновки. Таким чином, контроль як функція публічного адміністрування полягає у своєчасному виявленні та усуненні факторів, які заважають ефективному здійсненню публічного адміністрування та унеможливають забезпечення належного рівня правозастосовної діяльності. Реалізація цієї функції

відбувається суб'єктами публічної адміністрації відповідно до загальних та спеціальних принципів. Вбачається доцільним подальше дослідження реалізації контрольної функції в рамках реформування адміністративного права України відповідно до стандартів Європейського Союзу.

Література:

1. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. К.: Наук. думка, 1989. 150 с.
2. Додін Є.В. Правоохоронна функція митних органів. Митна справа. 2009. № 6. С. 76 - 84.
3. Бугайчук К. Функції публічного адміністрування в органах Національної поліції України: поняття та класифікація. *Підприємництво господарство і право*. 2018. № 5 Ст. 112-117.
4. Бакуменко В.Д. Публічне адміністрування як процес вироблення, прийняття та виконання управлінських рішень. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2015. № 1. Ст. 8-26.
5. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. К. : Наук. думка, 2004. 302 с.
6. Жила В.Г. Ревізія та аудит. К.: МАУП, 1998. 96 с.
7. Бутинець Ф.Ф., Бардаш СВ., Малюга Н.М., Петренко Н.І. Контроль і ревізія. Житомир: ЖІТІ, 2000. 512 с.
8. Стрельченко О.Г. Контроль як засіб забезпечення законності у сфері охорони здоров'я. *Адміністративне право і процес*. 2012. № 2. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-2-2012/item/49-kontrol-yak-zasib-zabezpechennya-zakonnosti-u-sferi-okhorony-zdorov-ya-strelchenko-o-h>
9. Лихошерст Л.Ж. Контроль в адміністративній діяльності податкових органів України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2012. № 4. Ст. 179-183.
10. Державне управління в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К., 1999.
11. Білокур Є.І. Щодо визначення поняття функції державного управління. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. Ст. 62-67.
12. Гарашук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні / Володимир Миколайович Гарашук. Х. : Фоліо, 2002. 176 с.
13. Єдинак Т.С. Контроль як функція державного управління: сутність та класифікація. *Вісник Академії митної служби України*. Сер.: Державне управління. 2011. № 1. С. 12-18.

14. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України від 05.04.2007 № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.

15. Про державний контроль за використанням та охороною земель. Закон України від 19.06.2003 № 963-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 350.

16. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 13. Ст. 110.

17. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.

18. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 31. Ст. 343.

19. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2011 № 553. *Офіційний вісник України*. 2011. № 40. Ст. 27.

УДК: 351:35.078.3

Рева Юрій Олексійович
аспірант кафедри
адміністративного та фінансового права,
Національний університет
«Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ДЕКЛАРУВАННЯ В УКРАЇНІ

В статті на основі положень чинного законодавства та позицій науковців проаналізовано основні проблеми реалізації системи електронного декларування в Україні. Досліджено існуючі проблеми в частині існуючої системи електронного декларування та діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції. Запропоновано шляхи вдосконалення функціонування системи електронного декларування в Україні.

Корупція в Україні за весь час існування незалежної держави стала чи не найважливішою проблемою в суспільному і державному розвитку, яка чинить свій деформуючий вплив на систему публічного адміністрування, забезпечення добробуту населення, розвиток національного капіталу тощо. В цілому ж корупція в більшій чи меншій мірі проймає всі сфери життєдіяльності суспільства. В зв'язку з цим, держава вживає активних заходів протидії та запобігання корупції. Це, в першу чергу, відображено в прийнятті Закону України «Про запобігання корупції», впровадженні антикорупційних програм (державних та відомчих), посиленні кримінальної відповідальності за корупційні злочини, створенні спеціалізованих антикорупційних органів – Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури тощо. Дієвим заходом попередження корупції є система електронного декларування. Незважаючи на позитивну динаміку в діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції, результати їх діяльності не вражають, адже, враховуючи значну кількість декларацій, поданих суб'єктами декларування, кількість перевірених декларацій залишається дуже низькою. Незважаючи на достатню прогресивність запровадження в Україні системи електронного декларування, науковці та експерти в сфері антикорупційної політики й антикорупційного законодавства відзначають, що дану систему не можна назвати ефективною через низький рівень її результативності.

Ключові слова: електронне декларування, корупція, декларація, Національне агентство з питань запобігання корупції, запобігання корупції.

In the article, based on the provisions of the current legislation and the positions of scientists, an analysis of the main problems of the implementation of the electronic declaration system in Ukraine is analyzed. The clarification of existing problems is carried out in the part of the existing system of electronic declaration and activity of the National Agency for the Prevention of Corruption. In the end,

ways of improving the functioning of the electronic declaration system in Ukraine are formulated.

Corruption in Ukraine during the existence of an independent state has become almost the most important problem in social and state development, which has its deforming influence on the system of public administration, welfare of the population, development of national capital, etc. On the whole, corruption permeates more or less all spheres of society. In this regard, the state is taking active measures to counteract and prevent corruption. This is primarily reflected in the adoption of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", the introduction of anti-corruption programs (state and departmental), increased criminal liability for corruption crimes, created by specialized anti-corruption bodies - the National Agency for the Prevention of Corruption, the National Anti-Corruption Bureau, the National Anti-Corruption Agency anti-corruption prosecutors, etc. An effective measure to prevent corruption is the electronic declaration system. Despite the positive dynamics in the activities of the National Agency for the Prevention of Corruption, the results of their activities are not striking, given the large number of declarations submitted by the subjects of declarations, the number of declarations checked remains very low. Despite the sufficiently progressive introduction of the electronic declaration system in Ukraine, scientists and experts in the field of anti-corruption policy and anti-corruption legislation note that this system cannot be called effective because of its low level of effectiveness.

Key words: e-declaration, corruption, declaration, National Agency for the Prevention of Corruption, prevention of corruption.

Постановка проблеми. Правовою основою здійснення електронного декларування особами, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є положення Законів України «Про державну службу» [3] та ст. ст. 45-50 Закону «Про запобігання корупції» [4]. Варто вказати, що система електронного декларування постає, виходячи з положень даного Закону, одним із засобів здійснення фінансового контролю щодо осіб, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування,

поряд із моніторингом способу життя суб'єктів декларування та додатковими заходами здійснення фінансового контролю. Незважаючи на достатню прогресивність запровадження в Україні системи електронного декларування, науковці та експерти в сфері антикорупційної політики й антикорупційного законодавства відзначають, що дану систему не можна назвати ефективною через низький рівень її результативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи «новизну» системи електронного декларування як засобу здійснення фінансового контролю щодо осіб, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування в Україні, активність наукових публікацій у даній сфері відносин залишається низькою. Переважно проблема функціонування електронного декларування в Україні досліджується з ширшої точки зору, а саме – як частина проблеми запобігання і протидії корупції в цілому. В свою чергу, вже можливо вести мову про таких вітчизняних дослідників проблем реалізації електронного декларування як О. Бусол, Л. Войтович, В. Гарашук, Д. Ковриженко, С. Лапшин, А. Мухатаєв, Є. Невмержицький, Р. Радецький, І. Черненко, В. Черней, О. Шаповалов та інші. Однак, враховуючи швидкоплинність світових тенденцій та особливостей використання електронного декларування, в рамках цього дослідження звернуто увагу на основні проблеми реалізації системи електронного декларування в Україні, з'ясовано їх причини та можливі шляхи вирішення.

Метою статті є з'ясування проблем реалізації в Україні системи електронного декларування як одного із засобів здійснення фінансового контролю щодо осіб, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Система електронного декларування постає одним із заходів, які використовуються державою в напрямку здійснення антикорупційної політики. Закон «Про запобігання корупції» передбачає обов'язок визначених осіб, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування в Україні, щорічно до 1 квітня подавати електронні декларації шляхом їх заповнення на офіційному сайті Національного агентства з питань запобігання

корупції за формою, що визначена цим антикорупційним органом. Вказані електронні декларації вносяться до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [4].

При цьому, слід відзначити, що початок роботи Єдиного державного реєстру декларацій було відтерміновано, на першому етапі декларування виявлено значну кількість неточностей, грубих невідповідностей законодавству України. Де-факто електронна система працювала в тестовому режимі, та через те, що в процесі декларування частина недоліків усувалась, частково змінювалась форма декларації. Крім цього, до другого етапу декларування, який розпочався 1 січня 2017 року, більшість недоліків у роботі системи, не було усунуто, в останній тиждень до завершення граничного строку подання електронних декларацій реєстр взагалі не працював, а тому було неможливо подати декларацію вчасно. Більше того, Національне агентство з питань запобігання корупції не володіло інформацією щодо причин збою в роботі державного реєстру. Як вказує І.В. Черненко, станом на квітень 2017 року, Національне агентство з питань запобігання корупції мало доступ лише до 9 з 22 державних реєстрів, що унеможливило провести перевірку значної кількості поданих декларацій [9, с. 61].

Незадовільними виявились також і результати роботи Національного агентства з питань запобігання корупції, адже до кінця 2017 року з приблизно 1 млн. поданих декларацій було завершено лише 143 перевірки. Такі результати викликають не просто розчарування, а взагалі ставлять питання про доцільність функціонування даного відомства в цілому.

При цьому, результати діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції в 2018 році свідчать про позитивну динаміку діяльності відомства. Так, кількість прийнятих рішень про результати здійснення повних перевірок декларацій збільшилась у порівнянні з 2017 роком більш ніж тричі – до 472. Кількість затверджених обґрунтованих висновків, які були направлені спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, збільшилася в 12 разів – до 243. Збільшилась також кількість складених та спрямованих до

суду протоколів про адміністративні правопорушення за ст. 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме в 7 разів – до 310. Також збільшилась кількість опрацьованих повідомлень про можливе відображення у декларації недостовірних відомостей (в 2,5 рази – до 2 719 повідомлень) [7].

Національне агентство з питань запобігання корупції, крім іншого, уповноважено за наслідками перевірки поданих декларацій складати протоколи про адміністративні правопорушення. В свою чергу, що стосується притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, Національне агентство з питань запобігання корупції лише встановлює факти порушення антикорупційного законодавства України з наявністю підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Однак, станом на теперішній час відсутня належна взаємодія між Національним агентством з питань запобігання корупції та інших правоохоронних (у тому числі й антикорупційних) органів. Чинне законодавство лише обмежується загальною вказівкою на те, що Національне агентство з питань запобігання корупції взаємодіє з правоохоронними органами, зокрема, щодо питання про розгляд спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції (п. 9.8 Регламенту Національного агентства з питань запобігання корупції) [6]. Більше того, відсутніми залишаються не лише перелік уповноважених на проведення розслідування за фактами порушення антикорупційного законодавства правоохоронних органів, до яких повинні спрямовуватись рішення Національного агентства з питань запобігання корупції, але й механізми такої взаємодії.

Низький рівень взаємодії Національного агентства з питань запобігання корупції з іншими правоохоронними органами підтверджується рішенням цього відомства від 08.12.2017 року № 1375, прийнятого як відповідь на звернення народного депутата України Шпенова Д.Ю. Заявник звернувся до Національного агентства з питань запобігання корупції щодо надання роз'яснень з приводу необхідності встановлення фактів порушення антикорупційного законодавства в ході повної

перевірки електронної декларації суб'єкта декларування для порушення кримінального провадження за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 366-1 та 368-2 Кримінального кодексу України. Також у зверненні були відзначені факти неправомірної тенденції внесення правоохоронними органами відомостей за вказаними статтями кримінального закону до Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо суб'єктів декларування без жодних перевірок та відповідних висновків Національного агентства з питань запобігання корупції [5].

Доцільно зупинитись на висновках, яких зроблено В.В. Черней та О.О. Шаповаловим щодо проблеми в сфері взаємодії державних антикорупційних інституцій, до яких науковці відносять: невизначеність форми спрямування повідомлень Національного агентства з питань запобігання корупції до уповноважених правоохоронних органів; невизначеність повноважень для кваліфікації дії суб'єктів декларування як злочину; невизначеність інформації, одержаної Національним агентством з питань запобігання корупції поза кримінально-процесуальними процедурами в якості доказу тощо [10, с. 17].

Деякі дослідники слушно зауважують на тому, що проблемою системи електронного декларування є також збільшення вартісного порогу цінного рухомого майна, яке має бути вказано суб'єктом декларування. Мова йде про те, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в 2016 році» від 15.03.2016 року до ст. 46 Закону «Про запобігання корупції» були внесені зміни, які стосуються відомостей про вартість цінного рухомого майна, яке повинне бути задеклароване [2]. До набрання чинності даним Законом вартість цінного рухомого майна, що підлягала декларуванню, становила щонайменше 50 прожиткових мінімумів, які встановлені для працездатних осіб на 1 січня звітного року. На сьогодні вартість такого майна, яке підлягає декларуванню, встановлена на рівні щонайменше 100

прожиткових мінімумів. Збільшення мінімального порогу вартості цінного рухомого майна суттєво впливає статус майна, що підлягає декларуванню, та може бути способом уникнення відповідальності суб'єкта декларування за порушення антикорупційного законодавства України.

До прикладу, прожитковий мінімум станом на 1 січня 2019 року для працездатних осіб становить 1921 грн. Якщо взяти до уваги даний показник, то вартість цінного рухомого майна, що підлягала декларуванню, до набрання чинності Законом України від 15.03.2016 року, становила б 96050 грн. В свою чергу, на сьогодні мінімальний поріг цінного рухомого майна, що підлягає декларуванню, становить 192100 грн. Така різниця є досить значною й може, на нашу думку, слугувати можливістю для ухилення суб'єкта декларування від юридичної відповідальності за вчинені правопорушення. Тому ми переконані в необхідності повернення законодавчої норми про мінімальний поріг цінного рухомого майна, що підлягає декларуванню, на рівні щонайменше 50 прожиткових мінімумів для працездатних громадян.

Наступною проблемою функціонування системи електронного декларування є розширення суб'єктів декларування, що опосередковано прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» від 23.03.2017 року. Серед іншого, декларації було зобов'язано подавати фізичних осіб, які систематично, протягом року, виконують роботи, надають послуги щодо імплементації стандартів у сфері антикорупційної політики, моніторингу антикорупційної політики в Україні, підготовки пропозицій з питань формування, реалізації такої політики, а також тих, які є керівниками або входять до складу вищого органу управління, інших органів управління громадських об'єднань, інших непадприємницьких товариств, що здійснюють діяльність, пов'язану із запобіганням, протидією корупції, імплементацією стандартів у сфері антикорупційної політики, моніторингом антикорупційної політики в Україні, підготовкою пропозицій з питань формування, реалізації такої політики,

та/або беруть участь, залучаються до здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням, протидією корупції [1].

У цьому аспекті слід погодитись з І.В. Черненко в тому, що вказані зміни не відповідають завданням Закону «Про запобігання корупції», є абсурдними, адже зазначені особи не мають владних повноважень, а громадські організації не належать до державного сектору [9, с. 61]. Цієї ж думки дійшов і Конституційний Суд України, який у своєму рішенні від 06.06.2019 року №1-231/2018(2980/18, 3728/18) визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року № 1700-VII зі змінами, пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» від 23.03.2017 року № 1975-VIII.

Ще однією важливою проблемою системи електронного декларування в Україні, на яку необхідно звернути увагу є те, що форма декларації затверджується рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції, а не визначається законом чи хоча б постановою Уряду України. Вказане спричиняє ситуацію «ризик», коли можливість змінити форму декларації залишається легко втілюваною. Адже набагато складніше змінити закон чи постанову уряду, аніж рішення відомства, що створює приховану можливість для зловживань з боку Національного агентства з питань запобігання корупції.

Достатньо частою пропозицією в науковій літературі в якості продовження ідеї електронного декларування є запровадження в Україні загальнообов'язкового для всіх громадян подання податкових декларацій про доходи. Така практика є загальноєвропейською. До прикладу, цікавим є досвід у даній сфері Португалії, за законодавством якої не існує розрізнення щодо суб'єктів подання електронних декларацій про доходи. Іншими словами, кожен громадянин Португалії (в тому числі, й державні службовці) повинен щорічно декларувати свої доходи в електронному вигляді. При цьому, доступ практично до

всієї інформації є відкритим для кожного громадянина держави [8, с. 547]. В цьому аспекті, переносячи португальський досвід на українські реалії, варто вказати, що запроваджена система подання електронних декларацій державними службовцями є цілком слушною з точки зору необхідності протидіяти системно явищу корупції в державі. В свою чергу, слід перейняти європейський досвід щодо запровадження обов'язку кожного громадянина України декларувати в електронній формі податковій службі свої доходи. При цьому, не слід підводити пересічних громадян і державних службовців під «одну лінію» виконання їх обов'язку, адже їх розрізнення тягне за собою різний рівень юридичної відповідальності за вчинені порушення законодавства. В ситуації з державними службовцями, в контексті антикорупційної політики держави, рівень відповідальності має бути суттєво вищим.

Висновки. Таким чином, варто відзначити важливість і прогресивність запровадження в Україні системи електронного декларування як механізму антикорупційної політики держави. При цьому, залишаються низка проблем у сфері функціонування системи електронного декларування та діяльності відповідального за це Національного агентства з питань запобігання корупції, які потребують системного підходу до їх вирішення.

Запропоновано наступні шляхи вдосконалення функціонування системи електронного декларування в Україні: на рівні закону чи постанови Уряду України затвердження форми електронної декларації; повернення до редакції Закону «Про запобігання корупції» в частині визначення мінімального порогу цінного рухомого майна, що підлягає декларуванню, на рівні щонайменше 50 прожиткових мінімумів для працездатних громадян; прийняття окремого нормативно-правового акту, який визначатиме порядок взаємодії Національного агентства з питань запобігання корупції з іншими антикорупційними та правоохоронними органами в частині протидії корупційній злочинності в Україні; запровадження в Україні обов'язкового щорічного декларування громадянами своїх доходів до податкової служби; визначення причин та вжиття заходів щодо

посилення ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції в системі електронного декларування.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб: Закон України від 1975-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 14. Ст. 159.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в 2016 році: Закон України від 15.03.2016 № 1022-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 13. Ст. 146.

3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. (ред. від 18.10.2019 р.). № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

5. Про затвердження Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно необхідності попереднього встановлення фактів порушення антикорупційного законодавства, а саме декларування недостовірної інформації та незаконного збагачення, Національним агентством з питань запобігання корупції у ході повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, для порушення кримінального провадження за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених статтею 366-1 та статтею 368-2 Кримінального кодексу України: Рішення Національного агентства від 08.12.2017 № 1375. URL: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/08.12._1375.pdf

6. Регламент Національного агентства з питань запобігання корупції: Рішення Національного агентства від 12.04.2016 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr001884-16>

7. Звіт про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2018 рік. URL: <https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs2/2019/news/Zvit2018.pdf>

8. Марченко В.Ю. Електронне декларування майнового стану чиновників у країнах Європи через призму типів інформаційного суспільства. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 545-548.

9. Черненко І.В. Електронне декларування як новітній інструмент боротьби з корупцією в Україні. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. *Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. С. 59-62.

10. Черней В.В., Шаповалов О.О. Актуальні проблеми реалізації державної антикорупційної політики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 11-22.

УДК: 351:35.078.3.

Токмілова Любов Миколаївна

Суддя Одеського окружного адміністративного суду,
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

В статті на основі положень чинного законодавства та позицій науковців проаналізовано основні підходи до визначення гарантій забезпечення процесуальних прав учасників адміністративного судочинства в Україні. Проаналізовано підходи до класифікації гарантій учасників адміністративного судочинства. Запропоновано використання градації гарантій учасників адміністративного судочинства, які мають практичне значення.

Судовий захист прав і свобод фізичних та юридичних осіб у публічно-правових відносинах пов'язаний із функціонуванням в Україні адміністративної юстиції, процесуальною складовою якої виступає адміністративний процес (адміністративне судочинство). Реалізація завдання адміністративного судочинства, яке полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень відбувається через ухвалення адміністративними судами судових рішень. При цьому, умовою належного рівня правосуддя є високий рівень забезпеченості прав учасників адміністративного судочинства.

Проте, стан гарантування процесуальних прав станом на теперішній час не можна назвати ефективним через недостатність правового регулювання.

До заходів, яких спрямовано на забезпечення прав як гарантії діяльності учасників адміністративного судочинства, можна віднести заходи, яких спрямовано на: здійснення судочинства відповідно до встановленого процесуального закону; заборону втручання у здійснення правосуддя; притягнення до відповідальності за неповагу до суду чи судді у встановленому законом порядку тощо.

Ключові слова: гарантії, учасники адміністративного судочинства, система гарантій, правовий статус.

In the article, based on the provisions of the current legislation and the positions of scientists, an analysis of the basic approaches to defining the guarantees of procedural rights of participants of administrative justice in Ukraine. The clarification to classification of guarantees of participants of administrative proceedings are analyzed. It is suggested to use the classification of guarantees of participants of administrative proceedings of practical importance.

Judicial protection of the rights and freedoms of individuals and legal entities in public-law relations is related to the functioning of administrative justice in Ukraine, the procedural component of which is the administrative process (administrative justice). The implementation of the task of administrative justice, which consists in a fair, impartial and timely resolution of disputes in the field of public-legal relations in order to effectively protect the rights, freedoms and interests of individuals, rights and interests of legal entities from violations by the authorities administrative decisions taken by administrative courts. At the same time, the condition of an adequate level of justice is a high level of securing the rights of participants in administrative proceedings. However, the current state of procedural guarantees cannot be called effective because of the lack of legal regulation.

Measures aimed at securing rights as a guarantee of the activity of participants in administrative proceedings may include measures aimed at: the exercise of justice in accordance with

established procedural law; prohibiting interference with the administration of justice; prosecution for contempt of court or judge in the manner prescribed by law, etc.

Key words: guarantees, participants of administrative proceedings, system of guarantees, legal status.

Постановка проблеми. У сучасній правовій державі правозахисна функція судової влади поширюється не тільки на випадки, коли правовий порядок порушують громадяни, але й на випадки, коли його порушують посадові і службові особи держави, що володіють владними повноваженнями, а також держава в особі її органів, коли вона своїми загальнообов'язковими рішеннями порушує природні і невід'ємні права громадян чи у будь-який інший спосіб порушує встановлений Конституцією України правовий порядок організації і функціонування публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми гарантій захисту прав учасників адміністративного судочинства присвячено праці таких вчених, як: В.В. Головченка, Ю.О. Гурджі, В.О. Гринюка, С.В. Ківалова, Д.А. Козачук, А.Ю. Осадчого, В.Ф. Погорілکا, М.І. Сірого, В.В. Молдована, Т.В. Усенко та багатьох інших. Однак, враховуючи швидкоплинність світових тенденцій та особливостей правового статусу учасників адміністративного судочинства, в рамках цього дослідження звернуто увагу на основні підходи до визначення сутності гарантій та їх градації.

Метою статті є з'ясування сутності гарантій забезпечення прав учасників адміністративного судочинства як умови здійснення належного правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Україні на конституційному рівні закріплено, що гарантії прав і свободи людини визначають суть та зміст діяльності держави. Загалом, термін «гарантія» походить від французького слова «garantie», що означає «забезпечення; запоруку; умову, котра забезпечує що-небудь». У сучасній енциклопедичній літературі під поняттям «гарантії прав та свобод людини і громадянина» розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення

у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, яких спрямовано на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [1, с. 345].

Як зазначає Мамочка В.В., поняття «гарантія» містить дві невід'ємні складові: по-перше, гарантія захищає; по-друге, – реалізує. Як перше, так і друге має походити від сильної державної влади [2, с. 82].

Такі категорії, як: «гарантія», «правова гарантія», «юридична гарантія», «засоби», «способи», «умови», «правовий механізм забезпечення прав», «забезпечення» зазвичай використовуються як синоніми, хоча теоретично вони є складовими структури юридичної гарантії, та вказують на її внутрішнє інформаційне визначення, розкривають її сутність. В юридичній літературі до теперішнього часу відсутньою є єдина позиція стосовно визначення та класифікації гарантії.

Так, Мордовець А.С. визначено гарантії як систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення нею своїх прав, свобод та інтересів [3, с. 174].

Наприклад, Скакун О.Ф. під гарантіями забезпечення прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміє систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Гарантії являють собою систему норм, принципів, умов і вимог, що забезпечують в своїй сукупності дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян [4, с. 203].

Необхідно звернути увагу на висновки Крисань Т.Є. щодо сутності поняття гарантії. Так автором зазначено, що поняття «гарантія» вельми розповсюджена категорія як в юриспруденції, так і в інших науках (соціології, політології, економіці та ін.). Особливістю використання даного поняття в юриспруденції є те, що у широкому розумінні поняття гарантії може охоплювати всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що

спрямовані на справжню реалізацію прав, на усунення можливих причин та перешкод їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень. Хоча ці фактори різноманітні, але різні підходи до визначення «гарантії» обумовлено сферою застосування даного поняття – практично у всіх галузях права використано термін «гарантія» та для кожної галузі «гарантія» має свій зміст [5, с. 52]. Дане положення можна доповнити, адже зміст гарантій буде відмінним не лише в залежності від галузі права, а від того, на що конкретно буде спрямовано гарантії.

Так, визначаючи гарантії діяльності учасників адміністративного судочинства, Єгорова В.С. вказує, що це поняття тісно споріднене з такими категоріями, як «соціальний захист», «правовий захист», «система забезпечення», «умови», «фактори», порівняно з якими воно іноді набуває більш широке або, навпаки, вузьке смислове значення. Це базується на основних принципах: гуманізму, справедливості, законності, доцільності, рівноправності та ін.

Гарантії діяльності учасників адміністративного судочинства, науковець визначає як сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію їх прав та обов'язків, на усунення можливих перешкод їх неналежного здійснення [6, с. 135]. У цьому випадку, термін гарантії вжито відносно фактичної реалізації правомочностей, яких надано учасникам адміністративного судочинства, тобто вони є гарантією застосованими для забезпечення фактичного здійснення правосуддя.

В свою чергу, Гринюк В.О. використано термін гарантії відносно незалежності суддів. Важко не погодитися з тим, що гарантії позначають систему умов і засобів, яких спрямовано на практичну реалізацію прав особи, а в необхідних випадках – на його ефективний захист цих прав від будь-яких протиправних посягань. Також, вченим запропоновано класифікацію гарантій. Відповідно, юридичні гарантії можна класифікувати за наступними критеріями: за юридичною силою нормативно-правових актів, в яких містяться гарантії, гарантії поділяються на такі, що містяться в законах, і ті, що містяться в підзаконних

нормативних актах; за місцем їх закріплення в системі законодавства – загальноправові та галузеві; за видом юридичних норм, які закріплюють гарантії незалежності суддів, – матеріальні та процесуальні [7, с. 131].

Для досягнення цілей цього дослідження, необхідно встановити сутність гарантій учасників адміністративного судочинства як елементу їх адміністративно-правового статусу. Слід вказати, що це гарантії, які характеризують правове положення великого кола осіб. Так, Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) до учасників адміністративного судочинства віднесено:

1) осіб, які беруть участь у справі, а саме: сторін, третіх осіб, представників сторін та третіх осіб (ст. 47 КАС України);

2) осіб, які є іншими учасниками адміністративного процесу, до яких належать секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач (ст. 62 КАС України) [8].

Спільною ознакою, яка детермінує гарантії як елемент правового статусу учасників адміністративного судочинства є сфера їх спрямування – здійснення належного адміністративного судочинства. Гарантії як елемент адміністративно-правового статусу можна визначити як сукупність, способів, засобів та процедур, що забезпечують правове положення учасників адміністративного судочинства в сфері здійснення адміністративного правосуддя, а також в тих суспільних відносинах, яких пов'язано з розглядом адміністративних справ.

Дослідження гарантій як елементу адміністративно-правового статусу учасників адміністративного судочинства потребує використання системного підходу. До характерних рис системи гарантій як елементу адміністративно-правового статусу учасників адміністративного судочинства, слід віднести такі: цілісність; принципову неможливість ототожнення якостей цілого з сумою якостей його складових елементів; структурність (можливість описання системи гарантій через визначення комплексу її зв'язків і взаємовідносин системи); ієрархічність (кожен компонент системи гарантій, у свою чергу, може розглядатися як система); множинність описань кожної системи.

Системний підхід, маючи за мету надання цілісної уяви про гарантії, насамперед, потребує здійснення їх класифікації. Але у юридичній літературі досі триває дискусія щодо змісту й поділу гарантії [9, с. 471]. Загалом, система гарантії – це умови, засоби й методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод [10, с. 176].

Виходячи з загальнотеоретичного підходу, гарантії як елемент адміністративно-правового статусу учасників адміністративного судочинства можна класифікувати в залежності від сфери суспільного впливу, який може бути виражено за допомогою: економічних гарантії; політичних гарантії; ідеологічних гарантії; моральних гарантії; юридичних гарантії.

Юридичні гарантії як елемент адміністративно-правового статусу учасників адміністративного судочинства можуть бути закріплені, в першу чергу, в актах різної юридичної сили та галузевої приналежності. Тобто, можна виокремити міжнародно-правові гарантії та внутрішньодержавні гарантії. Аналогічної думки, і Міхневич Л.В., якою визначено, що система юридичних гарантії побудована за дворівневою схемою – міжнародного рівня та гарантії внутрішньодержавного рівня, де міжнародно-правові гарантії виступають в комплексі глобальних і регіональних міжнародних конвенцій (рекомендацій) і забезпечуються діяльністю міждержавних об'єднань та їх органів. Серед внутрішньодержавних гарантії безпосереднє здійснення прав і свобод забезпечують правові гарантії, які є гарантіями застосування норм права [11, с. 43].

Внутрішньодержавні гарантії як елемент адміністративно-правового статусу учасників адміністративного судочинства у залежності від юридичної сили нормативно-правового акту, яким закріплено гарантію наступним чином: гарантії, яких закріплено у законі; гарантії, яких закріплено у підзаконних нормативно-правових актах; гарантії, яких закріплено у локальних актах суддівського самоврядування.

Вищезазначені класифікації гарантії як елементу адміністративно-правового статусу учасників адміністративного судочинства мають теоретичне значення. Вбачається доцільним

зосередити увагу на градації системи гарантій, які можуть вплинути позитивно на практичну реалізацію адміністративного судочинства.

У цьому контексті, заслуговує підтримки і позиція О.Б. Абросимової, яка розрізняє з одного боку, інституціональні, а з другого – функціональні гарантії [12, с. 158]. Специфікуючи вказану класифікацію до гарантії учасників адміністративного судочинства, необхідно виходити з того, що гарантії осіб, які беруть участь у справі суттєво відрізняються від гарантії інших учасників адміністративного процесу. Це опосередковано відмінностями між іншими елементами правового статусу учасників адміністративного процесу, наприклад, правосуб'єктністю, правами та обов'язками. Крім того, відмінним є засади участі вказаних категорій осіб у адміністративному процесі: у учасників адміністративного процесу є юридична та особиста зацікавленість у вирішенні справи; у осіб, які беруть участь у справі – відсутня особиста зацікавленість в результаті розгляду справи, вона має процесуальний характер [13, с. 7].

Прикладного значення має класифікація гарантій учасників адміністративного судочинства в залежності від їх спрямування на:

гарантії реалізації прав (спрямовані на забезпечення порядку набуття статусу учасника адміністративного процесу чи особи, яка бере участь у справі, створення умов для реалізації сукупності наданих правомочностей);

гарантії охорони права (спрямовані на створення умов для запобігання посягань на учасників адміністративного судочинства);

гарантії захисту прав (спрямовані на застосування відповідальності за порушення прав учасників адміністративного судочинства).

Вбачається доцільним розділяти заходи, яких спрямовано на забезпечення прав учасників адміністративного судочинства як гарантії їх статусу та заходи, яких спрямовано на забезпечення прав як гарантії діяльності учасників адміністративного судочинства. Відповідно, у першому випадку,

мова йде про заходи, яких спрямовано на: особливий порядок залучення до розгляду адміністративної справи; заборону впливу на учасників адміністративного судочинства у будь-який спосіб тощо.

Необхідно зазначити, що приведені класифікації гарантій як елементу адміністративно-правового статусу учасників адміністративного судочинства носять умовний характер, оскільки усі вони діалектично взаємозв'язані, пронизують і доповнюють одна одну. Наприклад, політичні гарантії в багатьох випадках виступають в правових формах і можуть зливатися з юридичними гарантіями, які в свою чергу, можуть мати політичний характер.

Таким чином, сенс і призначення гарантій полягає в тому, щоб створити для учасників адміністративного судочинства необхідні умови для реалізації їх прав, що пов'язані з особливим правовим положенням під час розгляду конкретно-визначеної адміністративної справи, при цьому, не перетворюючи їх всупереч конституційному принципу рівності всіх громадян, на пільги.

Література:

1. Юридична енциклопедія. К.: 1998. т.1: А. 555 с.
2. Мамочка В.В. Загально-соціальні гарантії місцевого самоврядування в Україні: шляхи вдосконалення. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових праць Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2009. № 2. С. 81-92.
3. Мордовец А.С. Гарантії прав личности: понятие и классификация. Теория государства и права: курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2000. 728 с.
4. Скакун. О.Ф. Теория государства и права: учебник. Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
5. Крисань Т.Є. Теоретико-правова характеристика категорії «юридична гарантія»: загальнотеоретичний аналіз. *Часопис цивілістики*. 2013. Вип. 14. С. 51-54.
6. Єгорова В.С. Гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 135-139.

7. Гринюк В.О. Гарантії забезпечення незалежності суду у кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2012. № 5. Ст. 131-135.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. (ред. від 20.10.2019 р.). № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
9. Усенко Т. В. Роль і місце юридичних гарантій в процесі реалізації трудових прав працівників-інвалідів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 17. Ст. 469-481.
10. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 536 с.
11. Міхневич Л. В. Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина): навч.-метод. посібн. для самост. вивч. К.: КНЕУ, 2005. 164 с.
12. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. М.: Ин-т права и публ. политики, 2002. 160 с.
13. Ківалов С.В. Понятійно-правова характеристика сторін як учасників адміністративного судочинства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 15. С. 5-26.

**ІV. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

УДК 347.965.2

Владишевська Вікторія Вікторівна
асистент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету
«Одеська юридична академія»

**ЩОДО ВИМОГ ДО ОСОБИ, ЯКА ПРЕТЕНДУЄ НА
ЗАНЯТТЯ АДВОКАТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У КРАЇНАХ
ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ**

Право на отримання професійної правничої допомоги є невід'ємним та гарантованим Конституцією України правом кожної особи. Покладаючи обов'язок щодо надання правничої допомоги на професійній основі на адвокатів, законодавець встановив і кваліфікаційні вимоги до особи, яка претендує на заняття адвокатською діяльністю.

Дослідження питання щодо порядку набуття права на заняття адвокатською діяльністю, сутності вимог до особи, яка претендує на отримання статусу адвоката, завжди повинно здійснюватись у порівнянні з зарубіжним досвідом. Це, в свою чергу, дозволить забезпечити доступ до професії виключно особам, яким можна довірити виконання тих завдань, які покладені на інститут адвокатури – кваліфікованим, з високими моральними та особистими якостями,

Статтю присвячено комплексному дослідженню порядку набуття права на заняття адвокатською діяльністю, вимог до особи, яка претендує на отримання статусу адвоката в Україні та у країнах пострадянського простору. Проаналізовано чинне національне законодавство в частині доступу до професії адвоката та законодавство зарубіжних країн.

Метою статті є комплексне порівняльно-правове дослідження вимог до особи, яка претендує на заняття адвокатською діяльністю в Україні та в країнах пострадянського простору, виявлення загальних та відмінних умов задля внесення пропозиції щодо удосконалення законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Наукового дослідження потребують питання визначення можливості законодавчого закріплення пільгових умов для певних категорій осіб, які виявили бажання отримати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, орієнтуючись на зарубіжний досвід.

На основі проведеного порівняльного дослідження автором надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, статус адвоката, набуття права на заняття адвокатською діяльністю, вимоги до особи, яка претендує на заняття адвокатською діяльністю.

The right to receive professional legal help is an integral and guaranteed of constitution of Ukraine right for every person. In imposing the obligation to provide legal assistance on a professional basis to lawyers, the legislator also established the qualification requirements for the person applying for a lawyer.

Providing the legal professional help is obligation of the lawyers, so the legislator has established the qualification requirements of access to advocacy.

The article is devoted to a comprehensive study of the procedure for acquiring the right to engage in advocacy, requirements for a person applying the status of a lawyer in Ukraine and in the countries of the post-Soviet area. The current national legislation regarding access to the profession of a lawyer and the legislation of foreign countries are analyzed. Based on a comparative study, the author gives suggestions for improving the legislation on advocacy in Ukraine.

The purpose of the article is a comprehensive comparative legal research of the requirements for a person applying the status of

a lawyer in Ukraine and in the countries of the post-Soviet area, to identify common and different conditions for making a proposal to improve the law on advocacy and advocacy in Ukraine.

In the framework of this research, the author has developed and provided suggestions for improving the current legislation of Ukraine on access to advocacy activity.

Key words: advocate, advocacy activity, status of advocate, acquisition of the right to engage in advocacy activities, requirements for a person, claims to engage in advocacy activities.

Постановка проблеми. Законодавство в нашій країні безперервно змінюється, у населення виникає нагальна потреба звертатись до спеціалістів за отриманням професійної правничої допомоги, право на отримання якої закріплено у стаття 59 Конституції України. Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. В контексті сказаного, питання набуття високого статусу адвоката актуальне завжди, оскільки від цього залежить реалізація права кожної особи на отримання якісної, професійної та кваліфікованої допомоги.

Стан дослідження. Питання набуття права на заняття адвокатською діяльністю було предметом досліджень багатьох вчених-правників, серед яких: С.С. Алексєєв, А.М. Бірюкова, Н.М. Бакаянова, Т.В. Варфоломєєва, В.В. Гайворонська, С.В. Гончаренко, В.В. Заборовський, О.А. Овсянникова, С.Ф. Сафулько, В.О. Святоцька, О.Д. Святоцький, М.А. Погорецький, Д.П. Фіолєвський, І.Я. Фойницький, О.Г. Яновська та інші. Однак комплексного порівняльного дослідження вимог до особи, яка претендує на заняття адвокатською діяльністю у країнах пострадянського простору, здійснено не було.

Метою статті є комплексне порівняльне дослідження вимог до особи, яка претендує на заняття адвокатською діяльністю в Україні та в країнах пострадянського простору, внесення пропозиції щодо удосконалення законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 5.6 Указу Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою,

судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» визначено основні напрями реформування інституту адвокатури, серед яких: підвищення вимог до здійснення адвокатської діяльності, зокрема посилення професійних та морально-етичних вимог до осіб, які мають намір отримати статус адвоката, та дисциплінарного контролю професії; уточнення підстав для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, удосконалення процедур складення кваліфікаційного іспиту, проходження стажування. Наразі, вимоги до особи, яка бажає отримати право на заняття адвокатською діяльністю закріплені у ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, законодавчо передбачені наступні вимоги: наявність повної вищої юридичної освіти, володіння державною мовою, стажу роботи в галузі права не менше 2 років, успішне складення кваліфікаційного іспиту, проходження стажування (звільняються особи, які на день звернення із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше 1 року за останні 2 роки), складення присяги та, власне, отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Варто зауважити, що вищезазначений порядок набуття статусу адвоката виступає однією із важливих гарантій щодо забезпечення надання кваліфікованої правничої допомоги, оскільки обмежує доступ до професії особам, теоретичний та практичний рівень яких є недостатнім. Л.Ю. Грудцина відмічає: «Встановлюючи такі високі професійні вимоги і умови для наділення особи статусом адвоката, держава тим самим гарантує будь-якій людині, яка звернулася до адвоката, реалізацію ним конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу» [1].

С. Сафулько, аналізуючи положення Закону України «Про адвокатуру» 1992 року, зокрема, в частині доступу до професії, справедливо відзначив, що: «адвокатура сьогодні є дуже легко доступною. Вимоги виглядають несерйозними, якщо порівнювати їх з вимогами до інших професій, наприклад, суддів, нотаріусів, слідчих або прокурорів. Ні в яке порівняння

не йдуть вони з вимогами до претендентів в адвокати в інших країнах» [2]. Він дійшов висновку, що при слабких адвокатах неможливе чесне правосуддя.

З урахуванням цього, задля вдосконалення порядку доступу до професії доцільно дослідити, наскільки ефективно це реалізується в нашій країні порівняно із зарубіжним досвідом.

Звернення до законодавства країн пострадянського простору надасть змогу найбільш повно дослідити це питання. До прикладу, в республіці Азербайджан кандидат в адвокати повинен відповідати наступним вимогам: мати вищу юридичну освіту; стаж роботи за фахом юриста не менше трьох років або ж здійснювати діяльність не менше трьох років в галузі права в наукових і педагогічних, освітніх установах; успішно скласти іспит з кваліфікації (складається з двох частин: усна співбесіда та письмовий тест); спішно пройти обов'язкове навчання. Необхідно відмітити, що для певної категорії осіб передбачений «пільговий» порядок отримання доступу до заняття адвокатською діяльністю. Зокрема, колишні адвокати (за винятком осіб, адвокатська діяльність яких припинена внаслідок застосування дисциплінарного стягнення) і судді проходять тільки співбесіду. Особи, які мають науковий ступінь доктора юридичних наук, а також колишні судді Конституційного Суду, голови судів апеляційної і касаційної інстанцій можуть стати адвокатами без проходження іспиту з кваліфікації [3].

Процедура набуття статусу адвоката в Республіці Вірменія передбачає проходження обов'язкового навчання в школі адвокатів (слухачем школи адвокатів може бути така дієздатна фізична особа, яка має ступінь кваліфікації юридичної освіти – бакалавра або дипломованого фахівця), що здійснюється в два етапи – теоретичне навчання і практичне навчання (випробувальний термін). Загальна тривалість навчання не може бути менше шести місяців. Навчання слухача, який має професійний стаж юриста не менше п'яти років, здійснюється за спрощеною процедурою, встановленою статутом школи адвокатів. Слухач може пройти випробувальний термін як у адвоката, так і в інших установах. Після закінчення навчання

слухач школи адвокатів здає єдиний іспит на отримання ліцензії адвокатської діяльності [4].

У Республіці Казахстан ліцензія на заняття адвокатською діяльністю видається претенденту в адвокати з вищою юридичною освітою після проходження стажування (строком від 6 місяців до 1 року) та атестації. Від стажування звільнюються особи, які припинили повноваження судді з підстав, прямо передбачених в законі. Атестація складається з двох етапів: 1) комплексного комп'ютерного тестування на знання законодавства Республіки Казахстан і психологічної готовності претендента до здійснення адвокатської діяльності; 2) практичного завдання з аналізу обставин справи з використанням необхідних джерел [5].

Адвокатом у Республіці Білорусь може бути фізична особа, яка є громадянином Республіки Білорусь, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менше трьох років, пройшла стажування і здала кваліфікаційний іспит, отримала спеціальний дозвіл (ліцензію) на заняття адвокатською діяльністю та є членом територіальної колегії адвокатів. Звільняється від проходження стажування особа, яка раніше здійснювала адвокатську діяльність не менше трьох років, якщо з дня припинення адвокатської діяльності пройшло не більше п'яти років, за винятком осіб, виключених (звільнених) з колегії адвокатів з дискредитуючих обставин. По завершенні стажування адвокат-стажист здає кваліфікаційний іспит. Кваліфікаційний іспит полягає в перевірці знань з конституційного, кримінального, цивільного, житлового, сімейного, трудового та адміністративного права, кримінального, цивільного, господарського та адміністративного процесів, законодавчих актів з питань діяльності адвокатури та Правил професійної етики та складається в письмовій та усній формах. За результатами успішного складення кваліфікаційного видається ліцензія на заняття адвокатською діяльністю [6].

Досліджуючи питання доступу до професії у Грузії, слід зауважити, що в статті 10 Закону Грузії «Про адвокатську діяльність» закріплено такі вимоги до претендента в адвокати: вища юридична освіта; успішне складення кваліфікаційного

іспиту у відповідності до вищезазначеного закону, або кваліфікаційного іспиту для суддів (слуги прокурора); наявність стажу роботи в якості адвоката або стажера адвоката (мінімум 1 рік) [7].

Статус адвоката у Російській Федерації вправі отримати особа, яка має вищу юридичну освіту (отриману з освітньої програми, яка має державну акредитацію) або вчене звання з юридичної спеціальності. Вказана особа також повинна мати стаж роботи з юридичної спеціальності не менше 2-х років або пройти стажування у адвоката [8].

Доцільно відзначити, що загальними умовами вступу у професію адвоката у вище перелічених країнах є: наявність вищої освіти, стаж роботи в галузі права, проходження стажування та успішне складення кваліфікаційного іспиту. Але, проведений аналіз законодавства досліджених країн пострадянського простору в контексті доступу до професії адвоката свідчить про те, що деякі країни надають пільговий порядок набуття права на заняття адвокатською діяльністю особам, які мають науковий ступінь у галузі права (кандидатам та докторам юридичних наук).

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що позитивною є практика Республіки Азербайджан в частині звільнення від складення кваліфікаційного іспиту цієї категорії осіб. З огляду на це пропонується доповнити викласти ч.1. ст.9 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у наступній редакції: «Кваліфікаційний іспит є атестуванням особи, яка виявила бажання стати адвокатом. Від складення кваліфікаційного іспиту звільняються особи, які мають науковий ступінь доктора юридичних наук, а також особи, які працювали на посаді судді або прокурора понад 10 років». Дана пропозиція обґрунтовується тим, що вказана категорія осіб вже володіє широким колом професійних компетентностей задля успішного проходження стажування та в подальшому отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Література:

1. Грудцына Л. Ю. Правовое обеспечение гарантий независимости, самоуправления и финансирования адвокатской деятельности. *Евразийская адвокатура*, 2013, выпуск 2 (3), с. 23.
2. Сафулько С. Українська адвокатура: в очікуванні вчорашнього дня. *Право України*, 2010, № 3, с. 139.
3. Про адвокатів та адвокатську діяльність: Закон Азербайджанської Республіки від 10 червня 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurasian-advocacy.ru/azerbajdzhanskaaya-respublika>.
4. Про адвокатуру: Закон Республіки Вірменія від 14 грудня 2004 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.legislationline.org/download/id/7436/file/Armenia_law_advocacy_2004_ru.pdf.
5. Про адвокатську діяльність: Закон Республіки Казахстан від 4 грудня 1997 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurasian-advocacy.ru/respublika-kazakhstan/612-ob-advokatskoj-deyatelnosti>.
6. Про адвокатуру і адвокатську діяльність у Республіці Білорусь: Закон Республіки Білорусь від 30 грудня 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.by/dfiles/1474252545.doc>.
7. Про адвокатську діяльність: Закон Грузії від 20 червня 2001 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurasian-advocacy.ru/gruziya/608-zakon-gruzii-ob-advokatskoj-deyatelnosti>;
8. Про адвокатську діяльність та адвокатуру в Російській Федерації: Федеральний Закон від 31.05.2002 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_36945/.

УДК 330.123.3 : 336.722.32

Возняковська Крістіна Анатоліївна

д-р. юрид. наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін,
Чернівецький юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Марущак Анна Валеріївна

канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри
конституційного, адміністративного
та фінансового права,
Чернівецький юридичний інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЩОДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФОНДУ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Стаття присвячена подоланню негативного стану протиставлення майнових активів юридичних осіб та фізичних осіб – їхніх засновників. Лише за таких умов несприятливі наслідки банкрутства банку, які виникають значною мірою – як було зазначено вище – у результаті порушення державою умов контролю за платоспроможною роботою банків, може бути відновлений баланс у забезпеченні платоспроможної роботи господарюючих суб'єктів загалом, а інвестиційні процеси в Україні отримують потужний сигнал для нових капіталовкладень, адже економіко-правовою основою будь-яких капіталовкладень завжди виступає накопичення капіталів на поточних рахунках підприємств.

В статті автори розглянули, що Національний Банк України та інші контролюючі органи в умовах законодавчого обов'язку підприємств, здійснюючи розрахунки у безготівковій формі та зберігаючи грошові кошти у банках, по суті, допускають ситуацію неспроможності банку. За таких умов ці

органи мають розглядатися як такі, що не вжили всіх залежних від них заходів для належного контролю за діяльністю банку, що призвело до слабкості банку та подальшої його неліквідної роботи, переведення його у розряд проблемних.

У статті окреслено також досвід ЄС, зокрема йдеться про Директиву 94/19 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 30 травня 1994 р. «Про системи гарантування вкладів», яка вимагає, аби всі держави-члени мали ті чи інші системи гарантування вкладів як мінімум на 90% від суми депозиту, щонайменше 20 000 євро на особу. Розглянуто досвід Ірландії і зазначено, що збільшення суми страхування на необмежену суму змусило багато інших країн ЄС, починаючи з Сполученого Королівства, відреагувати, збільшивши межу страхування депозитів, аби уникнути відтоку коштів до ірландських банків.

Висвітлено, що нагальною потребою є відновлення балансу справедливого відшкодування шкоди у результаті неспроможності банків шляхом істотного перегляду черговості задоволення вимог кредиторів у процедурі банкрутства банку.

Ключові слова: Національний банк України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, платоспроможність

The article is devoted to overcoming the negative state of the juxtaposition of property assets of legal entities and natural persons - their founders. Only in such conditions the adverse effects of bankruptcy of the bank, which arise to a large extent - as noted above - as a result of the breach by the state of the conditions of control over the solvency of banks, can be restored to ensure the solvency of business entities in general, and investment processes in Ukraine receive a powerful signal for new investments. Because the economic and legal basis of any investment is always the accumulation of capital in current accounts of enterprises.

In the article, the authors considered that the National Bank of Ukraine and other supervisory authorities, in the context of the legal obligation of enterprises to make payments in cashless form and to store cash in banks, in fact, allow the situation of bank insolvency. In such circumstances, these bodies should be regarded as having failed to take all the measures they have in place to properly control the

bank's activities, which has led to the bank's weakness and further illiquid work and its transfer to the problematic category.

The article also outlines EU experience, in particular Directive 94/19 / EC of the European Parliament and of the Council of 30 May 1994 on Deposit Guarantee Schemes, which requires that all Member States have at least one deposit guarantee scheme 90% of the deposit amount, at least EUR 20,000 per person. The experience of Ireland has been reviewed and it is noted that an increase in the amount of unlimited insurance has forced many other EU countries, starting with the United Kingdom, to respond by increasing the deposit insurance limit to avoid outflows to Irish banks.

It is revealed that an urgent need is to restore the balance of equitable compensation for damage resulting from bank failure by substantially reviewing the sequence of creditors' claims in bankruptcy proceedings.

Keywords: National Bank of Ukraine, Deposit Guarantee Fund, solvency.

Постановка проблеми. Національний банк України та інші контролюючі органи в умовах законодавчого обов'язку підприємств повинні здійснювати розрахунки у безготівковій формі та зберігати грошові кошти у банках, і, по суті, допускають ситуацію неспроможності банку. За таких умов ці органи мають розглядатися як такі, що не вжили всіх залежних від них заходів для належного контролю за діяльністю банку, що призвело до слабкості банку та подальшої його неліквідної роботи, переведення його у розряд проблемних.

Варто зазначити, що фактична неможливість підприємства ухилитися від обов'язку щодо зберігання коштів у банку та здійснення безготівкових розрахунків гостро контрастує із добровільним характером передачі фізичними особами банкам коштів за договором банківського вкладу, на який поширюються гарантії держави в особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), зокрема, у розмірі 200 тис. грн за кожним договором. У свою чергу, підприємства – володільці поточних рахунків позбавлені таких гарантій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували правову природу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб є І.А. Безклубий, О. В. Васьковський, В. І. Гостюк, Є. В. Карманов, В. В. Спіжов, Н. В. Тульчевська, О. І. Шаповалова та ін.

Метою статті є аналіз законодавства та наукових джерел у контексті дослідження питання щодо діяльності ФГВФО.

Результати дослідження. Не останню роль у налагодженні кращого функціонування усієї банківської системи України відіграє Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), співробітництво з якою Україною започатковано у 1997 році, шляхом підписання Кабінетом Міністрів України та ОЕСР Угоди щодо привілеїв, імунітетів та пільг, які надаються ОЕСР на території України. Відповідно до висновку ОЕСР посилення уваги до захисту прав споживачів фінансових послуг у всьому світі пояснюється особливостями сучасних фінансових продуктів та послуг, які передбачають можливість істотного перекладення ризиків, що виникають, саме на споживачів. Відповідно, споживачі фінансових послуг не завжди спроможні у повній мірі оцінити усі можливі ризики. Загострити дану проблему можуть і неправомірні дії з боку надавачів фінансових послуг, які вдаються до різного роду зловживань, шахрайства, що у цілому утворює несприятливу картину економічної безпеки країни.

Захистити права споживачів усіх фінансових послуг, і, зокрема, банківських, можна за допомогою декількох способів. Зокрема, одним із них є участь банківської установи у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб [1].

Якщо поглянути на черговість погашення вимог кредиторів до банку, що ліквідується за рішенням НБУ, то можна побачити – вимоги володільців поточних рахунків, тобто звичайних суб'єктів господарювання, які виконують вимоги закону щодо зберігання коштів на банківських рахунках та безготівкових платежів, винесені чи не в останню чергу. Зокрема, згідно з ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» встановлена черговість та порядок задоволення вимог до банку, оплата витрат та

здійснення платежів у разі ліквідації банку. Зокрема, витрати Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО) щодо ведення ліквідаційної процедури відшкодовуються позачергово. Кошти, одержані в результаті ліквідації та продажу майна (активів) банку, спрямовуються Фондом на задоволення вимог кредиторів у черговості, яка складається із 10 позицій, а «вимоги інших вкладників, які не є пов'язаними особами банку, юридичних осіб – клієнтів банку, які не є пов'язаними особами банку», задовольняються у 7-му чергу. По суті, це означає примарність будь-якої перспективи щодо відшкодування коштів юридичними особами – суб'єктами господарювання при банкрутстві банку. Вимоги до банку, незадоволені за недостатністю його майна, вважаються погашеними.

Що ж до владників – фізичних осіб, які добровільно на підставі договору банківського вкладу довірили кошти банку, то їхні вимоги, по суті, відшкодовуються позачергово у розмірі 200 тис. грн за рахунок ФГВФО, зменшуючи таким чином майнову базу для відшкодування втрат коштів на поточних рахунках суб'єктів господарювання. Адже ФГВФО відшкодовує собі витрати на подібні виплати у 3-тю чергу. Такий стан є не лише несправедливим, але й слугує вагомим чинником тінізації економіки та недовіри до банківської системи, виведення коштів суб'єктів господарювання з економіки України та обмеження інвестування» [2].

Повне усунення юридичних осіб від системи гарантування вкладів та перекладення на них усіх ризиків неспроможності банків суперечить зарубіжному досвіду, зокрема досвіду США щодо впровадження відповідних гарантій у 30-тих роках ХХ століття. Йдеться про те, що згідно із відповідним законодавством будь-який володілець банківського рахунка має право на відповідну компенсацію. Це є справедливим, адже по суті, зберігання коштів у банку на поточному рахунку чи за договором банківського вкладу є зобов'язальними відносинами, у кожному із них можливі втрати у результаті банкрутства банку. Так само вкладення підприємств у кошти на банківських рахунках мають стимулюватися за допомогою гарантій ФГВФО, адже це запобігає розвитку тіньової економіки» [2].

Зокрема, страхування депозитів у США охоплює страхуванням Федеральної корпорації зі страхування на кожний внесок принаймні, до 250 000 доларів США на застрахований банк, всі види банківських вкладів, отриманих у застрахованому банку, включаючи «вклади на поточному рахунку», а також офіційне зобов'язання, «випущене банком, наприклад, чек або касовий переказ». Лише окремі інвестиційні ресурси у банках не підлягають страхуванню (забезпеченню): «гроші, вкладені в акції, облігації, інвестиційні фонди, поліси страхування життя, ануїтети або муніципальні цінні папери» [3].

Необхідним є врахування також негативного підходу в українському законодавстві щодо виокремлення власності та зобов'язань юридичних осіб від зобов'язань фізичних осіб. Йдеться про те, що жорстке розмежування відповідних зобов'язань призводить до протиставлення прав фізичних та юридичних осіб. Виною цьому значною мірою – рішення Конституційного Суду, яким встановлено, що окремі права та свободи стосуються лише фізичних осіб, але не стосуються юридичних осіб (рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року).

Фактично цим рішенням було відмовлено в похідному сприйнятті прав та обов'язків засновника стосовно юридичної особи. Це увійшло у певну суперечність із положеннями Протоколу № 1 Конвенції «Про захист прав людини та основоположних свобод», згідно з яким «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права».

Так само рішення Європейського суду із прав людини не розмежовують жорстко права юридичної особи та фізичної особи. Адже розумно можна зауважити, що юридична особа не існує без кінцевих бенефіціаріїв – фізичних осіб, втрата майна

юридичної особи у економічному сенсі означає втрату майна фізичної особи – кінцевого бенефіціарію такої особи» [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Як правильно відзначає В.Рум'янцева, такий підхід впливає з того, що «економічна система держав-учасниць Конвенції заснована на праві приватної власності й праві вільно створювати такі економічні одиниці, як «юридичні особи»: неурядові організації, релігійні органи, засоби масової інформації та ін.» [5].

Саме тому, з метою подолання негативного стану протиставлення майнових активів юридичних осіб та фізичних осіб – їхніх засновників, варто не лише поширити «усі кошти, які знаходяться на поточних рахунках, забезпечувальних зобов'язань ФГВФО, але поширення відповідного гарантування на юридичних осіб – суб'єктів підприємництва. Лише за таких умов несприятливі наслідки банкрутства банку, які виникають значною мірою – як було зазначено вище – у результаті порушення державою умов контролю за платоспроможною роботою банків, може бути відновлений баланс у забезпеченні платоспроможної роботи господарюючих суб'єктів загалом, а інвестиційні процеси в Україні отримують потужний сигнал для нових капіталовкладень. Адже економіко-правовою основою будь-яких капіталовкладень завжди виступає накопичення капіталів на поточних рахунках підприємств. Без довіри до банків, що зберігають відповідні кошти, без утворення стимулів для зберігання коштів на банківських рахунках загалом, важко розраховувати на поживлення економічної активності в Україні» [2].

На користь такої пропозиції свідчить також той факт, що в основі бухгалтерського обліку коштів клієнтів банку лежать єдині підходи. Незалежно від того, чи є кошти запозиченими у формі банківського вкладу (депозиту), чи містяться вони на поточних рахунках на виконання договору банківського рахунка – вони відображаються на єдиному рахунку 2600. Цей рахунок згідно з нормативним розписом призначений для наступного: «облік вкладів (депозитів) на вимогу суб'єктів господарювання (крім небанківських фінансових установ), у тому числі поточні рахунки суб'єктів господарювання та розрахунки за ними;

надані кредити овердрафт», відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затвердженої постановою правління НБУ №280 від 17.06.2004. Отже, відсутність для банку значення у розмежуванні отриманих у депозит чи на клієнтські рахунки обумовлює потребу в забезпеченні рівних умов гарантування цілісності відповідних коштів суб'єктів господарювання.

Звертає на себе увагу також досвід ЄС у цьому питанні. Йдеться про те, що Директива 94/19 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 30 травня 1994 р. «Про системи гарантування вкладів» [6] вимагає, аби всі держави-члени мали ті чи інші системи гарантування вкладів як мінімум на 90% від суми депозиту, щонайменше 20 000 євро на особу. 7 жовтня 2008 року Рада з економічних та фінансових питань прийняла рішення збільшити мінімальну суму до 50000 євро [7]. Строки та деталі щодо процедур впровадження таких нововведень, звісно, є національною справою для держав-членів. Але збільшення суми страхування в Ірландії у вересні 2008 року на необмежену суму змусило багато інших країн ЄС, починаючи з Сполученого Королівства, відреагувати, збільшивши межу страхування депозитів, аби уникнути відтоку коштів до ірландських банків.

У листопаді 2007 року ЄС опублікував всеосяжний звіт із описом та порівнянням кожної системи страхових гарантій для всіх країн-членів ЄС. У звіт зроблено висновок, що багато систем (але не всі) обмежували застосування гарантій роздрібним споживачам, як правило, приватним особам, хоча іноді аналогічні права також були представлені підприємствам малого та середнього бізнесу. Загальним для всіх систем є те, що вони не застосовуються для крупних (великі оптові) клієнтів. Аргументом за цим рішенням є те, що крупні клієнти часто в кращому становищі, ніж роздрібні клієнти, оцінюють фінансові ризики окремих фірм, з якими вони співпрацюють, або навіть здатні, в свою чергу, зменшити свій ризик за допомогою декількох фінансових чи банківських інститутів. Звіт рекомендує продовжувати цю практику [8].

Загалом такий підхід навряд чи можна переоцінювати для випадків нестабільності, в умовах якої діє економіка України, але мають бути виконані хоча б вимоги щодо пристосування підприємств малого та середнього бізнесу до механізму страхування (гарантування) депозитів, що в Україні відсутнє та створює передумови дестабілізації ринкових відносин та кризових явищ.

Введення усіх господарюючих клієнтів – юридичних осіб у відповідне поле гарантування вкладів призведе, по-перше, до диверсифікації зберігання коштів у різних банках, що сприятиме стабільності банківської системи загалом, а по-друге, створить умови для підвищення довіри до банківської системи загалом, усуне дисбаланс у забезпечення прав фізичних та юридичних осіб.

Крім того, нагальною потребою є відновлення балансу справедливого відшкодування шкоди у результаті неспроможності банків шляхом істотного перегляду черговості задоволення вимог кредиторів у процедурі банкрутства банку.

Основним принципом, що тут має бути відображено у законодавстві, як видається, є пріоритет відшкодування витрат особам, які направляють кошти у банк у силу законодавчої обов'язкової процедури, а не договірної ризику, а по-друге, враховує природу страхового відшкодування у змісті взаємин між банком та ФГВФО.

Йдеться про те, що винесення у третю чергу витрат ФГВФО з відшкодування витрат вкладників – фізичних осіб у межах встановленого рівня відшкодування (нині – 200 тис. грн) не може у даному разі ставитися у третю чергу відшкодування коштів за рахунок майна банку – банкрута перед відшкодуванням витрат інших кредиторів банків, крім пов'язаних осіб. Так само досить суперечливо виглядає п'ята черга задоволення вимоги Національного банку України, що виникла в результаті зниження вартості застави, наданої для забезпечення кредитів рефінансування» [4].

У цьому разі також не можна не згадати відомий принцип «*nullus commodum capere in sua injuria propria*» («ніхто не має права користуватися перевагами з власної протиправної

поведінки»). Застосування цього принципу до нашого випадку означає, що не забезпечивши контроль за діяльністю банку, не здійснивши відновлення платоспроможності банку, НБУ та ФГВФО не можуть отримувати переважне право перед звичайними суб'єктами господарювання та споживачами, що користуються банківськими послугами, при стягненні коштів у примусовому порядку.

Крім того, ФГВФО має працювати за класичною страховою схемою, коли ризик неспроможності покривається, передусім, за рахунок страхових фондів відповідної організації, а не за рахунок банку банкрута. За такого підходу витрати ФГВФО на відшкодування виплат фізичним особам – вкладникам банків узагалі не може передувати черговості відшкодування звичайних кредиторів, а має знайти відображення в останній черзі виплат за рахунок майна банку, що ліквідується.

Висновки. Попри висловлені пропозиції також не можна не помітити потреби вдосконалення законодавчих умов запобігання та подолання кризових явищ у банківській системі, які здатні призвести до втрат коштів господарюючих суб'єктів. Звичайно, держава Україна не може гарантувати повний розмір вкладів у банках фізичним та юридичним особам у силу обмеженості обсягу бюджетних накопичень та можливих зловживань із банкрутством банків [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

При цьому не можна ігнорувати той факт, що покриття ФГВФО у розмірі 200 тис. грн за кожним позичальником надзвичайно застаріло в економічному сенсі. Воно не змінювалося 10 років та не враховує сьгоднішніх реальних ризиків клієнтів банків від можливих втрат коштів у разі банківської неспроможності. Тут законодавча підтримка процесів стабільного функціонування банківського сектору та фінансово-господарської стабільності загалом має рухатися у бік збільшення відповідного розміру та розширення його суб'єктної бази. Проте такого руху недостатньо. Йдеться про потреби запобігання неспроможності банків у макроекономічному вимірі шляхом запровадження дієвих законодавчих умов та

засобів подолання можливих кризових явищ у банківському секторі та механізмів усунення на довготривалій основі слабкості окремих банків та інших фінансових установ.

Література:

1. Марущак А.В. Історія створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 97-99.

2. Возняковська К. А. Про потреби гарантування прав суб'єктів господарювання на кошти з поточних рахунків при неплатоспроможності банків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 29. С. 116-120.

3. What's Covered : Federal Deposit Insurance Corporation
<https://www.fdic.gov/deposit/covered/index.html>

4. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.

5. Рум'янцева В. Захист власності фізичних та юридичних осіб в Європейському суді з прав людини URL: <http://www.ur.com.ua/article/article15.html>.

6. Directive 2014/49/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on deposit guarantee schemes Text with EEA relevance // OJ L 173, 12.6.2014, p. 149-178.

7. Europe Seeks Unified Policy on Bank Crisis. URL: www.ezega.com/News/NewsDetails?Page=news&NewsID=599.

8. Insurance guarantee schemes in the EU : Comparative analysis of existing schemes, analysis of problems and evaluation of options : Final report prepared for European Commission DG Internal Market and Services. November 2007. URL: http://ec.europa.eu/internal_market/insurance/docs/guarantee_schemes_en.pdf.

A 437
УДК 347.1 347.9

Манжосова Олена Вікторівна

канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного
інституту НУ «ОЮА»

Факас Ілона Борисівна

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного
інституту НУ «ОЮА»

ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ КОРИСТУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ

Стаття присвячена аналізу реалізації особистих немайнових прав користувачів соціальних мереж та проблемам доказування під час судового захисту таких прав. Визначені основні інформаційні загрози та порушення особистих немайнових прав у процесі користування соціальними мережами. Проаналізовано такі дії користувачів соціальних мереж як кіберзалякування чи кібер-булінг, спрямовані на завдання шкоди психічному або фізичному здоров'ю потерпілого, образи чи приниження. Досліджено чинні нормативно-правові акти України, які розкривають поняття булінгу та встановлюють юридичну відповідальність за нього. Проаналізовано ознаки булінгу та характерні для нього види поведінки.

Досліджено досвід країн Європейського Союзу та США щодо поняття булінгу, визначення особистих немайнових права особи, на які він посягає та встановлення відповідальності за

нього. З'ясовано, що в цих країнах наявне досить розгалужене законодавство в сфері захисту від кібербулінгу.

Окреслено проблеми ідентифікації кібербулінгу через відсутність часових і просторових обмежень. Визначено предмет та критерії доказування, а також коло можливих доказів у справах про факти цькування в соціальних мережах. Розкрито поняття такого засобу доказування як електронні докази та порядок їх оформлення. Наголошено на необхідності відображення на електронних доказах дати, часу та місця їх створення.

Особливу увагу приділено дослідженню електронних доказів в судових процесах, а також проблемам доказування під час судового захисту особистих немайнових прав користувачів соціальних мереж.

Проаналізовано судову практику в справах про захист особистих немайнових прав користувачів соціальних мереж, зокрема честі, гідності від кібербулінгу.

Наголошено на необхідності доопрацювання чинних процесуальних кодексів, зокрема внесення до них чітких правил оперування цифровими даними, а також запровадження кримінальної відповідальності за кібербулінг.

Ключові слова: соціальні мережі, користувачі соціальних мереж, інформаційні загрози, булінг, кіберпереслідування, електронні докази, електронні засоби доказування, електронний підпис.

The article is devoted to the analysis of the realization of personal non-property rights of users of social networks and the problems of proving during the judicial protection of such rights. The main information threats and violations of personal non-property rights in the process of using social networks are identified. Social media users' actions, such as cyber bullying, have been analyzed to address the victim's mental or physical health, abuse or humiliation. The current normative legal acts of Ukraine are investigated, which expose the concept of bullying and establish legal responsibility for it. The signs of the billing and its characteristic behaviour are analyzed.

The experience of European Union and US countries on the concept of bullying, identification of personal non-property rights of the person to whom it is infringed and establishing responsibility for it are explored. It has been found that there is a very wide range of legislation in place in these countries to protect against cyber bullying.

The problems of identification of cyber bullying due to the absence of time and space limitations are outlined. The subject matter and the criteria for proving, as well as the range of possible evidences in the cases of fact-finding on social networks, have been determined. The concept of such a means of proof as electronic evidence and the procedure for their registration are disclosed. Emphasized the need to display on the electronic evidence the date, time and place of their creation.

Particular attention is paid to the study of electronic evidence in lawsuits, as well as the problems of proving the personal non-property rights of users of social networks during the judicial protection.

Case law on the protection of personal non-property rights of social network users, including honour and dignity from cyber bullying, is analyzed.

The necessity of revision of the existing procedural codes, including the introduction of clear rules for the operation of digital data, as well as the introduction of criminal responsibility for cyber bullying, were emphasized.

Keywords: social networks, users of social networks, information threats, billing, cyber-harassment, electronic evidence, electronic means of proof, electronic signature.

Постановка проблеми. Рівень сучасного розвитку інформаційних технологій породжує нові виклики перед юридичною наукою та вимагає оновлення коцептуальних галузевих положень. Активне користування соціальними мережами, які розглядаються як соціальні структури, утворені з комунікативною метою і об'єднують значну кількість осіб із власними поглядами, потребами та цілями, є певним соціальним феноменом, що породжує низку гострих проблемних питань та

вимагає необхідності подальших наукових розвідок. Особливу увагу варто приділити порушенням особистих немайнових прав фізичної особи, а саме загрозам особистої безпеки в процесі користування соціальними мережами.

Ступінь наукової розробки теми. Проблема захисту особистих немайнових прав фізичної особи в разі їх порушення в соціальних мережах лишається на сьогодні майже недослідженою. Проте, загальним положенням про особисті немайнові права, питанням правового регулювання відносин в соціальних мережах та інформаційних правопорушень приділяли увагу Р. Стефанчук, О. Пунда, Є. Харитонов, Р. Радейко, О. Сафончик та інші.

Мета статті полягає в проведенні наукової розвідки щодо питань порушень особистих немайнових прав фізичної особи в процесі її користування в соціальних мережах діями, що містять ознаки булінгу та проблем їх судового захисту.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інформаційні загрози особистій безпеці в он-лайн мережах багатопланове явище, до них можна умовно віднести ті дії користувачів соціальної мереж, які завдають шкоду психологічному здоров'ю, наприклад кіберзалякування чи кібер-булінг, тобто агресивні, жорстокі дії, цькування в соцмережі з метою завдання шкоди, образи чи приниження.

Значною подією в правовому житті України на сьогодні є закріплення на законодавчому рівні поняття булінгу та встановлення відповідальності за нього. І хоча, поки що, вказані норми регламентують відносини характерні для специфічного кола учасників і притаманні освітньому процесу, можна припустити визнання проблеми на загальнодержавному рівні та початок її вирішення.

Відповідними статтями були доповнені норми Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту», якими булінг (цькування), визначається як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або

такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [1].

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Така позиція цілком відповідає загальноприйнятому поняттю булінгу в європейському законодавстві. Окрім того, виділяють окреме поняття кібер-булінгу, яке визначається як будь-яка форма електронного спілкування, в тому числі в соціальних мережах, таких як Facebook, Myspace и Twitter, обмін текстовими повідомленнями, миттєві повідомлення, веб-сайти та електронну пошту, повторювані або продовжені в часі, які залякують, принижують, наносять шкоду фізичному чи психічному здоров'ю, емоційному благополуччю або репутації іншої особи.

На сьогоднішні день є декілька видів поведінки характерної для кібер-булінгу: флеймінг, або перепалки, або (англ. flaming) – обмін короткими гнівними і запальними репліками між двома чи більше учасниками, використовуючи комунікаційні технології; нападки, постійні виснажливі атаки (англ. harassment) – найчастіше це залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву з переважанням персональних каналів комунікації; обмовлення, зведення наклепів (англ. denigration) – розповсюдження принизливої неправдивої інформації; самозванство, втілення в певну особу (англ. impersonation) – переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до її акаунту в соціальних мережах, а потім здійснює негативну комунікацію; ошуканство, видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження (англ. outing &

trickery) – отримання персональної інформації в міжособовій комунікації і передача її тим, кому вона не призначалась [2, с. 4].

Окреме місце в системі дій, які можна розглядати як інформаційні загрози у віртуальному середовищі, займають дії тісно пов'язані з можливістю їх реалізації в реальному житті. До них, на нашу думку, відноситься кібер-самогубство; кіберпереслідування, тобто дії з прихованого вистежування для отримання необхідної інформації з метою організації злочинних дій; хепіслепінг (від англ. happy slapping) – відносно новий вид кібер-булінгу, в якому учасники раптово лякають один одного, в той час як інші здійснюють відеозйомку та хоппінг – напад з метою звалтування чи його імітації, що також фіксується на відео. Отримані відео розміщують в соцмережах, де їх можуть продивлятися необмежена кількість користувачів, зазвичай без згоди жертви [2, с. 4].

І, хоча, найчастіше булінг зустрічається в середовищі малолітніх та неповнолітніх, дане явище цілком характерне і для повнолітніх осіб. Як правило, булінг спричиняється неодноразово особою, або групою осіб, які мають певні переваги (фізичні, психологічні чи адміністративні), і вчиняється з певною метою: залякати, або покарати за щось. З психологічної точки зору, булінг – це довготривале відторгнення людини від колективу та свідомо жорстоке ставлення до неї.

Окремі дослідження юридичної науки, зазначають, що булінг в деяких випадках подібний до катування, тому правопорушники мають бути притягнені до кримінальної відповідальності. Поширеність цього явища має психологічну, соціальну і юридичну проблеми, які іноді необхідно вирішувати навіть кримінально-правовими заходами.

Кібер-булінг є інтернаціональною проблемою, над вирішенням якої давно працюють країни Європейського союзу та США.

Швеція була першою країною Європейського союзу, яка ще в 1993 році, прийняла закон проти кіберзалякування. «Постанова про віктимізацію на робочому місці» захищала жертв від «явно негативних образливих дій, які повторюються та

спрямовані проти окремих працівників, о може призвести до виключення працівників із спільноти на робочому місці» [3].

В 2002 році у Франції був прийнятий Закон про соціальну модернізацію, який додав до Трудового кодексу Франції наслідки кіберзалякування, зокрема притягнення роботодавців до відповідальності за їх участь в переслідуваннях [4]. Норми діючого французького законодавства визначають поняття «моральне переслідування», як «триваючу або регулярно повторювану дію, що посягає на гідність, шкодить фізичному та психічному здоров'ю жертви або її професійній кар'єрі».

В Великобританії немає окремого законодавства, яке б встановлювало відповідальність за кібербулінг, проте суди у визначених випадках використовують загальні норми Закону про захист від переслідувань. Натомість Сполучені Штати мають досить розгалужене законодавство в сфері захисту від кібербулінгу, зокрема в 45 штатах діє законодавство, що захищає від цифрових домагань [5].

Дії особи, які об'єднуються поняттям кібербулінг, можна охарактеризувати як цивільний інформаційний делікт [6, с. 155], що посягає на особисті немайнові права фізичної особи. До них можна віднести ті дії користувачів соціальних мереж, які завдають шкоду психологічному здоров'ю, наприклад кіберзалякування чи кібер-булінг, тобто агресивні, жорстокі дії, цькування в соцмережі з метою завдання шкоди, образи чи приниження.

Конституція України в ст. 28 закріплює право кожного на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [7]. Цькування в соцмережах можна визнати таким поводженням з жертвою булінгу, що принижує її гідність. Честь, гідність особи є особистими немайновими благами, які відповідно до ст. 201 Цивільного кодексу України (надалі ЦК України) охороняються цивільним законодавством. А згідно зі ст.297 ЦК України фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі [8].

Деліктна відповідальність за загальним правилом настає лише за наявності вини заподіювача шкоди (булера). При цьому в деліктних правовідносинах саме на позивача (жертву боулінгу) покладається обов'язок довести наявність шкоди та її розмір, протиправність поведінки заподіювача шкоди (булера) та причинний зв'язок такої поведінки із заподіяною шкодою.

Отже, позивач (жертва боулінгу) повинен довести не тільки протиправність поведінки відповідача (булера), а й наявність самої моральної шкоди та причинний зв'язок між поведінкою відповідача (булера) та заподіяною шкодою.

Суд встановлює наявність чи відсутність цькування в соцмережах на підставі будь-яких даних, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими, і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків.

Видається, що у справах про цькування особи в соцмережах, засобом доказування буде інформація саме із соціальних мереж, тобто електронні докази. Нове процесуальне законодавство визначає поняття електронних доказів. Так, частинами 1 та 2 ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України) передбачено, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Статтями 77-80 ЦПК України встановлено критерії доказів, а саме їх належність, допустимість, достовірність та достатність [9].

Однак, як свідчить судова практика, в отриманих судом відзивах на позов відповідачі (булери) не визнають свого

авторства в публікаціях, поширених в соціальних мережах, стосовно позивача (жертви боулінгу). Аналізуючи скріншоти з сторінок соціальних мереж, суди нерідко доходять висновку про необхідність відхилення таких доказів. Вказаного висновку суди доходять з огляду на те, що джерело даної інформації знеособлене, не зрозуміло звідки така інформація, хто зробив ці публікації, чи є ці особи відповідачами (булерами), тощо.

Очевидно, що в соцмережі Facebook може зареєструватися будь-яка особа та під будь-яким іменем. Отже, можна створити та підтримувати сторінку від імені відповідача (зокрема, шляхом розміщення інформації та фотознімків). Встановлення такої особи під час розгляду справи майже неможливе.

У таких випадках суди, як правило, залучають Консорціум «Український центр підтримки номерів та адрес». Функції Консорціуму полягають у проведенні фіксації та дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет з видачею експертних висновків, а також видачі довідок з відомостями про власників веб-сайтів або інформацію про їх встановлення. Компетенція консорціуму підтверджується Свідоцтвом про акредитацію, виданим 22.11.2017 р. ОП «Український мережевий інформаційний центр», який відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2003 р. №447-р «Про адміністрування домену «UA» та ст. 56 Закону України «Про телекомунікації» уповноважено здійснювати адміністрування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет [10].

Складність засвідчення електронних доказів полягає і в тому, що до моменту розгляду справи судом така інформація легко може бути видалена, що значно знижує шанси довести факт її наявності. Інформація може бути також змінена автором, зберігачем чи користувачем.

Також суд повинен надати оцінку тому, коли, у який час та за яких обставин відбувалось цькування, тому доказ, який не містить таких відомостей, не може бути прийнятий судом.

Незважаючи на те, що Законом України «Про електронні довірчі послуги» [11] введено поняття електронного підпису та печатки, електронної позначки часу, реєстрованої електронної доставки та сертифіката автентифікації веб-сайту (електронної

процедури, яка дає змогу підтвердити електронну ідентифікацію фізичної, юридичної особи, інформаційної або інформаційно-телекомунікаційної системи та/або походження та цілісність електронних даних), є побоювання, що «експертна фіксація», як це наразі вирішується на практиці, не гарантує виключення чи усунення будь-яких сумнівів з приводу того, що конкретний «експерт» її зафіксував правильно, без зловживань і будь-яких змін.

Оскільки електронний доказ можна легко знищити, питання про те, як надійно та правильно зберегти й надати його суду, залишається відкритим. Особливо, якщо йдеться про публікації в соцмережах [12].

Висновок. Безумовно, можливість використання електронних доказів у суді можна назвати прогресивним нововведенням. Однак у процесуальному законодавстві чітко не визначені процедура оформлення, подання і дослідження таких доказів. Як наслідок, використання електронних доказів у судових процесах не завжди є ефективним, що свідчить про неможливість доведення факту цькування особи (булінгу) у соцмережах, а також стягнення з булера матеріальної та моральної шкоди.

Вищезазначене свідчить про необхідність доопрацювання чинних процесуальних кодексів, а саме: внесення до них чітких правил оперування електронними доказами.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу цькуванню : Закон України від 19.01.2019р. *Відомості Верховної Ради* . 2019. № 5. Ст.33.
2. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. *Cyber bullying: bullying in the digital age*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. 218 p.
3. *Bullying, Harassment and Stress in the Workplace A European Perspective*. Proskauer. Retrieved November 18, 2015 URL: <https://www.internationallaborlaw.com/files/2013/01/Bullying-Harassment-and-Stress-in-the-workplace-A-European-Perspective.pdf>. (дата звернення 17.11.2019)
4. Viola Lloyd (November 15, 2013). "French law prohibiting bullying in the workplace". Retrieved December 17, 2018 URL:

https://www.thehrdirector.com/business-news/diversity_and_equality/french-law-prohibiting-bullying-in-the-workplace/(дата звернення 17.11.2019)

5. Christie Signs Tougher Law on Bullying in Schools By Rrichard Pérez-Peñajan. 6, 2011 URL: https://www.nytimes.com/2011/01/07/pyregion/07bully.html?_r=0 (дата звернення 17.01.2019).

6. Сафончик О.І. Поняття і види інформаційних правопорушень у соціальних мережах Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу: он-лайніві соціальні мережі: монографія / за ред Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонової; уклад Б.В. Фасій ; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2018. – 176 с. С. 148-159.

7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР Дата оновлення 21.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 15.11.2019).

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435- IV. Дата оновлення. 02.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 15.11.2019).

9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2001 р. № 1618-IV. Дата оновлення 19.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.11.2019).

10. Електронні докази в суді: вирішення проблем доказування чи поле для фальсифікацій. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/elektronni-dokazi-v-sudi-virishennya-problem-dokazuvannya-chi-pole-dlya-falsifikaciy.html>. (дата звернення: 13.11.2019).

11. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>. (дата звернення: 17.11.2019).

12. Електронні докази в процесуальному праві: як це працює в українських реаліях. URL: https://protocol.ua/ua/elektronni_dokazi_v_protseualnomu_pravi_yak_tse_pratsyue_v_ukrainski_h_realiyah/.(дата звернення: 13.11.2019).

УДК 343.1

Маленко Ольга Валеріївна
асистент кафедри приватного права
Чернівецького Національного університету
імені Юрія Федьковича,
адвокат

ПРИНЦИП УНИКНЕННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджуються наукові погляди щодо наукового та практичного розуміння проблеми уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності. Проведено аналіз норм чинного законодавства України та положень міжнародних нормативно-правових документів, які регламентують питання вирішення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності. Автором проведено аналіз положень Правил адвокатської етики та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з визначеної проблеми. Досліджені різноманітні точки зору вчених та практиків щодо питань недопущення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності із дотриманням принципів законності, пріоритетності інтересів клієнта, з повагою до професії адвоката та з врахуванням принципу конфіденційності. На сьогодні залишається проблемним у регулюванні та практичному вирішенні питання наявності конфлікту інтересів у ситуації, коли адвокат обслуговує юридичну особу, а потім до нього звертається за наданням правових послуг посадові особи такої юридичної особи (наприклад, при оскарженні звільнення).

Недотримання адвокатом умов реалізації принципу уникнення конфлікту інтересів призводить до притягнення його до дисциплінарної відповідальності на підставі та відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Притягнення до відповідальності призводить невчинення передбачених адвокатом дій щодо вирішення ситуації конфлікту інтересів. Адвокати доволі часто приховують наявний конфлікт інтересів, який фактично у більшості неявних випадків відомим є лише їм. Взаємовідносини клієнта та адвоката будуються на довірі, яка є неможливою у випадку неетичної та аморальної поведінки адвоката.

Ключові слова: принципи, етика адвоката, правила, закон, адвокатська діяльність, пріоритетність інтересів клієнта, конфіденційність, конфлікт інтересів.

In the provisions of a scientific article, the author reveals the scientific views regarding the scientific understanding of the problem of prevention of conflict of interests in the exercise of advocacy. The analysis of the current legislation of Ukraine and provisions of international legal documents regulating issues of conflict of interest in its advocacy. Basic principles of ethics of advocates, approved in the "Rules of Advocates' Ethics" and the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocate Activity", are reviewed and analytically characterized in the article. Problematic issues regarding their use in the implementation of advocate activity in Ukraine are investigated. Different points of view of scholars and practitioners on the behavioral characteristics of an independent and free, competent and conscientious advocate with observance of legality, priority interests of the client, with respectful attitude to the legal profession, taking into account the principle of confidentiality and the inadmissibility of conflict of interest with the client. Today, it remains problematic to regulate and practically resolve the issue of conflicts of interest in a situation where a lawyer serves a legal entity, and then addresses him to provide legal services to officials of such legal entity (for example, when appealing dismissal).

Failure of a lawyer to comply with the conditions for the implementation of the principle of avoiding conflicts of interest leads to his disciplinary liability on the basis and in accordance with the provisions of the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy". Prosecution leads to failure to comply with the actions provided by the lawyer to resolve the conflict of interest situation. Often, attorneys conceal an existing conflict of interest, which, in most implicit cases, is known only to them. The relationship between the client and the lawyer is built on trust, which is impossible in the case of unethical and immoral behavior of the lawyer.

Key words: principles, ethics of an advocate, rules, law, advocacy, priority of interests of a client, confidentiality, conflict of interests

Постановка проблеми. Професійна адвокатська етика обумовлена особливостями професії та професійною культурою. Адвокатська діяльність традиційно відчуває на собі сильний

вплив морально-етичних принципів. Можна навіть сказати, що дана діяльність регулюється нормами моралі в тій ж мірі, що й нормами права. Взаємовідносини клієнта та адвоката будуються на довірі, яка є неможливою у випадку неетичної та аморальної поведінки адвоката. Проблема конфлікту інтересів – одна із складніших етичних проблем для адвоката. У зв'язку із цим дослідження даного питання у світлі демократичного розвитку України та формуванням в країні громадянського суспільства видається своєчасним та зумовлює актуальність теми даного дослідження.

Аналіз дослідження даної проблеми. Проблематика принципів адвокатської діяльності досліджувалась багатьма науковцями, серед яких необхідно особливо відмітити таких вчених, як В.М. Хабіббулін, А. Заднепровський, Т.В. Варфоломєєва, С. Гончаренко, І.Ю. Гловацький, Я.П. Зейкан, П.Є. Короткова, Ю.О. Кухарук, Н.О. Обловацька, О.Д. Святоцький, Л.В. Тацій, С.Я. Фурса, П.В. Хотенець, О.Г. Яновська та ін. У колі зарубіжних вчених указані проблематики розроблювались М. Моллом, А. Коні, М. Борщевським тощо. Водночас, варто звернути увагу на те, що безпосередньо уникнення конфлікту інтересів, як один із найважливіших принципів професійної діяльності адвокатів, належним чином не розглядалось у науково-правовому середовищі України.

Метою статті є дослідження та розкриття значення принципу уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності як однієї з найважливіших засад професійної діяльності адвокатів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Тема конфлікту інтересів в діяльності адвоката, як й в діяльності юриста в цілому, і є доволі малодослідженою як вітчизняними науковцями, так і зарубіжними. Так, в літературі, яка присвячена даному питанню, зазначається, що, англійське та американське право містить чіткі критерії визначення конфлікту інтересів та права клієнта на захист в суді у випадку його виникнення, в той час, як в українському праві такі критерії відсутні [1, с. 20]. В зв'язку із цим, вчені при дослідженні конфлікту інтересів в діяльності

адвоката в Україні, перш за все, приймають до уваги та враховують досвід в даній сфері, який є в США та Великобританії. Аргументом на користь такої лінії дослідження є те, що доктрина конфлікту інтересів бере свій початок саме в англійському праві [2].

Так, насамперед необхідно визначити зміст поняття «конфлікт інтересів». На думку Р. Кандибіна, правильне розуміння змісту конфлікту інтересів є неможливим без розгляду двох основних категорій, які в сукупності утворюють сутність досліджуваного поняття. Даними категоріями є «конфлікт» та «інтерес» [3].

Найбільш розповсюдженими є два підходи до розуміння конфлікту. У відповідності із першим з них, конфлікт визначається як зіткнення сторін, думок, сил, тобто, в широкому сенсі. При такому підході конфлікти можливі як в живій, так й в неживій природі, а поняття «конфлікт» та «суперечність» фактично є рівними за об'ємом. Другий підхід полягає в розумінні конфлікту як зіткнення протилежно направлених цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії. При такому підході розуміється, що для наявності конфліктної взаємодії є необхідною хоча б одна людина [4, с. 80].

З огляду на таке, конфлікт інтересів являє собою зіткнення інтересів його учасників, котрі, в свою чергу, є його предметом. Поняття «конфлікт інтересів» за вказаною позицією є свого роду «тавтологією» та співпадає по змісту із загальним поняттям конфлікту. Разом з тим, в юриспруденції поняття конфлікту інтересів наповнюється своїм особливим змістом.

Одне із найбільш загальних визначень конфлікту інтересів наводить Д.І.Дедов. Так, під конфліктом інтересів вчений розуміє загальноприйнятий термін, який визначає протиріччя між інтересами, які захищені правом та повинні бути задоволені діями іншої уповноваженої принципалом особи (повіреного, агента, директора, управляючого), та особистими інтересами цієї уповноваженої особи [5, с. 1].

Отже, в яких випадках адвокат в ході здійснення своєї діяльності може стати учасником конфліктів? Як зазначає

Ю.І. Солов'єва, саме в неминучості конфліктів полягає специфіка адвокатської діяльності. Воробйов А.В. також вказує, що конфлікт – це нормальне середовище проживання адвокатів [6]. Дійсно, значна частина діяльності адвоката пов'язана саме з вирішенням конфліктів, в який він виступає або представником довірителя (котрий вступив в конфлікт з іншою стороною), або його консультантом.

Як консультант, так й представник не повинні мати своїх безпосередніх особистих інтересів відносно предмета конфлікту, повинні діяти в інтересах клієнтів [7, с. 197]. У такому випадку адвокат не виступає в якості прямого або опосередкованого учасника конфлікту, а залучається до розв'язання конфлікту саме в силу своїх професійних обов'язків. Вищевказане свідчить про те, що адвокат не просто має право, але й повинен приймати участь у конфліктах. Утім, не всі конфлікти є допустимими для адвоката. М. Барщевський зазначає, що саме таким недопустимим конфліктом для адвоката є так званий «конфлікт інтересів». Такий конфлікт інтересів насамперед є небезпечним тим, що може вплинути на рішення адвоката або на зміст його поради, що, в свою чергу, може завдати значної шкоди клієнту [8, с. 76-77].

Так, за умови найпростішого варіанту виникнення конфлікту інтересів він виникає, коли адвокат починає надавати юридичні послуги клієнту, інтереси якого суперечать інтересам його іншого клієнта, який є чи який був на обслуговуванні у адвоката, або інтересам самого адвоката. В даному випадку, мова йде не про будь-які інтереси, а саме про інтереси, захищені правом. Основна суть проблеми полягає у тому, що адвокат унаслідок співпраці з клієнтом володіє конфіденційною інформацією, яка була повідомлена йому без розрахунку на можливість використання проти самого себе. Свого часу М. Молло писав, що «очевидно, також, що раз ви надали пораду, або виступили по справі клієнта, ви не маєте права в тій же справі виступати проти нього» [9, с. 74]. Утім, вважаємо, що означений казус – це досить простий варіант можливого виникнення конфлікту інтересів адвоката, в свою чергу, в практиці виникають набагато складніші варіанти його розвитку.

У разі виникнення конфлікту інтересів у адвокатській діяльності він може спричинити виникнення реальної загрози інтересам клієнтів, підрив авторитету інституту адвокатури в цілому, виникнення недовіри між адвокатом та клієнтом. На законодавчому рівні в Україні та міжнародно-правових актах розроблені певні механізми уникнення конфліктів інтересів в адвокатській діяльності, що відобразилося у закріпленні відповідного функціонального принципу.

В науковій літературі є позиція, відповідно до якої, конфлікти інтересів в адвокатській діяльності за структурою поділяють на ті, що виникають між інтересами адвоката та клієнта (тобто, вертикальні), та ті, що виникають між інтересами клієнтів (тобто, горизонтальні). На практиці адвокатами не виключається і третій різновид таких конфліктів, зокрема змішані конфлікти – ті, в яких існують конфлікти і між інтересами клієнтів, і між інтересами клієнта та інтересами адвоката.

Поняття «конфлікт інтересів» викладено у ч. 8 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою — це суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності [10]. Як бачимо, законодавець розуміє конфлікт інтересів лише як протиріччя між інтересами та обов'язками адвоката. Інші сфери конфлікту інтересів не враховані. Вважаємо, що таке розуміння суті конфлікту не відповідає як усталеній практиці, так і міжнародно-правовим актам щодо цього. Так, Віденська Резолюція МАЮ з приводу ослаблення регулювання спілки юристів від 06.06.1998 р. визначає обов'язок адвоката уникати конфлікту інтересів. [11]. У свою чергу, Європейський парламент відсутність конфлікту інтересів відніс до основних цінностей юридичної професії (абз. 1 п. «А», п. «Е» Резолюції Європейського парламенту по адвокатурі та спільних інтересах у функціонуванні правових систем від 23.03.2006). Цю тенденцію відобразила і Хартія основоположних принципів

діяльності європейських адвокатів Ради адвокатських об'єднань і спілок адвокатів Європи. Хартія до основоположних принципів відносить і уникнення конфлікту інтересів між різними клієнтами або між клієнтом і адвокатом (п. «с»). На рівні національного законодавства більшість країн, що реалізують ліберальну концепцію правової держави, закріпили тією чи іншою мірою принцип уникнення конфлікту інтересів в правозахисній діяльності. Так, наприклад, у розділі 3.2. «Конфлікт інтересів» Кодексу професійної поведінки датських адвокатів та юридичної спільноти відмічається необхідність уникати ситуацій виникнення конфлікту інтересів [12]. У чинному законодавстві України, як ми вже зазначали вище, надано визначення «конфлікту інтересів». При цьому, із аналізу ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» слідує, що конфліктом інтересів фактично визнається:

1) діючий конфлікт між інтересами клієнтів, з урахуванням інтересів колишнього клієнта (пп. 3, 7 ч. 1 ст. 28 Закону);

2) потенційний конфлікт інтересів:

– між інтересами клієнта та інтересами близького родича або члена сім'ї адвоката, який є посадовою особою, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги (п. 5 ч. 1 ст. 28 Закону);

– між інтересами клієнта та інтересами адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів (п. 6 ч. 1 ст. 28 Закону).

Окрім вказаного, Правила адвокатської етики, затверджені з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року (ПАЕ) також містять норми щодо конфлікту інтересів. Так, ст. 9 ПАЕ, про неприпустимість конфлікту інтересів, зокрема, регламентує дії

адвоката у таких ситуаціях: Адвокат без письмового погодження з клієнтами, щодо яких виник конфлікт інтересів, не може представляти або захищати одночасно двох або більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими, або вірогідно можуть стати суперечливими, а також за таких обставин надавати їм професійну правничу (правову) допомогу. У разі отримання адвокатом конфіденційної інформації від клієнта, якому він надавав професійну правничу (правову) допомогу, пов'язаної з інтересами нового клієнта при наданні правничої допомоги, адвокат зобов'язаний отримати письмове погодження клієнтів, між якими виник конфлікт інтересів. Адвокат без письмового погодження з клієнтом, щодо якого виник конфлікт інтересів, не може представляти, захищати клієнта чи надавати йому професійну правничу (правову) допомогу, якщо інтереси клієнта суперечать власним інтересам адвоката. За відсутності письмового погодження клієнта, в разі виникнення конфлікту інтересів у процесі реалізації адвокатом договору, такий договір має бути розірваний з дотриманням умов, визначених цими Правилами [13]. Загалом вимоги цієї частини ст.9 ПАЕ зводяться до необхідності отримання від клієнта письмового погодження, яке дозволяє адвокату діяти, перебуваючи у стані конфлікту інтересів. Така конструкція ПАЕ для українських адвокатів, на нашу думку, є досить ліберальною порівняно з нормами ІВА (International Bar Association) та ССВЕ (Council of Bars and Law Societies of Europe), де таке погодження не передбачене, та, наприклад, Правил етики адвокатів Польщі, де воно прямо заборонено (§ 46. Адвокат не може репрезентувати (представляти) клієнтів, інтереси яких є суперечливими, навіть якщо ці клієнти дають на це згоду. У разі виникнення конфлікту в ході розгляду адвокат зобов'язаний розірвати договір з клієнтом, чиї інтереси перебувають в конфлікті.) [14]. При цьому, зауважимо, що зазначена логіка здається більш переконливою, оскільки клієнт здебільшого перебуває під впливом професійного авторитета адвоката та може не розуміти наслідків надання такої згоди. Разом з тим, вважаємо, що такий стан має спонукати поважних українських

адвокатів застосовувати внутрішні етичні бар'єри, які повинні бути більш високими, ніж писані правила.

Таким чином, ключовим питанням є обізнаність у певній конфіденційній інформації, що в подальшому надає перевагу адвокату у конкретній справі. Чи є відомості про таку обізнаність документально підтвердженими для третіх осіб, чи вони відомі тільки адвокату, як вчинити правильно? Саме таку етичну проблему повинен вирішувати адвокат для запобігання потрапляння до ситуації конфлікту інтересів.

Більше того, на сьогодні залишається проблемним у регулюванні та практичному вирішенні питання наявності конфлікту інтересів у ситуації, коли адвокат обслуговує юридичну особу, а потім до нього звертається за наданням правових послуг посадові особи такої юридичної особи (наприклад, при оскарженні звільнення). Або засновники юридичної особи при виникненні спірних питань звертаються до одного і того ж юриста, що обслуговує юридичну особу. З огляду на таке, у першому випадку необхідно чітко розмежовувати, з ким саме укладено договір на правове обслуговування. Так, якщо стороною є юридична особа, то у разі звернення за правовою консультацією працівника, інтереси якого спрямовані проти інтересів юридичної особи як клієнта адвоката, адвокат зобов'язаний відмовитися від надання професійних послуг. Це ж саме стосується і ситуації, коли договір з юридичною особою завершено. Утім, адвокати не завжди чітко розуміють важливість дотримання інтересів юридичних осіб, що призводить до притягнення їх до дисциплінарної відповідальності та позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю із наступним виключенням із Єдиного реєстру адвокатів України.

Під час обслуговування юридичних осіб необхідно мати на увазі і той факт, що адвокат стикається і з їх комерційними таємницями, які підпадають під дію принципу конфіденційності. Так, Рада адвокатів України Національної асоціації адвокатів України в рішенні № 60 від 4-5 липня 2014 р. «Про застосування частини четвертої статті 40 Правил адвокатської етики» зазначила, що обов'язок адвоката відмовитися від доручення

клієнта за описаних обставин не є безумовним обов'язком, а виникає лише за умови володіння адвокатом інформацією, яка отримана ним у результаті роботи в юридичній особі та може бути використана проти такої особи [15].

Окрім вказаного, автор вважає за необхідне звернути увагу на таку етичну проблему, як проблема пріоритету одних принципів над іншими. Чи існує ієрархія принципів? Що слід вважати важливішим – пріоритет інтересів клієнта чи дотримання законності? Надати перевагу адвокатській таємниці чи інтересам родини? Так, відповідно до пп. 2.7 та 3.2 Кодексу поведінки європейських адвокатів (1998 р.) адвокат завжди зобов'язаний діяти в інтересах клієнта, які для нього завжди превалюють перед його власними інтересами та інтересами колег-юристів [16]. У цьому є сутність професії адвоката-правозахисника, юридичного радника, якому довіряють таємниці. Отже, принцип переваги інтересів клієнта превалює над іншими принципами, а якщо інтереси клієнтів можуть бути суперечливими, знову ключовим стає принцип неприпустимості порушення конфлікту інтересів. На наше переконання, першочерговим є застосування принципу неприпустимості конфлікту інтересів, навіть якщо адвокат впевнений, що інша сторона не здобуде доказів його обізнаності, що у подальшому дозволить уникнути інших складних етичних питань.

Недотримання адвокатом умов реалізації принципу уникнення конфлікту інтересів призводить до притягнення його до дисциплінарної відповідальності на підставі та відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Притягнення до відповідальності призводить невчинення передбачених адвокатом дій щодо вирішення ситуації конфлікту інтересів. Адвокати доволі часто приховують наявний конфлікт інтересів, який фактично у більшості наявних випадків відомим є лише їм.

У свою чергу, питання неприпустимості порушення конфлікту інтересів не залишилися поза увагою й Ради адвокатів України, якою з цього приводу приймалися такі Рішення: — № 60 від 4-5 липня 2014 року «Про застосування частини четвертої статті 40 Правил адвокатської етики»; — № 7 від 4

липня 2015 року «Щодо наявності або відсутності конфлікту інтересів під час здійснення адвокатом захисту клієнта»; — № 127 від 13 листопада 2016 року «Щодо можливості надання правової допомоги адвокатами (подружжям) одночасно різним сторонам (учасникам) провадження»; — № 4 від 26 лютого 2016 року «Щодо можливості представництва інтересів двох або більше позивачів чи відповідачів адвокатом в одному цивільному процесі» [14]. Аналіз практики розгляду дисциплінарних справ адвокатів обласними КДКА та ВКДКА свідчить про те, що дисциплінарні комісії розглядають такі справи відповідно до наведених вище Рішень Ради адвокатів України та мають усталені позиції щодо розгляду відповідної категорії справ.

З огляду на викладене вище, слід зробити наступні висновки. По-перше, принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності – це законодавчо визначені основи адвокатської діяльності, відповідно до яких адвокат не має права надавати будь-які юридичні послуги клієнту, інтереси якого суперечать захищеним правам інтересам клієнта, якому надається або надавалися юридичні послуги, окрім випадків письмової згоди клієнтів, інтереси яких можуть бути порушені або суперечать інтересам самого адвоката, його близьким родичам або членам сім'ї, партнерам.

По-друге, принцип уникнення конфлікту інтересів закріплено як у національному законодавстві, так й у міжнародних актах, що говорить про його виключну пріоритетність.

У практичній діяльності адвоката питання уникнення конфлікту інтересів має відігравати першочергову роль, адже в разі наявності цього негативного аспекту професійного захисника може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

На завершення, варто відзначити, що принцип необхідності уникнення конфлікту інтересів має двоякий характер, тобто відноситься до групи організаційних та етичних принципів одночасно, при цьому, потенційного потрапляння

до ситуації конфлікту інтересів, ніж небезпека дисциплінарних стягнень.

Література:

1. Чумак Н.С. Конфликт интересов в юридической практике: в поиске разумных пределов. *Закон*. 2014. № 2. С. 20.
2. Деханов С.А. Конфликт интересов в системе деонтологических отношений адвоката и клиента в странах Западной Европы [Электронный ресурс]. 2010. Режим доступа : http://www.juristlib.ru/book_10503.html.
3. Кандыбин Р. Сущность и типология конфликта интересов на государственной службе в военной организации государства. [Электронный ресурс]. *Справочная правовая система «КонсультантПлюс»*. Режим доступа: <http://www.consultant.ru>.
4. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ, 2000. 551 с.
5. Дедов Д.И. Конфликт интересов. М.: Волтерс Клувер, 2004. 272 с.
6. Соловьева Ю.И. Нарушения профессиональных прав адвокатов. *Справочная правовая система «КонсультантПлюс»* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.consultant.ru>
7. Хасан Б.И. Конструктивная психология конфликта. СПб.: Питер, 2003. 250 с.
8. Барщевский М.Ю. Адвокатская этика. М.: «Профобразование», 2000. 312 с.
9. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции. Традиции адвокатской этики. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 91 с.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI [Электронный ресурс] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
11. Резолюция МАЮ по поводу ослабления регулирования сообщества юристов [Электронный ресурс] // Expert Support of Human Rights Activity. 1998. Режим доступа : <https://eshra375.files.wordpress.com/2014/01/resolution-on-deregulatingthe-legal-profession-1998.pdf>.
12. Code of Conduct for the Danish Bar and Law Society (Rules and policy adopted by the General Council of the Danish Bar and Law Society) [Электронный ресурс]. 2008. Режим доступа : <http://www.advokatsamfundet.dk/Soeg.aspx?sw=code%20of%20conduct&gi=1320051238>.

13. Правила адвокатської етики: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf

14. А. Сітніков. Дотримання принципу неприпустимості конфлікту інтересів як наріжний камінь правил адвокатської етики : [Електронний ресурс]. https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyku/2018-08-08-v-snik-naau_5b6ac3aa48a71.pdf

15. Рішення Ради адвокатів України Національної асоціації адвокатів України № 60 від 4-5 липня 2014 р. *Вісник НААУ*. 2014. № 4. С. 10-13.

16. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343

УДК 347.925

Тріпунський Григорій Яковлевич

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри цивільного процесу

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ МИРОВОЇ УГОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядаються теоретичні аспекти змісту мирових угод у цивільному процесі в розрізі регулювання даного інституту одночасно нормами матеріального і процесуального права. Наведено особливості вимог до змісту мирових угод у цивільному процесі у порівнянні із загальними вимогами до змісту цивільно-правих угод. Мирова угода у цивільному процесі повинна вирішувати цивільний спір, що є предметом відповідного судового розгляду, та засновуватись на взаємних поступках сторін, тобто бути дво- або багатостороннім договором. Слід звернути увагу на істотну відмінність звичайного цивільного договору та мирової угоди. Держава не контролює зміст кожного окремого договору на момент його укладення, а лише встановлює певні загальні вимоги до нього; зміст лише деяких із договорів стає предметом перевірки його

на відповідність вимогам законодавства, наприклад, у випадку судового розгляду спору, що виник у зв'язку з таким договором. Доцільно відзначити, що цивільним процесуальним законом передбачене право сторін вийти за предмет спору. У такому випадку, мирова угода має не порушувати прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. зміст кожної мирової угоди є предметом перевірки судом, що розглядає можливість її ухвалення, на відповідність його положенням чинного законодавства. Така «прискіпливість» пояснюється тим, що держава через суд бере участь в укладенні такої мирової угоди, обов'язковість такої угоди обумовлюються не лише наявністю взаємної волі сторін на настання відповідних правових наслідків, але й волею держави на те, щоб умови затвердженої судом мирової угоди були виконані. На сьогоднішній день альтернативні засоби вирішення спорів набувають все більшої і більшої популярності. Одним із найрозповсюдженіших видів таких засобів є мирова угода в процесі розгляду цивільної справи судом.

Ключові слова: мирова угода, цивільний процес.

The article discusses the theoretical aspects of contents of settlement agreements in civil proceedings in the context of regulation of this institution by substantive and procedural law at the same time. The author analyzes the main legal norms governing settlement procedures and interaction of the substantive law and procedural law. The results of the analysis are the differences between settlement agreements in civil proceedings and other civil agreements, including differences in legal requirements to their content. These legal requirements by their characteristics are an interference with the civil right of the parties to freedom of contract and they restrict and limit this right. However, the limitations are necessary in order to ensure compliance of settlement procedures with principles and goals of civil proceedings. The author reaches a conclusion that a settlement in civil proceedings should be aimed at resolving of a particular court dispute, within which the settlement agreement is subject to approval. The parties should not try to disguise a resolution of one dispute as a settlement in proceedings in

different dispute before the court. What is at stake here is acting by the court within its powers and resolving of the particular dispute referred to the court by the parties, and not of any other actual disagreement of the parties. Concerning this, the author analyzes the right of the parties to go beyond subject of a dispute in a settlement agreement and limitations of this right. The author also considers a settlement in civil proceedings as a form of conciliation procedures. Therefore, the author concludes that the settlement in civil proceedings should be based on mutual concessions of the parties, and that the presence of the concessions of not one party, but both of them, differentiates the settlement from other instruments such as a waiver of claim or a recognition of claim. Today, alternative dispute resolution solutions are gaining in popularity. One of the most common types of such remedies is an amicable settlement in the civil court process.

Key words: settlement, a settlement agreement, civil proceedings.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день альтернативні засоби вирішення спорів набувають все більшої і більшої популярності. Одним із найрозповсюдженіших видів таких засобів є мирова угода в процесі розгляду цивільної справи судом. Особливістю укладення таких угод є те, що вони є предметом регулювання одночасно декількох галузей права – цивільного права та цивільного процесуального права. Ці мирові угоди мають одночасно і матеріальний, і процесуальний характер [1]. Такий дуалістичний характер мирових угод у цивільному процесі породжує їх певні особливості, що відрізняє їх від цивільно-правових угод, наприклад, особливості їх форми та змісту, порядку їх укладення, меж свободи волевиявлення сторін при їх укладенні.

Стан дослідження теми. Питанням природи мирової угоди, укладеної під час судового розгляду справи, приділялась значна увага як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі, серед якої можна виділити праці О. Г. Бортнік, О. В. Горецького, С. Я. Фурси, С. В. Лазарева, М. А. Рожкової. Разом з тим, на нашу думку, питанням особливостям змісту

мирових угод у цивільному процесі та реалізації принципу свободи сторін при їх укладенні приділено недостатньо уваги. Крім того, наявні на даний момент дослідження не враховують повним чином висновки Верховного Суду щодо застосування норм права, які регулюють укладення мирової угоди у цивільному процесі, що підлягають до врахування судами цивільної юрисдикції.

Метою даного дослідження є аналіз меж свободи волевиявлення сторін при укладенні ними мирових угод у цивільному процесі з врахування судової практики.

Виклад основного матеріалу.

Інститут мирової угоди має значну історію, корені якої сягають ще у процес здійснення правосуддя римськими судами [2]. Популярність інституту мирової угоди на протязі усього розвитку цивільного судочинства можна пояснити низкою факторів. Так, одною з ключових характеристик мирової угоди є її гнучкість, адаптивність до потреб та інтересів сторін у порівнянні з іншими формами вирішення справи судом, внаслідок чого в учасників спору є інтерес застосовувати даний інститут у випадках, коли спосіб «традиційна» форма вирішення спору судом не відповідає потребам сторін. Крім того, використання альтернативних засобів вирішення спорів, у тому числі мирових угод, дозволяє зменшити завантаженість судових органів, у зв'язку з чим у держави є інтерес у заохоченні використання таких засобів.

На даний час, право сторін цивільної справи укласти мирову угоду та порядок її ухвалення судом визначається ст. 207 ЦПК України [3].

При цьому, чинне законодавство України не містить визначення мирової угоди. У зв'язку з цим, в науковій літературі наявна ціла низка визначень мирової угоди. Так, Л. М. Орлова вказує, що це є двостороння або взаємна домовленість сторін, яка містить у собі узгоджене вираження волі обох сторін [4]. О. Г. Бортік визначає мирову угоду у цивільному процесі як цивільний процесуальний акт, яким припиняється цивільно-правовий спір на основі взаємоузгодженої волі сторін шляхом визнання судом [5].

Ю. В. Білоусов характеризує мирову угоду як укладену між сторонами та визнану судом домовленість (договір) про припинення спору між сторонами шляхом взаємних поступок, яка стосується їхніх прав, обов'язків та предмета позову [6].

Усі вищезазначені визначення мають у собі дещо спільне – усі вони визначають мирову угоду як певну взаємну домовленість сторін. Важко не погодитись з такими міркуваннями.

Разом з цим слід відзначити, аналізуючи наслідки укладення мирової угоди у цивільній справі та затвердження такої мирової угоди судом, можна дійти висновку, що мирова угода обов'язково змінює правовий статус сторін.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 207 ЦПК України, суд у момент затвердження мирової угоди закриває провадження у справі. Тобто, сторони втрачають процесуальний статус сторін цивільної справи.

Крім того, внаслідок укладення мирової угоди, виникають, припиняються та змінюються також матеріальні права та обов'язки сторін щодо предмета спору. Фактично, сторони мирової угоди внаслідок її укладення, визначають нові взаємні права та обов'язки, що замінюють собою попередні права та обов'язки сторін, у зв'язку з якими виник спір.

У такому випадку, мирова угода у цивільному процесі є цивільною угодою (договором) у розумінні ч. 1 ст. 626 ЦК України, тобто, є домовленістю сторін, яка спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [7]. Отже, мировій угоді властиві принаймні деякі з ознак, характерні для цивільного договору.

У зв'язку з цим напрошується висновок, що на мирову угоду, як цивільний договір, розповсюджуються загальні матеріально-правові умови дійсності правочинів.

Так, дійсно, більшість з вимог, встановлених ст. 203 ЦК України, застосовуються і до мирових угод. Наприклад, зміст мирової угоди, як і будь-якого правочину, не може суперечити законодавству, оскільки в такому випадку така мирова угода в силу своєї природи не може бути затверджена судом, оскільки

незаконність положень мирової угоди, затвердженої ухвалою суду, призведе й до незаконності такої ухвали.

Разом з тим, застосування вимог цивільного законодавства щодо того, що правочин має вчинятися у формі, встановленій законом, має певні особливості.

Так, ст. 657 ЦК України передбачено, що договори купівлі-продажу нерухомого майна укладаються у письмовій формі і підлягають нотаріальному посвідченню, крім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває в податковій заставі.

Разом з тим, мирова угода у цивільному спорі, незалежно від його предмету, навіть якщо це нерухоме майно, може бути укладена у простій письмовій формі та не підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню.

У зв'язку з цим варто зауважити, що мирова угода не створює права та обов'язки для сторін сама по собі, а лише у випадку та з моменту набрання законної сили ухвали суду про затвердження такої мирової угоди.

Можна стверджувати, що у такому випадку права та обов'язки сторін виникають не просто на підставі цивільно-правового акту, але у певній мірі на підставі рішення суду. І якщо зазвичай у випадку невиконання першого, потерпіла сторона може звернутись до держави за захистом, то виконання другого гарантується державою і може бути здійснене у примусовому порядку – ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом [8].

У зв'язку з цим, варто звернути увагу на істотну відмінність звичайного цивільного договору та мирової угоди. Держава не контролює зміст кожного окремого договору на момент його укладення, а лише встановлює певні загальні вимоги до нього; зміст лише деяких із договорів стає предметом перевірки його на відповідність вимогам законодавства, наприклад, у випадку судового розгляду спору, що виник у зв'язку з таким договором.

Що ж до мирової угоди у цивільному процесі, то зміст кожної мирової угоди є предметом перевірки судом, що розглядає можливість її ухвалення, на відповідність його положенням чинного законодавства. Така «прискіпливість»

пояснюється тим, що держава через суд бере участь в укладенні такої мирової угоди, обов'язковість такої угоди обумовлюються не лише наявністю взаємної волі сторін на настання відповідних правових наслідків, але й волею держави на те, щоб умови затвердженої судом мирової угоди були виконані.

У зв'язку з цим, ч. 5 ст. 207 ЦПК України передбачений обов'язок суду перевіряти чи не суперечать умови мирової угоди закону, чи не порушують права або охоронювані законом інтереси інших осіб, або чи не є невиконуваними.

З вищенаведеної норми вбачається, що суди також зобов'язані перевіряти чи відповідає мирова угода вимогам, що встановленим щодо неї чинним законодавством.

Так, за змістом ст. 207 ЦПК України, мирова угода має бути укладена з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок, які стосуються виключно прав і обов'язків сторін справи. Про це зазначає і Верховний Суд у своїй ухвалі від 10 січня 2019 року у справі № 752/17413/16-ц [9].

Отже, можна виділити щонайменше наступні ознаки, що відрізняють мирову угоду у цивільному процесі від інших цивільно-правових угод:

- 1) метою її укладення є виключно врегулювання судового спору у цивільній справі,
- 2) вона укладена на основі взаємних поступок сторін, і
- 3) такі поступки стосуються виключно прав і обов'язків сторін справи.

Видається, що недодержання будь-яких із вищенаведених вимог має наслідком відмову суду у затвердженні мирової угоди.

Досить неоднозначним є питання додержання при укладенні мирової угоди визначеної законом мети – врегулювання судового спору.

Так, можна стверджувати, що укладення мирової угоди у цивільній справі у будь-якому випадку спрямоване на врегулювання судового спору, оскільки внаслідок ухвалення мирової угоди провадження у відповідній справі завершується.

Разом з тим, неодноразовими є випадки, коли сторони укладають мирову угоду з метою врегулювання перш за все не цивільного спору, що є предметом судового розгляду у

відповідній справі, а зовсім іншого цивільного спору. Таким чином, при ухваленні такої мирової угоди суд фактично вийде за межі своїх повноважень, оскільки такий інший спір, який фактично врегульовують сторони, не є предметом судового розгляду.

За таких обставин, врегулювання сторонами їх прав і обов'язків, що не входять до предмета позову суперечить природі мирової угоди, а тому в затвердженні такої мирової угоди судом має бути відмовлено [10].

Разом з тим слід відзначити, що цивільним процесуальним законом передбачене право сторін вийти за предмет спору. У такому випадку, мирова угода має не порушувати прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб.

На нашу думку, вищевказані тези не суперечать одна одній. Так, сторони можуть вийти за предмет спору, але лише за умови, що це є необхідним для врегулювання спору, такий вихід пов'язаний із предметом спору у справі та здійснюється в розумних та необхідних межах. Тобто, сторони можуть виходити за предмет спору доти, доки основною метою такого виходу є саме вирішення початкового спору, а права чи охоронювані законом інтереси третіх осіб не порушуються.

На нашу думку, особливої уваги також слід приділити критерію укладення мирової угоди на основі взаємних поступок сторін.

Так, можна було б стверджувати, що обов'язковою вимогою при укладенні мирової угоди є те, щоб кожна із сторін мирової угоди після її укладення та затвердження судом не досягла б стану, в якому вона б опинилась при вирішенні судом справи у її користь, тобто кожна із сторін повинна відмовитись від частини свої вимог на користь іншої.

Вважаємо, що таке визначення не відображає основну направленість мирової угоди, а також примирних процедур взагалі, на досягнення результату бажаного та виграшного для обох сторін (принципу «win-win»). Інакше кажучи, за певних умов, навіть при відмові одної сторони від частини своїх вимог на користь іншої сторони, але при налагодженні взаємовигідних відносин, така сторона може опинитись у довгостроковій

перспективі в ситуації кращій, ніж вона опинилась би при ухваленні судом рішення на її користь.

За таких обставин, на нашу думку, доцільним тлумаченням такого критерію буде наступна фраза: «Сторона після затвердження мирової угоди повинна опинитись в стані щонайменше кращому, ніж у випадку ухвалення судом рішення не на її користь».

Такий підхід, наприклад, було застосовано Верховним Судом при розгляді справи № 303/2585/16-ц, у якій ухвалою від 18 липня 2018 року було відмовлено в затвердженні мирової угоди, оскільки вона ставила одну із сторін у гірше становище, ніж у випадку ухвалення касаційним судом будь-якого з можливих рішень (у даному випадку задоволення касаційної скарги та скасування рішення попередньої інстанції) [12].

Видається, що наявність взаємних поступок сторін є тим критерієм, що відмежовує укладення мирової угоди від визнання позовних вимог та відмову від позову. Останні ставлять одну із сторін (відповідача або позивача відповідно) у ситуацію аналогічну тій, у якій би вона опинилась у випадку відмови судом у задоволенні її вимог та ухвалення рішення на користь протилежної сторони. Такі інструменти не дозволяють максимізувати сукупне благо сторін, а тому рідко є ефективними.

Вимоги цивільного процесуального закону щодо мети укладення мирової угоди та обов'язковість наявності взаємних поступок сторін у ній безперечно є втручанням у право сторін на свободу укладення договору та визначення його умов, яке встановлено ст. 6 ЦК України, та фактично обмежує таке право.

Слід відзначити, що абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України передбачена неможливість сторін договору відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо такі положення є обов'язковими. Разом з тим, ЦПК України не є актом цивільного законодавства, тобто нормативно-правовим актом, що містить норми матеріального права, але він є нормативно-правовий акт, що містить норми процесуального права.

Тобто, вищевказані обмеження щодо змісту мирової угоди не обумовлюються її матеріальною природою як цивільно-

правової угоди, але визначаються саме її процесуальним характером. Втручання в право сторін на свободу визначення умов договору відбувається у порядку цивільного судочинства з метою досягнення його завдання – вирішення цивільної справи, тобто певного цивільно-правового спору, на засадах справедливості.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що процесуальний характер мирової угоди обумовлює її певні відмінності від інших цивільно-правових угод. Так, матеріальне право сторін на вільне визначення умов договору обмежується положеннями процесуального законодавства, які обмежують предмет договору предметом судового спору, а також встановлюють обов'язковість наявності взаємних поступок сторін.

Література:

1. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Избранные труды по гражданскому процессу / Д. М. Чечот. СПб: Изд. дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2005. 616 с.
2. Лазарев С. В. Мировое соглашение в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. Екатеринбург, 2006. 203 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 02.06. 2016 р. № 1404-VIII. Дата оновлення: 19.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 31.10.2019).
4. Орлова Л. М. Права сторон в гражданском процессе / Л. М. Орлова. Мн: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1973. 192 с.
5. Бортік О.Г. Мировая угода у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2007, 21 с.
6. Цивільний процес : навч. посіб. / [А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. К. : Прецедент, 2005. 293 с.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2013 р. № 435-IV. Дата оновлення: 21.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 31.10.2019).
8. Про виконавче провадження : Закон України від 18.03. 2004 р. № 435-IV в редакції Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. Дата оновлення: 21.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 31.10.2019).

9. Ухвала Верховного Суду від 10.01.2019 у справі № 752/17413/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79298165> (дата звернення 31.10.2019).

10. Ухвала Верховного Суду від 11.07.2019 у справі № 740/1433/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75345485> (дата звернення 31.10.2019).

11. Ухвала Верховного Суду від 18.07.2018 у справі № 303/2585/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/756900435> (дата звернення 31.10.2019).

IV. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.33

Бабій А. Ю.
асистент кафедри
кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СУТНІСТЬ ЕКСТРЕМІЗМУ

Розглядається поняття та ознаки екстремізму, його антисоціальна сутність. Зазначається, що ефективність протидії тому чи іншому негативному соціальному явищу в значній мірі залежить від правильного розуміння його сутності. Констатується, що у вітчизняній юридичній науці не досягнута єдність поглядів щодо розуміння екстремізму. Базові поняття у сфері протидії екстремізму повинні знайти своє відображення у законодавстві України. На сучасному етапі з метою системного забезпечення протидії цьому негативному явищу доцільно ухвалити спеціальний закон про протидію екстремізму.

На сьогоднішній день в Україні все більшої актуальності набуває питання кримінально-правової протидії злочинним проявам екстремізму. Незважаючи на те, що багатьма науковцями та працівниками правоохоронних органів екстремізм сприймається як реально існуючий феномен, законодавчого закріплення він не знаходить. Екстремізм проявляється у схильності до крайніх поглядів, особливо у політиці і може являти загрозу міжнародному правопорядку та безпеці, територіальній цілісності держави, політичній, економічній та соціальній стабільності. Хоча в Кримінальному кодексі України сам термін «екстремізм» не використовується,

вчинення цілої низки злочинів, може бути пов'язаним із здійсненням екстремістської діяльності, зокрема: «Дій, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (ст. 109 КК), «Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України» (ст. 110 КК), «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» (ст. 161 КК) тощо. Саме тому, вважається за необхідне розглянути поняття та ознаки екстремізму, дослідити його антисоціальну сутність. Адже ефективність протидії тому чи іншому негативному соціальному явищу в значній мірі залежить від правильного розуміння його сутності. А у вітчизняній юридичній науці не досягнута єдність поглядів щодо розуміння екстремізму. Базові поняття у сфері протидії екстремізму повинні знайти своє відображення у законодавстві України. На сучасному етапі з метою системного забезпечення протидії цьому негативному явищу доцільно ухвалити спеціальний закон про протидію екстремізму

Ключові слова: екстремізм, протидія, насильство, злочинні прови.

The concept and signs of extremism and its antisocial nature are considered. It is noted that the effectiveness of counteracting this or that negative social phenomenon largely depends on a correct understanding of its essence. It is stated that there is no consensus in the domestic legal science on the understanding of extremism. Basic concepts in the field of counteraction to extremism must be reflected in the legislation of Ukraine. At the present stage, it is advisable to adopt a special law on countering extremism in order to systematically counteract this negative phenomenon.

To date, the issue of criminal and legal counteraction to the criminal manifestations of extremism is becoming increasingly relevant in Ukraine. Despite the fact that extremism is perceived by many scholars and law enforcement officials as a real phenomenon, it does not find legislative support. Extremism is prone to extreme views, especially in politics, and can threaten international law and

order, territorial integrity of the state, political, economic and social stability. Although the term "extremism" is not used in the Criminal Code of Ukraine, committing a number of crimes may be related to the exercise of extremist activity, in particular: "Actions aimed at violently changing or overthrowing the constitutional order or seizing state power" (Art. 109 of the Criminal Code), "Attack on the territorial integrity and inviolability of Ukraine" (Article 110 of the Criminal Code), "Violation of equality of citizens depending on their racial, nationality, religious beliefs, disability and other grounds" (Article 161 of the Criminal Code), etc. That is why, it is considered necessary to consider the concept and signs of extremism, to explore its antisocial nature. After all, the effectiveness of counteracting this or that negative social phenomenon largely depends on the correct understanding of its essence. And in domestic legal science there is no consensus on the understanding of extremism. Basic concepts in the field of counteraction to extremism must be reflected in the legislation of Ukraine. At this stage, it is advisable to adopt a special law on combating extremism in order to systematically counteract this negative phenomenon.

Keywords: extremism, counteraction, violence, criminal displays.

Постановка проблеми. Ефективність протидії тому чи іншому негативному соціальному явищу в значній мірі залежить від правильного розуміння його сутності. З'ясування сутності екстремізму є надзвичайно важливим як в теоретичному, так і в практичному значенні. При цьому істотним, на думку В.В. Плотнікова, є те, що без динамічного соціального знання на юридичному рівні неможлива ефективна протидія екстремізму [1, с. 39]. З'ясування сутності екстремізму визначальне при вирішенні будь-яких питань протидії цьому негативному явищу, оскільки від правильного її розуміння залежить формування стратегії і тактики такої діяльності, постановка її цілей, визначення засобів їх досягнення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище екстремізму досліджується філософами, соціологами, психологами, політологами та юристами. Немає сумнівів в тому,

що при визначенні поняття екстремізму і його ознак слід враховувати досягнення як юридичної науки, так і інших наук. Тільки комплексний підхід до вивчення цього явища може бути дійсно продуктивним та ефективним [2, с. 128]. Аналізу проблем кримінальної відповідальності за злочинні прояви екстремізму присвячені наукові праці українських вчених – Ю.В. Безсусідньої, Ю.Б. Ірхи, О.М. Костенка, В.Н. Кубальського, С.Я. Лихової, Т.І. Нагаєвої, А.В. Носач, Є.Д. Скулиша, В.І. Тимошенко, А.І. Тодосієнко, Е.В. Федосова та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в аналізі наявних підходів до визначення поняття та розуміння сутності екстремізму.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз криміногенної обстановки та публікацій у ЗМІ, екстремістські прояви в нашій державі відбуваються все частіше. Тому, як зазначають С.Я. Лихова та Ю.В. Лобода, необхідно запровадити комплекс заходів, які зменшуватимуть прояви екстремізму та ризики впливу його на політичну стабільність нашої держави. Прояви екстремізму, навіть незначні – це вже серйозна проблема для будь-якої держави, тому боротьба з цим явищем повинна стати завданням номер один для нашої країни [3, с. 182].

Як зауважує А.В. Носач, «діяльність правоохоронних органів в галузі попередження злочинів екстремістської спрямованості насамперед повинна бути науково обґрунтованою і спрямованою на виявлення обставин, що сприяють їх вчиненню» [4, с. 21]. Але підхід до визначення кола злочинів екстремістської спрямованості залежить від визначення поняття «екстремізм». Законодавство України, на жаль, не містить такого визначення. Історія формування даного поняття розпочинається ще з часів античності. Термін походить від латинських слів «*extremitas*», тобто крайність і відповідно «*extremus*» – крайній [5, с. 36]. За дослідженням Т.А. Корнілова, «термін «екстремізм» починає вживатися спочатку в висловлюваннях про теорію держави. З середини XIX ст. використовуються терміни «*extremism*» і «*extremist*» спочатку в Англії, де вони широко вживалися в політичній пресі. У США ці поняття почали

застосовуватися під час Громадянської війни (1861-1865 рр.), коли безкомпромісних представників обох ворогуючих сторін Півдня і Півночі називали «екстремістами».

Деякі вчені вважають, що поняття «екстремізм» у Франції увійшло в обіг під час Першої світової війни (1914-1918 рр.), тобто після протистояння один одному протягом декількох десятиліть крайніх лівих і крайніх правих політичних сил» [6]. Разом з тим в літературі існує точка зору, що вперше термін «екстремізм» був введений в науковий обіг на початку ХХ століття французьким юристом М. Лероєм. Аналізуючи екстремізм політичний, він виходив з практики політичних сил, що діяли тоді та які використовували екстремістські методи ведення політичної боротьби [7].

На думку А.Г. Хлебушкіна, в силу поліваріативності цього явища всі «універсальні» поняття екстремізму завжди будуть містити недоліки через те, що формулюються з переліку ознак, кожна з яких має свою пріоритетність в різних науках (соціології, політології, психології, юридичній науці) [8, с. 32]. Дослідження феномену екстремізму проводяться в рамках різних наукових напрямків, що призводить до розгляду в досліджуваному об'єкті різноманітних аспектів, які становлять інтерес для конкретних дисциплін. Проте цілісне дослідження екстремізму як суспільного явища до сих пір відсутнє. Фрагментарне знання про екстремізм, отримане при дослідженні лише одного аспекту, не може привести до вироблення адекватної системи протидії йому [1, с. 276]. Виходячи з психолого-політичної сутності екстремізму, Є.П. Сергун схиляється до того, що досліджуване явище може розглядатися в кримінальному праві тільки в якості спеціального (екстремістського) мотиву злочинів [9, с. 14]. Наведене твердження демонструє обмежений підхід до розуміння явища екстремізму.

На думку С.О. Боголюбова, поняття екстремізму узагальнює всі небажані і небезпечні для держави дії, є публіцистичним, і його відсутність у вітчизняному і в зарубіжному законодавстві абсолютно виправдана [10, с. 97]. Аналогічної позиції дотримується відомий кримінолог

В.В. Лунєєв, який вважає, що поняття «екстремізм» в праві зустрічається для опису особливостей того чи іншого злочинного діяння; в жодному з європейських кодексів воно не використовується [11, с. 231].

Сьогодні екстремізм в різних формах його проявів настільки міцно увійшов в різні сфери життя суспільства, що виникла необхідність дати йому правову оцінку в законодавстві. Однак неодноразові спроби, які вживаються, з метою розкрити сутнісні особливості екстремізму з позиції права як і раніше викликають суперечки серед юристів про можливість правової оцінки цього явища в принципі [2, с. 134-135].

Аналіз дефініцій екстремізму, наявних в доктрині, дозволяє констатувати відсутність єдиного підходу до його визначення. В даний час існує безліч визначень досліджуваного феномена. Так, в основу однієї з концепцій поняття екстремізму покладено комплекс інститутів, ідей та установок. Авторами даного підходу є Н.Д. Ковальов, Є.П. Сергун та М.М. Афанасьєв. На думку останнього, екстремізм являє собою комплекс вкрай радикальних ідейних установок (лівих, правих, націонал-екстремістських, сепаратистських, великодержавних, релігійних, соціально-економічних і духовно-психологічних), які обґрунтовують застосування насильства для досягнення поставлених політичних цілей [12].

Безумовно, що відсутність єдиного підходу до розуміння екстремізму пов'язана з різноманіттям його проявів, які значно різняться між собою [13, с. 24]. Проблема в тому, що екстремізм і в політологічних дослідженнях не має ґрунтового однозначного визначення. Під ним, як правило, розуміють прихильність до крайніх дій в політиці [14, с. 181]. Подібне визначення сформульоване в тлумачному словнику російської мови С.І. Ожегова: екстремізм – це прихильність до крайніх поглядів та заходів (зазвичай у політиці) [15, с. 833]. У переважній більшості випадків учені використовують в якості теоретичної основи досліджень вказане визначення. З цього визначення Є.П. Сергун виділяє психологічний характер екстремізму [9, с. 14]. У іншому словнику С.І. Ожегова екстремізм визначено як прихильність до крайніх поглядів, до

використання крайніх заходів (включаючи теракти і захоплення заручників) для досягнення своїх цілей [16, с. 1340]. У Великому енциклопедичному словнику під екстремізмом пропонується розуміти прихильність до крайніх радикальних поглядів та ідей, досягнення яких здійснюється з використанням нелегітимних, насильницьких засобів та методів [17, с. 1395].

Домінуюча на сучасному етапі на Заході ідеологія відносить до екстремізму все те, що не відповідає ліберально-демократичним цінностям [2, с. 134]. Зокрема, в сучасних німецьких політологічних та правових джерелах під екстремізмом прийнято розуміти непримиренну ворожість до конституційного ладу демократичної держави, її правил та норм [18, с. 18].

У 2003 році на засіданні Парламентської асамблеї Ради Європи екстремізм був визначений як «форма політичної діяльності, яка явно або непомітно заперечує принципи парламентської демократії та заснована на ідеології та практиці нетерпимості, відчуження, ксенофобії, антисемітизму та ультранационалізму» [19].

Визначення екстремізму містить Шанхайська конвенція по боротьбі з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом 2001 р. – міжнародна угода субрегіонального характеру (Україна не є її учасником). У конвенції зазначається, що «екстремізм – це діяння, яке спрямоване на захоплення влади або її утримання насильницькими методами, на зміну конституційного ладу держави за допомогою насильства, а так само насильницьке посягання на громадську безпеку, в тому числі організація у вищевказаних цілях незаконних збройних формувань або участь у них, і переслідуються в кримінальному порядку відповідно до національного законодавства Сторін» (п. 1 ст. 1) [20]. Конвенція Шанхайської організації співпраці з протидії екстремізму 2017 р. розширила зазначене поняття екстремізму за допомогою включення до нього ідеології та практики, спрямованих на «вирішення політичних, соціальних, расових, національних і релігійних конфліктів шляхом насильницьких та інших антиконституційних дій» [21].

Аналіз доктринальних джерел свідчить про те, що поширеним є підхід відповідно до якого визнається політична природа даного явища. На думку деяких вчених заслуговує на увагу ознака, яка визначає, що ідейні установки екстремізму повинні виступати теоретичним обґрунтуванням застосування насильства. Непереконливою, на думку В.О. Петряніна, видається ознака, що встановлює єдину мету екстремізму – політичну. Вона може бути домінуючою, але при цьому необхідно враховувати сучасні тенденції розвитку екстремізму, де знаходять своє відображення такі цілі, як соціальні, релігійні та економічні [2, с. 137-138]. Злочинний екстремізм, як зауважує О.В. Петрянін, обов'язково повинен включати в себе і безпосереднє вчинення злочинів екстремістської спрямованості [2, с. 138].

Слід погодитися із запропонованим В.В. Устиновим підходом в тому, що екстремізм – це соціально-політичне явище, форма політичної боротьби, яка характеризується запереченням існуючих державних та громадських інститутів, а також прагненням підірвати стабільність і замінити сформований порядок [22, с. 147-148].

Як зазначає В.В. Плотніков, екстремізм являє собою феномен групової свідомості, який істотно відрізняється від традиційного кримінального оцінкою протиправності дій, яка у випадку екстремізму не існує: екстреміст впевнений у своїй правоті та прагненні до справедливості [1, с. 279]. Однією з найбільш характерних рис даного явища, присутніх майже у всіх визначеннях, є його спрямованість на руйнування існуючого соціального порядку [1, с. 37].

Аналізуючи визначення екстремізму, О.В. Петрянін зазначив, що ототожнювати екстремізм тільки з вчиненням насильницьких злочинів не зовсім правильно, тому що це не відображає всієї суті і масштабів сучасного екстремізму [2, с. 143-144]. Зазначений підхід щодо існування ненасильницького екстремізму поділяє А.Г. Хлебушкін [23, с. 24]. Вітчизняний дослідник В.І. Тимошенко визначає наступні ознаки екстремізму: крайність, категоричність, безапеляційність в теорії і на практиці, подання власної позиції як єдино правильної,

прагнення досягнути бажаного будь-якими способами, у тому числі й шляхом насильства, яке виправдовується на ідеологічному рівні [24, с. 25].

У свою чергу О.В. Петрянін наводить узагальнюючий перелік ознак досліджуваного явища. Найбільш характерна ознака екстремізму – його надмірна політизованість. Друга ознака повинна відображати вичерпний перелік сфер, на які спрямовані екстремістські посягання [2, с. 151]. На наш погляд, це передусім основи національної безпеки України, конституційні права і свободи громадян, громадська безпека, громадський порядок та моральність, а також мир, безпека людства та міжнародний правопорядок. Третя ознака включає в себе мотивацію скоєння злочину. В якості такої повинні розглядатися політична, ідеологічна, расова, національна та релігійна мотивації [2, с. 151]. Четверта ознака: екстремізм – це виключно злочинна діяльність [2, с. 152]. Наведені ознаки, на нашу думку, у достатній мірі відображають сутність сучасного екстремізму.

Висновки. Комплексний аналіз сучасних підходів до визначення екстремізму дозволив виділити ті його ознаки, які відображають сутність досліджуваного явища. Доцільно виходити з того, що будь-які визначення екстремізму повинні містити такі формулювання, які б не дозволили застосовувати розширювальне тлумачення даного явища з метою необґрунтованого обмеження прав і свобод. У вітчизняній юридичній науці не досягнута єдність поглядів щодо розуміння екстремізму. Базові поняття у сфері протидії екстремізму повинні знайти своє відображення у законодавстві України. На сучасному етапі з метою системного забезпечення протидії цьому негативному явищу доцільно ухвалити спеціальний закон про протидію екстремізму.

Література:

1. Плотников В.В. Экстремизм как феномен современной социальной реальности: институциональные, системные и социоструктурные факторы: дис. ... д-ра социолог. наук: 22.00.04. Краснодар, 2016. 329 с.
2. Петрянин А.В. Противодействие преступлениям экстремистской направленности: уголовно-правовой и

криминологический аспекты: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2014. 501 с.

3. Лихова С.Я., Лобода Ю.В. Кримінальна відповідальність за вчинення екстремістських злочинів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 182-187.

4. Носач А.В. Демократизація та уніфікація правотворчості в сфері протидії поширенню екстремістської діяльності як головної загрози суверенітету та територіальній цілісності України. *Право та державне управління*. 2019. Вип. № 2. Том 1. С. 18-23.

5. Ermert Matthias: Der Extremismus im Strafrecht: Eine begriffsanalytische Analyse auf sozialwissenschaftlicher und verfassungsrechtlicher Grundlage / Matthias Ermert. Herbolzheim: Centaurus-Verl., 2007. Zugl.: Mainz, Univ., Diss., 2003.

6. Корнилов Т.А. Возникновение, развитие и понятие экстремизма. *Российский следователь*. 2011. № 17. С. 23-25.

7. Писаренко О.Н. Экстремизм как социальное явление. *Научные проблемы гуманитарных исследований*. 2010. № 9. С. 212-219.

8. Хлебушкин А.Г. Преступления экстремистской направленности в системе посягательств на основы конституционного строя Российской Федерации. Вопросы квалификации и судебная практика: монография / под ред. Н.А. Лопашенко. М., 2016. 192 с.

9. Сергун Е.П. Экстремизм в российском уголовном праве: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Тамбов, 2009. 24 с.

10. Боголюбов С. А. Нужен ли закон о противодействии политическому экстремизму? *Адвокат*. 2001. № 11. С. 96-98.

11. Лунеев В.В. Теория и история криминологии и права. Новеллы законодательного экстремизма. *Российский криминологический взгляд*. 2010. № 1. С. 231-250.

12. Афанасьев Н.Н. Идеология терроризма. *Социально-гуманитарные знания*. 2001. № 1. С. 230-235.

13. Макеева И.С. Уголовная ответственность за преступления экстремистской направленности, посягающие на основы конституционного строя и безопасность государства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Екатеринбург, 2017. 177 с.

14. Політологічний енциклопедичний словник / [упор. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 736 с.

15. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 10-е, стереотип. Под ред. Н.Ю. Шведовой. М.: Сов. энциклопедия, 1973. 847 с.

16. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / под ред. Л.И. Скворцова. 26-е изд., испр. и доп. М.: Оникс, 2009. 1359 с.
17. Большой энциклопедический словарь, 2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая Российская энциклопедия», 1998. 1456 с.
18. Jaschke, Hans-Gerd: Politischer Extremismus / VS Verlag fur Sozialwissenschaften. GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 2006.
19. Об угрозе для демократии со стороны экстремистских партий и движений в Европе: Резолюция ПАСЕ от 29 сентября 2003 г. (26-е заседание) № 1344. URL: [https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2003\]/\[Sept_2003\]/Res%201344%20Rus.asp](https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2003]/[Sept_2003]/Res%201344%20Rus.asp)
20. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15.06.2001. URL: http://www.mid.ru/foreign_policy/international_safety/crime/-/asset_publisher/3F5Lz sLV5x4R/content/id/579622
21. Конвенция Шанхайской организации сотрудничества по противодействию экстремизму 2017 г. URL: [http://ecrats.org/upload/iblock/349/Конвенция%20по%20экстремизму%20\(русский\).pdf](http://ecrats.org/upload/iblock/349/Конвенция%20по%20экстремизму%20(русский).pdf)
22. Устинов В.В. Обвиняется терроризм. М.: Олма-Пресс, 2002. 416 с.
23. Хлебушкин А.Г. Уголовно-правовая политика Российской Федерации в сфере охраны основ конституционного строя: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Санкт-Петербург, 2016. 480 с.
24. Тимошенко В.І. Політико-правова характеристика екстремізму. ScienceRise. Juridical Science. 2017. № 2. С. 21-25.

УДК 343.13

Кіцен Наталія Валентинівна

канд. юрид. наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Розглядається глибокий аналіз національного та міжнародного законодавства, загальний порядок судового розгляду у суді першої інстанції, виявлено наслідки неприбуття учасників судового провадження, значну увагу приділено правам та обов'язкам присутніх у залі судового засідання, аналіз заходів до порушників порядку судового засідання, виявлення заходів забезпечення кримінального провадження, обґрунтування особливості проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження.

На фундаментальному рівні автором досліджено окремі аспекти судового розгляду у суді першої інстанції, обґрунтовано зв'язок сучасного законодавства України з міжнародним правом, що дало можливість переосмислити деякі положення національного законодавства, викласти в авторському розумінні рішення комплексу проблем правового регулювання судового розгляду у суді першої інстанції в кримінальному процесі України.

Встановлюючи, що правосуддя здійснюється виключно судами, автор виходить із того, що правовий статус суду, його функції та суворо визначений порядок діяльності створюють такі переваги в забезпеченні правильного застосування правових норм і закріплення законності в країні, які не може мати жодна форма державної діяльності. Прикладом цього є кримінальний процес і його одна з основних стадій – провадження у суді першої інстанції.

Автор вважає, що необхідність точного і правильного додержання кримінального процесуального законодавства при здійсненні судового розгляду спрямовано на додержання встановлених законом процесуальних гарантій всіх учасників кримінального провадження. Це необхідно для забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин в кримінальному провадженні, виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, постановлення законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення.

Ключові слова: безперервність судового розгляду, судовий розпорядник, незалежність суддів, зупинення судового провадження, відеоконференція.

In-depth analysis of national and international legislation, general procedure of court proceedings in the court of first instance, consequences of non-attendance of participants of court proceedings, significant attention paid to the rights and responsibilities of those present in the courtroom, analysis of measures to violators of court proceedings, detection proceedings, substantiation of peculiarities of procedural actions in videoconference mode during court proceedings.

At the fundamental level, the author explores certain aspects of judicial review in the court of first instance, substantiates the connection of modern legislation of Ukraine with international law, which made it possible to rethink some provisions of national law, to present in the author's understanding the complex of problems of legal regulation of trial in court the criminal process of Ukraine.

In establishing that justice is done exclusively by the courts, the author proceeds from the fact that the legal status of the court, its functions and strictly defined order of activity create such advantages in ensuring the correct application of legal rules and consolidation of law in a country that no form of state activity can have. An example of this is the criminal process and its one of the main stages - the trial in the court of first instance.

The author considers that the need for accurate and correct observance of the criminal procedural legislation in the course of judicial proceedings is aimed at observing the procedural guarantees of all participants of criminal proceedings established by law. This is necessary to ensure a comprehensive, complete and objective examination of the circumstances of the criminal proceedings, to identify the causes and conditions conducive to the commission of criminal offenses, to issue a lawful, substantiated and reasoned judgment.

Keywords: continuity trial court administrator, judicial independence, stopping the proceedings videoconference.

Постановка проблеми. Процес демократизації суспільства та відповідні зміни, що відбуваються в Україні, викликають необхідність посилення боротьби зі злочинністю в її сучасних проявах і підвищення ролі правосуддя у суспільному житті. Вирішення цих завдань пов'язане з поєднанням законодавчих і організаційних заходів, використанням досягнень науково-технічного прогресу та зумовлює прийняття нових кримінальних та кримінально-процесуальних норм, реформування судових та правоохоронних органів, а також наукового та методичного забезпечення боротьби зі злочинністю.

Одним з інститутів кримінального процесуального права, який піддався суттєвим змінам у зв'язку з прийняттям нового КПК України, став інститут судового провадження. Зміст реформування полягає в тому, щоб позбавити суддю обвинувальної функції і встановити тільки елементи, які відповідають загальним положенням розгляду кримінального провадження, встановлення вини обвинуваченого, проголошення вироку, таким чином, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, а до кожного учасника судового провадження була застосована правова процедура, щоб винна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, була притягнута до кримінальної відповідальності в міру своєї вини.

Аналіз дослідження даної проблеми. Теоретичні положення судового розгляду кримінальної справи були предметом розгляду з боку Г. І. Алейникова, М. І. Бажанова, Л. О. Богословської, В. Д. Бринцева, Е. Г. Веретехіна, В. І. Власова, М. І. Гродзінського, Ю. М. Грошевого, П. Д. Давидова, Т. М. Добровольської, В. І. Зажицького, В. Т. Маляренко, В. О. Попелюшко, Ю. І. Стецовського та ін.

Наукові дослідження судового розгляду у суді першої інстанції були предметом розгляду з боку низки вчених, а саме: О. А. Петуховського, Ф. Стефанюка, Б. Стичинського, В. Н. Циганаш, Т. Б. Чедменов, Л. В. Юрченко та ін., які розглядали теоретичні положення судового провадження та надали пропозиції щодо його удосконалення.

Метою даною статті є системне дослідження загальних положень судового розгляду у суді першої інстанції.

Виклад основного матеріалу. Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження. У судове засідання викликаються потерпілий та інші учасники кримінального провадження.

Суд першої інстанції при розгляді справи повинен безпосередньо дослідити докази в справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи. Судове засідання в кожній справі відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. Розгляд тими самими суддями інших справ до закінчення початої справи не допускається.

Підтримання порядку під час судового засідання покладається на суддю, який розглядає справу одноособово, або на головуючого при колегіальному розгляді справи. Всі учасники судового розгляду, а також усі присутні в залі судового засідання повинні беззаперечно виконувати їхні розпорядження.

Безперервність судового розгляду – це один із принципів судочинства, сутність якого полягає у тому, що розгляд судом кримінального провадження і прийняття у ньому рішення відбуваються безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. Безперервність судового розгляду означає, що суд не може приступати до розгляду інших справ та проваджень, доки не ухвалить рішення у розглядуваному кримінальному провадженні.

Принцип безпосередності сприяє цілісності судової процедури, концентрації уваги на кульмінації судової справи – судовому рішенні. Дія даного принципу забезпечує врахування усіх обставин справи у загальному логічному їх контексті, що дає цілісне уявлення про докази. Безперервність судового процесу є підставою для оцінки доказів у їх сукупності, що дає можливість правильно кваліфікувати правовідносини, які були предметом дослідження у судовому засіданні. Саме безперервність судового процесу сприяє оперативності розгляду кримінальних справ.

Поведінка учасників судового розгляду не повинна впливати на рішення суддів у кримінальному провадженні. Суддя може спиратися тільки на закон та керуватися принципами законності і верховенства права, а якщо хтось із учасників судового розгляду намагається здійснити незаконний вплив на суддю шляхом прояву неповаги до нього, нехтування його зауваженнями, то ця особа має нести відповідальність, передбачену законом.

У разі порушення порядку під час судового засідання, в тому числі за непокору розпорядженням головуючого, до учасникам процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, можуть бути застосовані заходи примусу. До них відносяться: попередження, видалення із залу засідання, штраф.

Аналіз судової практики засвідчив, що суди в основному дотримуються вимог кримінального процесуального закону при призначенні експертиз (в т.ч. додаткових, повторних, комісійних і комплексних), при цьому в ухвалях мотивують підстави їх призначення, на розгляд експертів ставлять питання, які входять до їх компетенції.

Проте є випадки, коли при призначенні експертиз вище наведені норми судами не дотримуються, підстави призначення експертиз належно не мотивуються, на вирішення експерту ставляться правові питання, вирішення яких віднесено до компетенції суду.

Повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи.

Заходи забезпечення кримінального провадження під час судового провадження застосовуються з метою досягнення дієвості судового провадження. Законом передбачається застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали суду. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо в ході судового провадження не буде доведено стороною

кримінального провадження з наданням конкретних доказів, що а) встановлений під час судового розгляду ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення є таким, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; б) потреби судового розгляду виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні сторони кримінального провадження; в) завдання, для виконання якого сторона кримінального провадження звертається із клопотанням, реально може бути виконано.

Підставами для застосування заходів забезпечення кримінального провадження КПК визначає: існування обгрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться у клопотанні слідчого, прокурора; може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Зупинення судового провадження – це вимушена перерва у провадженні, за наявності підстав, що унеможливають проведення судового розгляду та ухвалення остаточного рішення. Законодавцем визначено дві підстави заупинення судового провадження: а) ухилення обвинуваченого від суду; б) захворювання обвинуваченого на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу.

Аналіз законодавства деяких держав свідчить про те, що формою відповідного медичного висновку про неможливість продовження як досудового розслідування, так і судового провадження за підстави тимчасового захворювання особи можуть бути від чітко невизначених до прямо визначеного виключно судово-медичного висновку державної медичної установи.

Будь-яке кримінальне провадження має бути здійснене з дотриманням вимог закону щодо забезпечення розумного строку. Тому суд може прийняти рішення про проведення

дистанційного судового провадження з метою забезпечення оперативності судового провадження.

Перелік підстав для проведення дистанційного судового провадження не є вичерпним; законодавець надав суду можливість приймати таке рішення і за наявності інших підстав, які суд визначить як достатні. Приводами для ухвалення судом рішення про здійснення дистанційного судового провадження можуть бути: 1) власна ініціатива суду; 2) відповідне клопотання сторони чи інших учасників кримінального провадження.

Суттєвою вимогою до дистанційного судового провадження є забезпечення під час застосовування технічних засобів і технологій належної якості зображення і звуку. При цьому у разі, якщо судове провадження здійснюється дистанційно, це не позбавляє суд від обов'язку дотримуватися принципу гласності та відкритості судового провадження. Також суд зобов'язаний забезпечувати інформаційну безпеку.

Література:

1. Загальна декларація прав людини [прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року]. Права людини. Міжнародні договори України, декларації; документи. К., 2012. 564 с.

2. Європейська Хартія про статус суддів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_236/print 1452778112 829501

3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р.: станом на 1 берез. 2015 р. – К.: Скіф, 2015. – 48 с.

4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 9–13. Ст. 88.

6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року [Електронний ресурс] Режим доступу: www.rada.gov.ua

7. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: затв. Законом України від 14 жовт. 2014 р. № 1699-VII. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 87. Ст. 2473. С. 134.

8. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua

9. Баймуратов М. Актуальні проблеми національної імплементації Україною норм міжнародних конвенцій. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 33-36.

УДК 343.9

Юрчишин Василь Миколайович

д-р юрид. наук, доцент,
почесний працівник прокуратури України,
завідувач кафедри кримінальної
юстиції Чернівецького юридичного інституту
НУ «ОЮА»

ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

Публікація присвячена дослідженню повноважень Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в протидії корупції. Охарактеризовано нормативно-правову основу діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Проаналізовано її роль щодо протидії корупції в розрізі конституційних функцій прокуратури.

Корупція вважається негативним явищем, яке загрожує національній безпеці, демократичному розвитку держави та суспільства, конституційному ладу України. Корупційні прояви підривають авторитет країни, перешкоджають функціонуванню державного апарату, обмежують конституційні права і свободи людини та громадянина, порушують принципи верховенства права, встановлений порядок здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів державної влади, управлінських структур приватного сектору, знищують морально-етичні цінності, дискредитують державу на міжнародному рівні. Корумпованість українського суспільства визнана однією з перешкод на шляху до інтеграції України в європейський простір. Прокуратура України посідає центральне місце в системі правоохоронних органів у сфері боротьби з корупцією. Вона здійснює протидію корупції шляхом реалізації

функцій процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання державного обвинувачення, представницьку діяльність у позакримінальній сфері, координацію дій правоохоронних органів у сфері протидії кримінальній корупції. Окремі елементи боротьби з корупційними виявами наявні також і під час реалізації функції нагляду за виконанням судових рішень у кримінальних справах, застосування інших заходів примусового характеру, що обмежують особисту свободу громадян. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням варто розглядати в рамках і контексті єдиного цілого, у форматі виду прокурорського нагляду, покладаючи в такий спосіб край усім дискусіям навколо штучно створеної проблеми.

Ключові слова: протидія корупції, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, функції прокуратури, національне антикорупційне Бюро України.

The publication is devoted to the investigation of the powers of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office in combating corruption. The normative legal basis of the activity of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office is described. Its role in counteracting corruption in the context of the constitutional functions of the prosecutor's office is analyzed.

Corruption is considered a negative phenomenon that threatens national security, democratic development of the state and society, the constitutional order of Ukraine. Corruption acts undermine the authority of the country, impede the functioning of the state apparatus, limit the constitutional rights and freedoms of man and citizen, violate the rule of law, established the procedure for exercising authority by officials and officials of public authorities, governing structures of private sectoral private sector values, discredit the state internationally. The corruption of Ukrainian society is recognized as one of the obstacles to Ukraine's integration into the European space. The Prosecutor's Office of Ukraine is central to the law enforcement system in the fight against corruption. It counteracts corruption by exercising the functions of procedural guidance in pre-trial investigation and support of state prosecution, representation in the non-criminal sphere, coordination of law

enforcement agencies in the field of combating criminal corruption. Some elements of the fight against corruption are also present in the exercise of the function of supervising the enforcement of court decisions in criminal cases, the application of other measures of coercive nature, which limit the personal freedom of citizens. The procedural guidance of pre-trial investigation should be considered within the framework and context of a single whole, in the form of prosecutorial supervision, thus putting an end to all discussions around an artificially created problem.

Keywords: counteraction to corruption, Specialized Anti-corruption Prosecutor's Office, functions of the prosecutor's office, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетів сучасної держави є визначення і закріплення цивілізованих засад функціонування державної системи протидії корупції, встановлення правових процедур застосування антикорупційних механізмів превентивного та репресивного впливу, артикуляції та легітимізації високих морально-етичних імперативів професійної діяльності суб'єктів владних повноважень тощо. Ваговим здобутком у зазначеній царині стала ухвала Верховною Радою України у жовтні 2014 році низки антикорупційних законодавчих актів (зокрема, Законів України «Про Національне антикорупційне бюро України» [3], «Про запобігання корупції» [4], «Про засади антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» [5] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» [6]).

Крім того, Законом України № 198-VIII від 12 лютого 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства запобігання корупції», частину першу статті 1 Закону України № 1700 від 14.10.2014р. «Про запобігання корупції» було доповнено новим абзацом такого змісту: «Спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції – органи прокуратури, органи внутрішніх

справ України, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції». Таке законодавче визначення дозволяє стверджувати про те що у державі створена нова система спеціально уповноважених органів протидії корупції (чотири державні органи), у якій провідна роль відводиться органам прокуратури, і які займають у цій системі (названі законодавцем першими у їх переліку) особливе місце. Ці нововведення мають настільки велике значення що вимагають подальшого теоретичного осмислення і прийняття фундаментальних практичних заходів [1, с. 157].

Аналіз дослідженої теми. Теоретичні і практичні засади боротьби з корупцією досліджувались низкою вітчизняних фахівців: М. Мельником, Є. Невмержицьким, М. Хавронюком, О. Костенком, І. Даншиним, Ю. Бауліним, М. Бажановим та ін. Діяльність органів прокуратури у сфері корупції була предметом наукового аналізу таких учених, як Ю. Дьомін, Г. Серeda, Є. Блажівський, М. Руденко, В. Тацій, О. Головкін, О. Литвак, В. Сухонос та ін. Водночас діяльність органів прокуратури України в антикорупційній сфері в умовах останніх законодавчих змін висвітлена недостатньо й вимагає подальших наукових досліджень.

Мета статті – характеристика і критичний аналіз сучасного стану прокурорської діяльності у сфері боротьби з корупцією; визначення ступеня відповідності законодавства та практики діяльності прокуратури рекомендаціям міжнародних інституцій; розробка шляхів подальшого вдосконалення функціонування прокуратури України в антикорупційній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з дослідженнями індексу CPI (Corruption Perception Index, Індекс сприйняття корупції) міжнародної організації Transparency International, за 2015 р. Україна набрала лише 26 балів зі 100 можливих у цьому дослідженні (чим більша цифра, тим негативніше населення ставиться до корупції), отримавши лише один додатковий бал, порівняно з 2014 р., і посіла 142 місце з-посеред 175 досліджуваних країн світу [7]. Указане прямо пов'язано з неповнотою і фрагментарністю проведення антикорупційної реформи, у тому числі в частині діяльності

правоохоронних органів. Саме ефективність реформування прокуратури України в умовах тотального зростання правового нігілізму та корупції прямо визначає перспективи зміцнення правопорядку й законності, стає базовим чинником позитивної динаміки суспільних процесів.

Нормативно-правову основу діяльності органів прокуратури України у сфері боротьби з корупцією становлять Закони України: «Про прокуратуру» від 14.10.2014, «Про запобігання корупції», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993; Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Накази Генерального прокурора України: «Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції» від 25.06.2013 № 10гн, «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16.01.2013 № 1/1гн, «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2012 № 4гн, «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень» від 28.05.2015 № бгн, «Про організацію роботи з питань внутрішньої безпеки в органах прокуратури України» від 22.09.2014 № 17гн тощо.

На виконання рекомендацій європейських правових інститутів Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014, у якому було запроваджено принципово нову модель прокуратури, наближену до правових систем країн-членів Європейського Союзу, – з широкими повноваженнями у сфері кримінального процесу та обмеженим обсягом компетенції в позакримінальній сфері.

На думку О. Михайленка, органи прокуратури, кожен у межах своєї компетенції, відіграють реальну й конкретну роль у виконанні завдань і здійсненні функцій, покладених на прокуратуру. Їхня система та структура побудовані так, щоб вплив прокуратури на забезпечення законності, правопорядку, прав і законних інтересів був ефективним, усеохопним на всій

території України й на всіх напрямках соціальних відносин, урегульованих законами [9, с. 58].

Особливу роль у боротьбі з корупцією органів прокуратури відіграє координація діяльності правоохоронних органів. Указана функція в процесі реформування органів прокуратури зазнала значних змін. Так, згідно зі ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991, Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори з метою підвищення ефективності протидії злочинності й корупції координували діяльність правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції [10]. Тобто, корупція розглядалась законодавцем як самостійний об'єкт координаційної діяльності поряд зі злочинністю, відповідно, координаційні повноваження поширювались і на ту її частину, яка пов'язана з адміністративними корупційними правопорушеннями. Що стосується ч. 2 ст. 25 нового Закону України «Про прокуратуру», то в цій статті корупція є об'єктом координаційної діяльності виключно в її злочинних формах [11]. Отже, законодавець вивів із координаційної компетенції прокуратури тих суб'єктів, які діють поза межами кримінального переслідування: Національне агентство з питань запобігання корупції, Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики тощо. Фактично це може призвести до розбалансування системи боротьби з корупцією й неузгодженості дій окремих антикорупційних інституцій, як наслідок, погіршення стану законності та правопорядку в державі.

Важливим етапом реформування системи органів прокуратури України стало створення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), статус якої врегульовано ч. 5 ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру». Функціональне навантаження цього самостійного структурного підрозділу Генеральної прокуратури України є наскрізним і включає як кримінальну, так і позакримінальну сфери: САП здійснює нагляд за діяльністю Національного антикорупційного бюро України та позовну діяльність за наслідками кримінальних правопорушень.

Основними конституційними функціями органів прокуратури (в тому числі Спеціалізованої антикорупційної прокуратури) у відповідності до ч.1 ст. 131-1 є: підтримання публічного обвинувачення в суді; організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [8].

У відповідності до п.5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» Спеціалізована антикорупційна прокуратура входить в систему органів прокуратури України, а тому усі вищезазначені конституційні функції їй притаманні [11].

Зокрема, на конституційному рівні, на прокуратуру згідно ст. 131-1 Конституції України, покладається прямий обов'язок з організації та процесуального керівництва досудового розслідування. Якщо щодо функції процесуального керівництва не виникає жодних сумнівів, оскільки, відповідно до ст. 36 КПК України та ч. 1 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», на прокуратуру покладено здійснювати нагляд у формі процесуального керівництва, то функція здійснення організації досудового розслідування є вельми суперечливою та дискусійною, адже ні в КПК України, ані в Законі України «Про прокуратуру» ніякими чином функція прокуратури з організації досудового розслідування не згадується.

У цьому зв'язку видається за необхідне здійснити семантико-лінгвістичний аналіз терміна «організація» й визначити, у який спосіб це поняття корелюється з повноваженнями прокурора на стадії досудового розслідування. В українській мові дієслово «організовувати» можна розуміти в таких значеннях: 1. Створювати, засновувати що-небудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них. 2. Здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення. Забезпечувати, влаштовувати що-небудь, вишукуючи для цього необхідні можливості. 3. Згуртувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою. Зосереджувати, мобілізувати, спрямовувати когось на що-небудь. 4. Чітко

налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь. А «організатор» є особою, яка організовує, засновує, налагоджує або впорядковує що-небудь [2, с. 853]. Зважаючи на буквальне тлумачення поняття іменника «організатор» і виходячи зі змісту дієслова «організовувати», можна припустити, що прокурор на стадії досудового розслідування мусить здійснювати заходи, спрямовані на створення, згуртування, об'єднання, зосередження й мобілізуванню сил і засобів слідчих підрозділів, що є абсолютно абсурдним у силу того, що ці повноваження процесуально та логічно притаманні керівникові органу досудового розслідування. Свідченням на підтвердження висвітленої думки є положення самого кримінально-процесуального закону, зокрема ч. 1 ст. 39 КПК України, де на керівника органу досудового розслідування покладається обов'язок з організації досудового розслідування. На наше переконання, наділення прокурора повноваженнями з організації досудового розслідування прямо суперечить функціональному призначенню та повноваженням відповідного керівника органу досудового розслідування. У цьому зв'язку можна стверджувати, що прокурорський нагляд за законністю досудового розслідування цілком не погоджується з його діяльністю щодо організації, адже нагляд та організація є абсолютно різними видами діяльності, які передбачають діаметрально протилежні види за своєю юридичною природою заходи, спрямовані на досягнення різних цілей із застосуванням різних методів і засобів.

Отже, виходячи зі структурної будови законодавчого формулювання повноважень прокурора, можна сформулювати логічний умовивід: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням потрібно розглядати в рамках єдиного цілого, у такий спосіб можна запобігти штучному поділу повноважень прокурора на наглядові та контрольні. Варто вести мову виключно про єдиний вид діяльності в межах однієї діяльній системи під егідою прокурорського нагляду.

Тому вважаємо, що процесуальне керівництво досудовим розслідуванням варто розглядати в рамках і контексті єдиного цілого, у форматі виду прокурорського нагляду, покладаючи в

такий спосіб край усім дискусіям навколо штучно створеної проблеми.

Висновки. Отже, з огляду на системний аналіз положень закону, доктринальних позицій науковців, на наше тверде переконання, конституційне положення нормативної конструкції ст. 133-1 Конституції України в контексті повноваження прокурора з організації досудового розслідування має бути ліквідоване, оскільки вносить у побудову кримінального процесу деструкційний дисбаланс і не відповідає логічним засадам розподілу кримінально-процесуальних функцій між учасниками кримінального процесу, зокрема між керівником органу досудового розслідування

За таких обставин прокурор має виступити як процесуальний наглядач, який мусить мати виключно наглядові повноваження за законністю проведення досудового розслідування з позбавленням права організаційних повноважень. Звідси випливає, що організаторська діяльність прокурора досудовим розслідуванням має бути виключена з його повноважень і передана виключно керівникові органу досудового розслідування.

Література:

1. Антонов С. Нові правоохоронні органи у системі боротьби з корупцією: науковий підхід / С. Антонов // Право України. - 2015. - № 5. - С. 157-161.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» : від 14.10.2014 р., № 1701— VII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1701-18>.
4. Закон України «Про запобігання корупції» : від 14.10.2014 р., № 1700-VII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
5. Закон України «Про засади антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 року» : від 14.10.2014 р., № 1699-VII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.

6. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» : від 14.10.2014 р., № 1698-VII [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

7. І через рік після Майдану Україна залишається найкорумпованішою країною Європи [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/corruption-perceptions-index-2014/press-release.html>.

8. Конституція України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

9. Михайленко О.Р. Прокуратура України : [підручник] / О.Р. Михайленко. - 2-ге вид., перероб. і допов. - К. : Юрінком Інтер, 2011. - 336 с.

10. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.

11. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

V. РЕЦЕНЗІЇ

Юрчишин Василь Миколайович

д-р юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

РЕЦЕНЗІЯ

**на монографію Котюка Олександра Івановича за темою:
«Методологічні аспекти умов визначення та засобів
забезпечення правомірності слідчих дій».**

Демократизація суспільного життя та визнання на конституційному рівні засади верховенства права засвідчили перехід України від етатистської, зорієнтованої на пріоритет інтересів держав, до антропоцентристської ідеології, яка орієнтує на те, що в центрі соціальної дійсності повинна бути людина. Вказані зміни стали фактичною і юридичною підставою для вдосконалення як теоретичних, так і практичних аспектів правовідносин, й насамперед їхньої процесуальної регламентації та практичної організації, що у повній мірі стосується слідчих (розшукових) дій.

Зокрема, незважаючи на важливість цієї проблеми на сьогодні спірними залишаються підходи до розуміння самого поняття “слідчі (розшукові) дії”, їх видів і системи, мети і завдань, правових підстав їх проведення, а також оцінки їх ходу і

результатів тощо. Адже якщо раніше вони оцінювались насамперед на предмет їхньої відповідності вимогам закону, то зі зміною світоглядних засад правовідносин стала актуальною необхідність вироблення теоретичних та практичних підходів до умов визначення та засобів забезпечення їхньої відповідності вимогам засади верховенства права.

З урахуванням цього актуальність теми рецензованого монографічного дослідження асистента кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидата юридичних наук Котюка Олександра Івановича “Методологічні аспекти умов визначення та засобів забезпечення правомірності слідчих дій” є незаперечною.

Наукова новизна рецензованої роботи полягає в тому, що вона є комплексним монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем, пов’язаних з використанням слідчих дій як засобів розв’язання завдань кримінального провадження, за результатами якого обґрунтовано низку нових теоретичних положень та висновків, які орієнтують на необхідність уточнення сучасного розуміння поняття та системи слідчих дій, їх мети і завдань, правових підстав їх проведення, а також умов визначення та засобів забезпечення їх правомірності.

Зокрема, заслуговують на увагу висновки автора щодо того, що:

1. Серед процесуальних дій умовно вирізняються й слідчі дії, метою яких є не тільки отримання фактичних даних щодо вчиненого кримінального правопорушення, як це вважається традиційно, а й розв’язання інших процесуальних завдань, що виникають в ході кримінального провадження.

2. Запропоноване законодавцем у КПК ототожнення слідчих і розшукових дій є хибним, оскільки вони відрізняються низкою істотних ознак.

3. Найважливішими ознаками слідчих дій є те, що вони: 1) передбачені та регламентовані нормами закону; 2) кожна з них базується на загальноновизнаних наукових методах пізнання, що сприяє можливості отримання з їх допомогою науково-

обґрунтованих фактичних даних, належній оцінці їх ходу та отриманих результатів, а також передбачає можливість їх повторного проведення з метою уточнення та перевірки наявних фактичних даних; 3) здійснюються у визначеній законом формі та згідно з визначеною ним процедурою; 4) з їх допомогою розв'язуються завдання, що виникають в ході досудового розслідування та судового розгляду факту та наслідків вчиненого кримінального правопорушення; 5) можуть здійснюватись лише уповноваженими на це особами та з участю визначених законом осіб; 6) для їх проведення повинні бути належні правові підстави; 7) їх хід та результати фіксуються у визначений законом спосіб; 8) забезпечуються можливістю застосування процесуального примусу; 9) можуть бути ініційовані як стороною обвинувачення так і стороною захисту; 10) передбачають можливість ознайомлення з їх результатами та їх оскарження тощо.

4. Слідчі дії спрямовані на: 1) визначення наявності належних підстав для початку і завершення кримінального провадження; 2) визначення процесуального статусу його учасників; 3) отримання, дослідження і перевірку фактичних даних та їх процесуальних джерел щодо вчиненого кримінального правопорушення; 4) отримання фактичних даних, необхідних для ухвалення процесуальних рішень; 5) застосування заходів процесуального примусу; 6) складання обвинувального акта; 7) забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу; 8) створення передумов для розгляду справи по суті та ухвалення судового рішення; 9) обґрунтування підстав для закриття кримінального провадження; 10) запобігання вчиненню правопорушень тощо.

5. Правомірність слідчих дій фактично є однією із засад кримінального судочинства, який при оцінці їх ходу та результатів зобов'язує орієнтуватись на дотримання при їх проведенні не тільки вимог законодавства, що впливає з засади законності, а й на забезпечення прав та інтересів його учасників, що впливає з засади верховенства права.

6. Загальними умовами правомірності слідчих дій є:
а) наявність належних правових підстав їх проведення;
б) проведення їх лише уповноваженою на це особою, та з участю інших осіб, які не підлягають відводу; в) проведення їх у визначеній законом формі, з використанням при цьому визначених законом засобів та з дотриманням визначеної законом процедури; г) проведення їх з дотриманням як законодавства, так і загальноновизнаних прав, свобод та інтересів їх учасників; г) наявність можливості повторного їх проведення з метою перевірки отриманих фактичних даних; д) створення їх учасникам умов для вільного висловлення власної думки, щодо їх ходу та результатів, а також для їх оскарження.

7. Процесуальними умовами визначення та засобами забезпечення правомірності слідчих дій є наявність правових підстав їх проведення серед яких автор розрізняє фактичні та процесуальні підстави, а також поділяє їх на загальні та спеціальні.

8. Організаційними *засобами* забезпечення правомірності слідчих дій є діяльність визначених законом учасників кримінального провадження, які повинні діяти в межах своїх повноважень згідно з вимогами чинного законодавства та загальноновизнаних прав і свобод.

Заслугують на увагу пропозиції автора щодо уточнення засад кримінального провадження, визначення мети, завдань та правових підстав проведення окремих слідчих дій, а також вдосконалення правової регламентації їх організації і проведення.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що автором сформульовано та уточнено низку положень науки кримінально-процесуального права, які можуть бути основою для подальших розробок теоретичного і практичного характеру, а також сформульовано низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані автором висновки і пропозиції можуть бути

застосовані у практичній діяльності органів досудового розслідування і суду, у нормотворчій діяльності та в навчальному процесі юридичних навчальних закладів.

З огляду на викладене, результати аналізу змісту рецензованої праці дають підстави для висновку про її актуальність, наукову новизну, логічність побудови та обґрунтованість основних положень, висновків, пропозицій і рекомендацій. Монографія О. Котюка “Методологічні аспекти умов визначення та засобів забезпечення правомірності слідчих дій”, є гідним внеском у розвиток кримінально-процесуального права та може слугувати теоретичною основою для подальшого дослідження піднятих у ній проблем. Вона відповідає основним вимогам, що ставляться до такого виду робіт і може бути рекомендоване як для публікації, так і практичного використання.

ВІСНИК
Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Наукове видання

Видається чотири рази на рік

Випуск № 4/2019

Редактор: Ківалов С.В.

*Передрук опублікованих матеріалів здійснюється
з обов'язковим посиланням на джерело.
**Відповідальність за зміст поданих до друку матеріалів
несуть автори публікацій.
Авторські права застережені.***

Папір офсетний. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 9,99. Тираж 300 прим. Зам. № 123.

Виготівник: Яворський С. Н.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ЧЦ №18 від 17.03.2009 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. 099 73 22 544.